

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**ACLÛNÎ'NİN KEŞFU'L-HAFÂ
ADLI ESERİNİN KAYNAKLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER**

**HAZIRLAYAN
Mehmet Vehbi POLAT**

KONYA 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	2
KISALTMALAR	3
GİRİŞ	4
ACLÜNÎ'NİN HAYATI	4
I. DOĞUMU VE NESEBİ:	5
II. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE HOCALARI:.....	5
III. ESERLERİ:	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
KEŞFU'L-HAFÂ'NİN ALE'L-RİCÂL VE ALE'L-EBVÂB	8
TASNİF EDİLEN KAYNAKLARI.....	8
I. KEŞFU'L-HAFÂ'NİN GENEL TAVSİFİ:.....	9
II. KEŞFU'L-HAFÂ'NİN ALE'L-RİCÂL TASNİF EDİLEN KAYNAKLARI	12
A. MÜSNEDLER.....	12
B. MU'CEMLER	18
III. KEŞFU'L-HAFÂ'NİN ALE'L-EBVÂB TASNİF EDİLEN KAYNAKLARI	19
A. MUSANNEFLER	19
B. CÂMÎ'LER, SAHİHLER, MÜSTAHREÇLER, CEM VE TECRİD ÇALIŞMALARI	20
C. SÜNENLER	25
D. MÜSTAKİL KONULARDA YAZILAN KİTAPLAR	27
E. HADİS ŞERHLERİ	35
F. MUSHAF, KIRAAT VE TEFSİR KİTAPLARI	37
G. FIKİH, AHKÂM HADİSLERİ VE HADİS FETVALARINA DAİR KİTAPLAR	40
I. TASAVVUF KİTAPLARI	45
İ. HADİS CÜZLERİ	46
J. EMÂLÎ KİTAPLARI.....	47
K. FEVÂİDLER.....	48
L. KIRK HADİSLER (ERBAUN).....	48
İKİNCİ BÖLÜM.....	50
KEŞFU'L-HAFÂ'NİN HADİS İLİMLERİNE DAİR	50
KAYNAKLARI	50
I. USÛLÜ'L-HADİS	51
II. İLELÜ'L-HADİS:	52
III. GARÎBÜ'L-HADİS	53
IV. MUHTELİFU'L-HADİS:	55
V. NÂSİH VE MENSUH KİTAPLARI	55
VI. FERD HADİSLER.....	56
VII. TAHRİC KİTAPLARI	56
VIII. MEVZÛÂT KİTAPLARI	57
IX. HALK DİLİNDE MEŞHUR OLMUŞ HADİSLER HAKKINDAKİ KİTAPLAR	58
RİCÂL KİTAPLARI.....	62
SONUÇ	73
BİBLİYOGRAFYA	75

ÖNSÖZ

Kulluk şuurunun hayata tatbiki, Yüce İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerîm ve Rasûl-i Ekrem'in sünnetine sahip çıkmakla mümkündür.

Yüce Kur'an'ın ilahi muhafaza altında olduğu bilinen bir husustur (Hicr 15/9). Hadislerin orijinal ve duru haliyle muhafaza edilememesi, bazı ilavelerle dilden dile nakledilmesi, beraberinde murâdı ilahîden uzaklaşma tehlikesini doğurmuştur.

Halen halk dilinde darb-ı mesel cinsinden dolaşıp duran ve hadis diye bilinen birçok söze rastlamaktayız. Şüphe götürmez bir gerçektir ki, bu sözler içerisinde hadis olanların sıhhat dereceleri aynı olmayıp, bir kısmının da Peygamberimize yapılan iftiralardan ibaret olduğu görülür.

İşte, Aclûnî (v. 1162/1749)'nin *Keşfu'l-hafâ* adlı eseri elden ele dolaşarak bu alanda haklı bir şöhret kazanmıştır.

Bu çalışmamızda, *Keşfu'l-hafâ*'nın hadis literatüründeki değerini ortaya koyabilmek için kaynaklarını tesbit etmeye gayret ettik. Çalışma, giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Aclûnî'nin doğumu, nesebi, ilmî şahsiyeti, hocaları ve eserleri incelenirken, birinci bölümde *Keşfu'l-hafâ*'nın genel tavsifi ve Ale'l-ricâl ve Ale'l-ebvâb tasnif edilen kaynakları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise eserin hadis ilimlerine dair kaynaklarına yer verilmiştir.

Çalışmamı yürütürken fikirlerinden bolca istifade ettiğim hocalarıma, tetkiklerimde kesintisiz rehberliği ile beni yalnız bırakmayan muhterem hocam Prof. Dr. Zekeriya Güler'e, değerli tenkitlerinden faydalandığım Prof. Dr. Bilal Saklan ve Doç. Dr. Mehmet Eren'e teşekkürü bir borç bilirim.

M. Vehbi Polat

Konya - 2006

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
b.	: bin, ibn
bsz.	: baskısız
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
dn.	: dipnot
H., h.	: hicrî
K., k.	: kitap
M., m.	: mîlâdî
nr.	: numara
s.	: sayfa
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
thk.	: tahkik
trc.	: tercüme
ts.	: tarihsiz
v.	: vefatı
vd.	: ve devamı

GİRİŞ

ACLÛNÎ'NİN HAYATI

I. DOĞUMU VE NESEBİ:

Asıl adı Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdi'l-Hâdî b. Abdi'l-Ganî¹ el-Cerrâhî el-Aclûnî eş-Şâfiî'dir. 1087'de (1676) Aclûn'da doğdu. Cerrahî nisbesini soyunun meşhur sahâbî Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a ulaşmasından dolayı almıştır. Ömer Rıza Kehhâle *Mucem*'inde müellifin bu nisbesini "el-Cerâhî"² olarak verdiğini görmekteyiz. Fakat bunun hatâen yazılmış olduğu aşikardır. Aclûnî Şam'da (v. 1162/1749) vefat etmiştir.³

II. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE HOCALARI:

Yaşadığı devrin Şam muhaddisi olarak bilinen Aclûnî, ilk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra on üç yaşlarındayken Şam'a giderek devrin ünlü âlimlerinden fıkıh, hadis, tefsir, arapça gibi ilimleri tahsil etti. 1707 yılında hilâfet merkezi olan İstanbul'a gitti. Bir sene sonra Osmanlı Devleti tarafından Şam Emevî Camii müderrisliğine tayin edildi. Vefatına kadar 40 yılı aşkın bir müddetle bu vazifeyi yürüttü. Şâfiî fıkıhı yanında şiire ve arap gramerine de vukufu vardı. *Silkü'd-dürrer*⁴'de şiirlerinden çeşitli örnekler bulunmaktadır.

Tarihçiliği ve nahiv dalındaki çalışmalarının yanında, eserlerde Aclûnî'nin zühd ve takva sahibi kişiliğine işaret edildiğini görmekteyiz.⁵

Kettânî, *Fihrist*'inde ona icâzet veren isimleri şu şekilde sıralar:

Ârif en-Nablûsî, Muhammed b. Abdi'l-Rasûl el-Berazenci, et-Tâcü'l-Kal'î, İbn Akîle Muhammedü'l-Velîdî el-Mekkî, Muhammed ed-Darîr el-İskenderânî, Yûnus ed-Dimurdâşi el-Mısırî Ebû Tâhir el-Kevrânî, Ebu'l-Hasen es-Sindî, eş-Şihâb en-Nahlî el-Mekkî, Süleyman b. Ahmed er-Rûmî (Ayasofya Camisi'nin vaizi)

Ondan ilmî icazet alan isimler ise şunlardır:

Ebu'l-Mevâhib el-Hanbelî, Muhammed el-Kâmilî, İlyas el-Kürdî, Necmüddin er-Rumelî.⁶

III. ESERLERİ:

1. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Halk arasında yaygın olan hadislerin, hadis diye bilinen hikmetli sözlerin ve mevzû hadislerin alfabetik olarak yer aldığı eserde bu hadis ve

¹ Bu nisbetin verildiği yerler için bkz. Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifin Terâcimu Musannifî el-kütüb el-Arabiyye*, Şam 1957, I, 292. Bağdatlı, İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-arifin esmâü'l-müeelifin ve âsâru'l-musannifin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, I, 220.

² Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cem*, I, 292.

³ Yardım, Ali, "Aclûnî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 327.

⁴ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, Bulak 1301, I, 259

⁵ Kettânî, Abdulhayy b. Abdilkebir, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1982, I, 98.

⁶ Kettânî, *Fihrist*, I, 98.

sözlerin doğruluğuyla ilgili açıklamalar da vardır. Eser, çalışma konumuzun kaynağını oluşturduğu için, tavsîfi hakkındaki açıklamaları ayrı bir başlık altında sunacağız.

2. *El-feyzü'l-cârî*. Yarım kalmış bir *Sahîh-i Buhârî* şerhidir. Daha önceki Buhârî şerhlerinin bir nevi özeti mahiyetinde olan eser hakkında Kettânî, *Fihrist*'inde müellifin talebesi Şihab Ahmed Hâr'ın şu tesbitlerine yer verir:

“Şimdiye kadar *Sahih* üzerine bir çok şerh çalışması yapılmıştır. İşte Aclûnî'nin bu eseri, şimdiye kadar yapılan Buhârî şerhlerinin özeti niteliğindedir. Bu çalışmada ahkâma, tenkitlere ve elde edilen faidelere dönük uzunca ve kapsamlıca izahlara rastlamak mümkün. Eseri de *Feyzü'l-cârî* olarak isimlendirmiştir. Eser tamamlanmadan müellif vefat etmiş ve bu çalışma *Kitabü't-Tefsîr*'de kalmıştır.⁷ Ziriklî, eserin 8 cilt halinde olup 1153'te Beyrut'ta basıldığını söyler ve eserin tamamlanamadığını dile getirir.⁸

3. Aclûnî'nin Şam'da, Hind bölgesi ve Hicaz'da meşhur olmuş, defalarca basılmış, “*Evâil*”i vardır ki müellif bu eseri *İkdü'l-cevheri's-semîn fi erba'îne hadîsen min ahâdîsi Seyyidi'l-mürselîn* olarak isimlendirmiş, bu çalışmada Hasan-ı Basrî'nin zikrettiklerini bir araya toplamış, Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'ini de ekleyerek bundan övgüyle bahsetmiştir. *eş-Şifâ*, İbn Asâkir'in *Târîhu's-Şâm*'ı, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *el-Ferec ba'de's-şidde*'si, Suyûtî'nin *Ciyâdü'l-müselâ't*'ı, Dûlâbî'nin *ed-Dirbetü't-tâhira*'sı, Hâtemî'nin *Mişkâtü'l-envâr*'ı gibi eserlerden alıntılar içeren çalışma, neticede 40 eserden oluşmuş “kırk hadis” kitabıdır.⁹ Kâhire'de basılan eserin başka birçok baskıları da vardır. Eserin Cemâleddin el-Kâsımî tarafından yapılan *el-Fazlü'l-mübîn alâ İkdü'l-cevheri's-semîn* adlı şerhini, Âsım Behcet el-Beytâr neşretmiştir. (Beyrut 1403/1983)

4. *Hilyetü ehli'i-fazl*. Hocalarının hal tercümelerini anlattığı bu eserin Süleymâniye Kütüphanesi'nde (Dâru'l-mesnevi, nr. 63) 68 varaklık bir nüshası bulunmaktadır. Ziriklî, eserin Riyad'da Mektebetü'l-Câmiâ tarafından basıldığını söyler.¹⁰

5. *Şerhu'l-hâdisi'l-müselâ bi'd-Dimaşkıyyîn*.

6. *el-Fevâidü'd-derârî fi tercemeti'l İmam el Buhârî*. Eserin bir nüshası İskenderiye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹¹

⁷ Kettânî, *Fihrist*, I, 99.

⁸ Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müştârikîn*, Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, Beyrut 1989, I, 325.

⁹ Kettânî, *Fihrist*, I, 99.

¹⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 325.

¹¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edeb el-arab* (GAL: Geschichte der Arabischen Litteratur), (trc. Abdulhalîm en-Neccâr) Kahire, 1969, II, 399.

7. *Şeze'r-ravzi'l-bedû'l-müdrîk fî ziyâreti's-seyyide Zeyneb ve seydi Müdrîk.* İskenderiye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunan eserin adı *Hediyyetü'l-ârifîn*'de *Urfü'z-zerneb bitercemeti seydi Müdrîk ve's-seyyide Zeyneb* şeklinde geçmektedir.¹²

8. *İstirşâdü'l-müsterşidîn li'fehmi'l-fethi'l-mübîn alâ şerhi'l-Erbâîn li'n-Nevevî*

9. *Esne'l-vesâi'l bi şerhi'ş-Şemâil.*

10. *Nasîhatü'l-İhvân fî mâ yetealleku bi Receb ve Şa'ban ve Ramazân*

11. *İs'â-fü't-tâlibîn bî tefsîri Kitâbillâhi'l-Mübîn.*

12. *İzâetü'l-bedrayn fî tercemeti'ş-Şeyhayn.*

13. *Tuhfetü ehli'l-İmân fî mâ Recebe ve Şa'bân ve Ramazân.*

14. *el-Kevâkibü'l-Münîrati'l-müctemia fî terâcimî'l-eimmeti'l-müctehidîn el-erbaa.*¹³

¹² Bağdatlı, age., I, 220.

¹³ Bağdatlı, age., I, 221.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEŞFU'L-HAFÂ'NIN ALE'L-RİCÂL VE ALE'L-EBVÂB TASNİF EDİLEN KAYNAKLARI

I. KEŞFU'L-HAFÂ'NIN GENEL TAVSİFİ:

Tam adı *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs* olup halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlerden hangisinin sahih hadis, hangisinin uydurma rivayet, vecize, ata sözü, hikmetli söz olduğunu belirlemek amacıyla kaleme alınmıştır.

Aclûnî, bu eserini yazma gerekçesini, “müştehir hadisleri incelemek için te'lif edilen pek çok eser bulunmaktadır. Her birinde, diğerlerinde olmayan faydalı bilgiler vardır. Bu konudaki önemli bilgileri elde etmek isteyenlere bir kaynak olsun diye, onlardaki (faydalı olan şeyleri) özetlemek istedim” diyerek açıklar.¹⁴

Aclûnî, “Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî'nin *el-Makâsıdu'l-hasene'si* bu gaye ile yazılan ve sahih hadisle, illetli ve özürlü hadisi ayıran en geniş muhtevalı kitaplardandır. Ancak o, geniş bilgi sahibi olan âlimden başkasına fayda vermeyecek olan uzun senetleri de içine almaktadır” der.¹⁵ Dolayısıyla eser, temelde *el-Makâsıdu'l-hasene'*ye dayanmaktadır. Ancak ondaki fazla önem arzetmeyen uzun senet nakillerini kısaltmış, hadîsi kitabına almış olan müellif ve sahâbî râvîye işaret etmekle yetinmiştir. İbn Hacer'in *el-Leâli'l-mensûra'sı*¹⁶ gibi muteber kaynaklardaki bilgileri de eklemeyi ihmal etmemiştir.

Kâle (zekera) fi'l-Leâli sözü ile İbn Hacer'in bu eserine,

Kâle fi'l-asl veya fi'l-Makâsıd sözü ile Sehâvî'nin *el-Makâsıdu'l-hasene'*¹⁷ sine,

Kâle fi't-Temyîz sözü ile İbnü'd-Deybâ'nın *Temyîzü't-tayyib*¹⁸ ine,

Kâle fi'd-Dürer sözü ile Suyûtî'nin *ed-Düreru'l-müntesira*¹⁹ sına,

Ravâhu Ebû Nuaym sözü ile *Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-evliyâ'*²⁰ sına,

Ravâhu'l-Beyhakî sözü ile Beyhakî'nin *Şu'abu'l-İmân'*²¹ ina,

Kâle'n-Necm sözü ile Necmeddin el-Gazzî'nin *İtkânu mâ yuhsin mine'l-ahbâr'*²² ina,

Kâle'l-Kârî sözü ile Ali el-Kârî'nin *Mevzûât'*²³ ina işaret etmektedir.

İki cilt halinde matbu olan kitap 3281²⁴ sözü incelemektedir. Bu rakam görüldüğü gibi *el-Makâsıd'* dakinin hemen hemen iki mislidir. et-Tahhân²⁵, bu rakamı 3254 olarak verir.

¹⁴ Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1988, I, 7.

¹⁵ Aclûnî, age., I, 8.

¹⁶ Aclûnî, age., nr. 106, 257, 258, 459, 590, 592...

¹⁷ Aclûnî, age., nr. 3, 7, 13, 21, 35, 36, 39, 43, 44, 68, 77, 80, 81, 86...

¹⁸ Aclûnî, age., nr. 35, 36, 58, 59, 63, 68, 78, 80...

¹⁹ Aclûnî, age., nr. 58, 68, 80, 81, 110...

²⁰ Aclûnî, age., nr. 10, 35, 36, 41, 45, 48, 50, 68...

²¹ Aclûnî, age., nr. 177, 518, 538, 611...

²² Aclûnî, age., nr. 17, 21, 27, 29, 33, 58, 63, 68, 81...

²³ Aclûnî, age., nr. 53, 59, 259, 459, 495, 504...

Müellif, rakamlardan sonra sözleri parantez içinde alfabetik olarak tetkike tabi tutmaktadır. “Hadîs” kelimesi kullanılmamaktadır. Alfabetik tertibin pek dikkatli olmadığı, bazen aranılan sözün zor bulunduğu yönünde esere dönük eleştiriler bulunmaktadır.²⁶

Aclûnî, hadis olmayan sözlere “leyse bi hadîs” ifadesiyle işaret eder. Onun bundan maksadı, o sözün hikmetli sözler kabilinden olduğunu veya “sahâbî kavli” ya da “bir âlimin sözü” olduğunu bildirmektir.²⁷

Rivayetlerin alfabetik olarak düzenlendiği kitapta kısa metinlerin tamamı, uzun olanların ilk cümlesi kaydedilmiş, ardından bunların değerlendirilmesine geçilerek önce rivayetin bulunduğu kaynak, hangi sahâbî tarafından hangi lafızla rivayet edildiği gösterilmiş, hadisin merfû, mevkuf veya maktû, isnadının sahih, hasen, zayıf, mürsel ya da muttasıl olduğu belirtilmiştir. Uzun da olsa hadislerin tamamı nakledilmiş, hadis niteliği taşımayan sözlerin kime ait olduğu biliniyorsa, bu husus bildirilmiş, rivayetin anlamı ve garîb kelimeleri açıklanmış fikhî hadislerde bazen mezheplerin görüşleri de zikredilmiştir. Aclûnî, rivayetleri değerlendirirken çoğunlukla önceki âlimlerin görüşlerinden faydalanmıştır. Bazen bunları tashih etmişse de kendi yorumları fazla bir hacim tutmamaktadır. Eserde rivayetlerle ilgili şiirlere, benzer anlamı taşıyan diğer hadislerle, muhtevayı destekleyen âyetlere de yer verilmiştir.

Aclûnî’nin bazı âlimlerin mevzu kabul ettiği rivayetleri savunduğu, bunların zayıf veya hasen li-gayrihî olduğunu ileri sürdüğü, bazen bir rivayeti nakleden herhangi bir kaynağı zikretmekle yetindiği, bir rivayet hakkında alimlerin görüşlerini kaydetmekle beraber kesin bir kanaat ortaya koymadığı görülmektedir. Hadis olmadığını belirttiği veya tereddüdünü dile getirdiği çeşitli sözlerin manasının sahih olduğunu ifade ettiği gibi bir kısım rivayetlerin de manasının bâtil olduğunu söylemektedir.

Eserin sonunda müellifin İbnü’-d-Deybâ, İbn Hacer el-Askalânî ve Suyûtî’den yaptığı nakillerden oluşan bir bölüm yer almaktadır. Burada bazı âlimlerin sözleri, hayatları, kabirleri, kitapları, bazı olaylar hakkındaki (Şâfiî’nin Irak’a giderek Ebû Yûsuf’la görüştüğü... gibi) yaygın hatalara işaret edilmiş, hangi konulardaki rivayetlerin uydurma olduğu belirtilmiştir.²⁸ Yine bu kısımda eserdeki hadislerin genellikle ilk iki kelimesi

²⁴ Yavuz, Adil, *Sehâvî ve el-Makâsıdu’l-hasene adlı eserinin tenkid ve tahlili* (Basılmamış yüksek lisans tezi) S.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1993, s. 100.

²⁵ Tahhân, Mahmud, *Usulu’-t-tahrîc ve dirâsetü’l-esânîd*, Halep 1978, s. 69.

²⁶ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1997, s. 146.

²⁷ Tahhân, age., s. 69.

²⁸ Aclûnî, age., II, 401-402.

zikredilerek iman, ilim, tahâret, salât, zekât, nikâh gibi başlıklar altında ve alfabetik sıra gözetilmeden fihrist niteliğinde yeni bir düzenleme yapılmıştır.²⁹

Önce Beyrut'ta 1932 yılında, daha sonra Ahmed el-Kalâş tarafından nisbeten tashih ve tertip edilerek yine Beyrut'ta (1399, 1403, 1405, 1408), ayrıca Halep ve Kahire'de Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî tarafından basılan eserin tahkikli bir neşrine ihtiyaç vardır.³⁰

²⁹ Aclûnî, age., s 425-443.

³⁰ Erul, Bünyamin, "Keşfu'l-hafâ", *DİA*, İstanbul 1988, XXV, 321.

II. KEŞFU'L-HAFÂ'NIN ALE'L-RİCÂL TASNİF EDİLEN KAYNAKLARI

A. MÜSNEDLER

1. ABD B. HUMEYD'İN MÜSNED'İ:³¹

Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (v. 249/863)'nin küçük ve büyük olmak üzere iki *müsned*'i³² vardır. Küçüğüne *el-Muntehab (mine'l-Müsned)* denilmiştir. Bu seçmeler İbrâhim b. Hureym eş-Şâşî'nin müeliften dinlediği hadislerden oluşmuştur. Tedavülde bulunan *müsned* işte budur. İçinde meşhûr sahâbeden daha pek çoğunun hadisleri mevcut değildir.

Eser, Ebû Abdillâh Mustafa b. el-Adevî'nin tahkik ve talikiyle *el-Muntehab* adıyla (Mektebetü İbn Hacer, Mekke; Dâru'l-Erkam, Kuveyt) ve *el-Muntehab min müsned-i Abd b. Humeyd* adıyla da Subhi es-Sâmerrâî-Mahmud Muhammed Halil es-Sâidî'nin tahkikiyle 1988'de Beyrut'ta basılmıştır. İbn Hacer, *Müsned*'in *Kütüb-i Sitte*'ye olan zevâidini *el-Metâlib*'e almıştır³³. *Müsned*'in İstanbul'da yazmaları vardır: Nûruosmaniye (nr. 1231), Ayasofya (nr. 894), Feyzullah (nr.548)³⁴.

2. ADENÎ'NİN MÜSNED'İ:³⁵

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adenî ed-Derâverdî el-Mekkî (v. 243/857). Denildiğine göre Ebû Ömer, babası Yahyâ'nın künyesiymiş. *Tezkiratu'l-huffâz*'da onun bir asır yaşadığı ve 77 kez hacca gittiği söylenmiştir. Bu *müsned*'in râvisi Ebû Muhammed İshâk b. Ahmed el-Huzâî el-Mukrî el-Bezzî³⁶ olup, İbn Hacer ile Bûsirî'nin "*Müsnedler Zevâidi*" nin kaynaklarından. Yazması zamanımıza ulaşmamıştır³⁷.

³¹ Aclûnî, age., nr. 314, 520, 870

³² Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü- er-Risâletü'l-mustatrafe-* (trc.Yûsuf Özbek), İstanbul 1994., s. 96; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifin Terâcimu Musannifî el-kütüb el-Arabiyye*, Beyrut 1957, V, 66; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, İstanbul 1971, II, 1680.

³³ Güler, Zekeriya, *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü*, Konya 2002, s. 24.

³⁴ Kettânî, age., s. 96.

³⁵ Aclûnî, age., nr. 563.

³⁶ Zehebî, *el-İber fî haberi men aber*, Haydarâbâd 1327, I, 453.

³⁷ Kettânî, age., s. 96.

3. AHMED B. HANBEL'İN MÜSNED'İ:³⁸

Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî el- Bağdâdî (v. 241/855). Kırk bine yakın hadisi ihtiva eden *Müsned*³⁹ Ahmed b. Hanbel'in baş eseri olduğu kadar müsned türünün de en meşhurdur. *Müsned*'de yer alan sahabeler, önce İslâm olmaksızın önceliklerine, sonra aşiret durumlarına göre daha sonra yerleştikleri şehirlere göre sıralanmışlardır. *Müsned* ilk hadis sahîfelerini de ihtivâ eder. Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe*'si, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın *Sahîfetü's-sâdika*'sının yarıya yakın kısmı, Semure b. Cündüb *Sahîfe*'sinin çoğu hadisleri ve Ebû Seleme *Sahîfe*'si *Müsned*'in ihtiva ettiği sahîfelerdendir⁴⁰.

4. BEĞAVÎ'NİN MÜSNED'İ:⁴¹

Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilaziz b. el-Merzubân b. Sâbûr el-Beğavî, sadûk hâfız, harem şeyhi. (v. 286/899)

5. BEZZÂR'IN MÜSNED'İ:⁴²

Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik b. Bezzâr el-Basrî, meşhur hâfız, Remle'de (v. 292/904) vefât etmiştir. İki *Müsned*'i vardır. *Müsned el-Kebîri'l-mu'allel* ve *Müsned es-sağîr*. Büyüğüne *el-Bahru'z-zâhîr* adını vermiş ve hadislerin sahih olup olmadıklarını beyan etmiştir. Bu sebeple onun bu eseri *el-Kebîr el-Muallel* diye anılmaktadır.⁴³ el-Heysemî, *Müsned*'in *Kütübi-Sitte*'ye olan zevâidini *Mecmau'z-zevâid*'e almıştır.⁴⁴

Bezzâr'ın *müsned*'inden sened ve metinleri ile birlikte bol miktarda alıntılara İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde rastlanır. *Müsned*'in yazmaları, Köprülü (nr. 426),⁴⁵ Murad Molla (nr. 572), Rabâd, Evkâf, (nr. 243) kütüphaneleri'nde bulunmaktadır.

İbn Hacer bu kitabın zevâidini hazırlamıştır. İsmi, *el-Muhtârü'l-mutemed min Müsnedi'l-Bezzâr alâ'l-Kütübi's-sitte* ve *Müsnedi Ahmed*.

³⁸ Aclûnî, age., nr. 2, 11, 25, 35, 36, 37, 44, 49, 50, 67, 75, 81, 82, 85, 92, 94, 96, 101.

³⁹ Dihlevî, Abdülazîz, *Bustânü'l-muhaddisîn* (trc. Ali Osman Koçkuzu) Ankara 1986, s. 68; Koçyigit, Talat, *Hadis Tarihi*, s. 239; Koçkuzu, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul 1983, s. 312; Uğur Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996 s. 201.

⁴⁰ Çakan age., s. 35.

⁴¹ Kehhâle age., VII, 124; Aclûnî, age., nr. 147.

⁴² Aclûnî, age., nr. 17, 80, 81, 146, 154, 180, 191, 197.

⁴³ Sezgin, Fuad, *Târihu't-turâs el-arabî* (trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebû'l-Fadl), Mısır 1977, I, 256-257; Kettânî age., s. 97-98; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, Haydarâbâd 1955, I, 653-654.

⁴⁴ Güler, age s. 28.

⁴⁵ Kettânî age., s. 97; Güler, age., s. 28. Burada rakam 425 olarak verilir.

6. DEYLEMÎ'NİN MÜSNEDÜ KİTÂBÎ'L-FİRDEVS'İ:⁴⁶

Ebû Mansûr Şehridâr b. Şîreveyh ed-Deylemî el-Hemedânî (v. 558/1162). Neseben sahâbî Dahhâk b. Fîrûze d-Deylemî'ye ulaşmıştır. Müellifi, babası olan *Firdevsü'l-ahbâr*'ın hadislerini senedli olarak sevk ederek dört ciltlik bir kitap telif etmek sûretiyle her hadisin senedini hadisin altında tahriç eden Ebû Mansûr eserin adını ise *İbânetü'ş-Şibh fî ma'rifeti keyfiyyeti'l-vukûf alâ mâ fî Kitâbi'l-Firdevs min alâmeti'l-hurûf* koymuştur. Bunu İbn Hacer, *Tesdîdü'l-kavs fî Muhtasarı Müsnedi'l-Firdevs*⁴⁷ adıyla ihtisar etmiştir. İbn Hacer, *Müsnedü'l-Firdevs*'te müellifinin yalnızca kendi isnâdı ile tahriç ettiği hadisleri bir araya getirmiş, fakat bunun yanı sıra kitap içinde geçen Ebû'ş-Şeyh ve İbn Lâl'in rivayetlerine yer vermekten de geri durmamıştır. İbn Hacer'in ihtisar ederken bu hadisleri de almış olmasının nedeni bunların garîb rivayetlerden olmasıdır. İbn Hacer bununla da kalmayıp her hadisin isnadındaki râvilerin zayıf olanlarını belirtmeye çalışmıştır. *Tesdîdü'l-kavs*'in Yeni Cami, (nr. 199) Murad Molla (nr. 393) kütüphaneleri'nde yazmaları vardır.

7. EBÛ HANÎFE'NİN MÜSNED'İ:⁴⁸

İmamlar imamı, İslâm'ın ruknü Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Fârisî el-Kûfî, Irak fakîhi (v. 150/767). Onun rivayet ettiği hadislerin toplandığı, on beş *müsned*'i vardır. Bu sayıyı imam Ebû's-Sabr Eyyûb el-Halvefî *Sebet*'inde on yediye çıkarmıştır. Bunların hiçbirisi Ebû Hanîfe'nin telifi olmayıp olmayıp hepsi de onun hadislerini ihtiva ettiği için *Müsned* adını almıştır.⁴⁹ İmam Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen on beş *müsned*, Ebû'l-Müeyyed el-Hârizmî (v. 655/1257) tarafından, *Câmiu'l-mesânîd* adı verilen eserde metin ve senedi mükerrer olanlar hafzedilmek sureti ile fıkıh bablarına göre tertib edilmiş ve *müsned* için zevâid çalışması yapılmıştır.⁵⁰ Kitap iki cilt halinde neşredilmiştir. Safvet es-Sekânın tahkikiyle 1962'de neşredilen *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*'de ise 524 hadis mevcuttur.⁵¹

8. EBÛ YA'KÛB İSHÂK B. ABDİLLAH B. İBRÂHİM B. ABDİLLAH B. SELEME EL BEZZÂZ'IN MÜSNED'İ:⁵²

⁴⁶ Aclûnî, age., nr. 13, 14, 50, 51, 52, 57, 58, 62, 63, 64, 70, 76, 78, 80, 81, 90; Dihlevî age., s. 117-119; Kehhâle age. IV, 309; Aydınli, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 116; Kâtib Çelebi age., II, 1684.

⁴⁷ Eserin, *Keşfu'l-hafâ*'da kaynak olarak gösterildiği yerler için bkz. (nr. 50, 55, 80, 399, 446, 512, 597, 708, 1195, 1362)

⁴⁸ Aclûnî, age., nr. 166.

⁴⁹ Kettânî, age., s. 9.

⁵⁰ Serkîs, Yusuf Elyân, *Mu'cemu'l-matbûât el-Arabiyye ve'l-muarrabe*, Mısır 1928, I, 303-304.

⁵¹ Güler, age., s. 19.

⁵² Aclûnî, age., nr. 1137, 1171; Hatîb, Ebû Bekr el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931, VI, 388.

9. EBÛ YA'LÂ'NIN MÛSNED'İ:⁵³

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, meşhur ve güvenilir hâfız (v. 307/919). Büyük ve küçük olmak üzere iki müsned'i vardır.⁵⁴ Bunlar hakkında İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl et-Temîmî el-Hâfız şunları söylemektedir: "el-Adenî'nin ve İbn Menî'nin müsned'leri gibi müsnedleri okudum, bunlar nehirler gibiydi; Müsned-i Ebû Ya'lâ ise deniz gibiydi, sanki nehirleri toplayan bir deniz.."

*Müsned'*in râvileri şunlardır: a. Ebu Amr Muhammed b. Hamdân en-Nîsâbûrî el-Hîrî, b. Muhammed b. İbrâhim b. el-Makburî. Onun rivâyeti ile olan *müsned*, İbn Hamdân'ın rivâyetinden daha geniştir. Ebû Ya'lâ'nın *müsned*'i on beş cilt halinde Hüseyin Esed'in tahkiki ile Şam'da Dâru'l-Me'mûn tarafından 1984 senesinde neşredilmiştir.⁵⁵ Eserde toplam 7555 hadis bulunmaktadır.⁵⁶

10. HÂRİS B. MUHAMMED'İN MÛSNED'İ:⁵⁷

Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Ebû Usâme Dâhir et-Temîmi el-Bağdâdi el-Hâfız (v.282/895). Bu *müsned*'i Ebû Bekr Ahmed b. Yusuf b. Hallâd en-Nusaybî ve Kâsım b. Asbağ rivâyet etmiştir. Suyûtî ve diğer pek çok muhaddis eserlerinde bu *müsned*'den nakillerde bulunmuşlardır. Bu kitaptan seçmeler hem yazma olarak zamanımıza ulaşmış hem de tarih boyunca muhaddislerin kıraat edip durdukları eserlerden biri olmuştur.⁵⁸ Yine bu *müsned*'de yer alan âlî hadisler hem kıraat olunmuş hem de zamanımıza yazması ulaşabilmiştir: *el-Avâlliyyü'l-müstahrace min müsnedi'l-Hâris*.⁵⁹ Yine el-Hâris'e ait bir müsned yazması şu başlığı taşımaktadır: *Müsned'ül-meşâyih*⁶⁰. İbn Hacer, *müsned*'in *Kütüb-i Sitte*'ye olan zevâidini *el-Metâlib*'e almıştır⁶¹.

⁵³ Aclûnî, age., nr. 3, 8, 9, 11, 15, 50, 75, 101.

⁵⁴ Brockelmann, age., III, 160; Atrıye, Muhyiddîn-Salahaddîn Hafenî-Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Delîlü müellefâti'l-hadîsi's-şerîf el-matbûa el-kadîme ve'l-hadîse*, Beyrut 1995, II, 512-513.

⁵⁵ Kettânî, age., s. 100.

⁵⁶ Güler, age., s. 30.

⁵⁷ Aclûnî, age., nr. 34, 110, 166, 266, 369, 709.

⁵⁸ İbn Hacer, el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Dâru'l-Cîl, Beyrut ts., I, 27

⁵⁹ Kettânî, age., s. 95.

⁶⁰ Kâtib Çelebi, age., II, 1678; Dihlevî, age., s. 73; Sezgin, age., I, 252.

⁶¹ Güler, age., s. 27.

11. HASAN B. SÜFYÂN'IN MÜSNED'İ:⁶²

Ebû'l-Abbâs el-Hasan b. Süfyân b. Âmir b. Abdilazîz b. en-Nu'mân b. Atâ eş-Şeybânî en-Nesâî el-Bâlûzî (v. 303/915). Horasan muhaddisi ve asrında tartışmasız hadiste imam idi. Üç ayrı *müsned*'i vardır.⁶³ İbn Hacer *el-İsâbe*'nin muhtelif yerlerinde bunlardan bahsetmektedir.⁶⁴ Ayrıca müellifin rivâyetiyle Abdullah İbnü'l-Mübarek'e nisbet edilen, yazma halinde müsned mevcuttur.

12. İBN MENÎ'İN MÜSNED'İ:⁶⁵

Ebû Câfer Ahmed b. Menî b. Abdirrahman el-Beğavî (v. 244/858).⁶⁶ Bu *müsned*'in râvisi Ebû Muhammed Abdullah b. Ya'kûb b. İshâk'ın ceddidir. Bu kitabın *Kütüb-i Sitte*'ye zâid olan hadisleri, İbn Hacer'in *Metâlibu'l-âliyye*'sinin sekiz kaynağından birisini teşkil etmiştir.⁶⁷ Yazması zamanımıza ulaşmamıştır.

13. İBNÜ'N- NECCÂR'IN MÜSNED'İ:⁶⁸

Muhibbuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. en-Neccâr el Bağdâdi (v. 643/1245). Kitabın ismi *el-Kameru'l-münîr fil müsnedi'l-kebîr*'dir. İçinde her sahâbiyi ve ne kadar rivâyet varsa, hadislerini zikretmiştir.⁶⁹

14. İBN RÂHÛYE'NİN MÜSNED'İ:⁷⁰

Ebû Ya'kûb İshak b. İbrâhîm b. Mahled b. İbrâhîm b. Matar, İbn Râhûye et-Temîmi el-Hanzalî el-Mervezî (v. 238/852). Kendisine İbn Râhûye denilmesinin sebebi sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Babam yol üzerinde dünyaya geldiğinde Merv kadınları yolda doğru anlamına gelen râhveyh tâbirini kullanmışlar." O *el-Müsned* ve *Tefsîr*'ini ezberinden imlâ eder, hadis rivâyet edeceği zaman da bunu hıfzından yaparmış. Yetmiş bin hadis ezberindeymiş. Bu *müsned*'inin adı *Müsnedü ümmi'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ* olup altı cilttir. Kaynak olarak pek çok eserde alıntılarına rastlamaktayız.⁷¹ Müellif, *müsned*'ini bir çok mecliste talebelerine okumuştur. Anlatıldığına göre İbrâhim b. Ebî Tâlib, *müsned*'in

⁶² Aclûnî, age., nr. 285.

⁶³ Zehebî, *Tezkirâtu'l-huffâz*, I, 703-705; Bağdatlı, İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb vel-funûn*, İstanbul 1971, II, 462; Kehhâle, age., III, 226

⁶⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, Matbaati's-Seâde, Mısır 1909, I, 363; Kettânî, age., s. 100.

⁶⁵ Aclûnî, age., nr. 266, 285, 423, 597, 692, 943.

⁶⁶ Zehebî, age., I, 481.

⁶⁷ Güler, age., s. 23.

⁶⁸ Aclûnî, age., nr. 60.

⁶⁹ Kettânî, age., s. 102.

⁷⁰ Aclûnî, age., nr. 870, 1416.

⁷¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 17, II, 162.

implâsından tek bir meclisi kaçırmış, fakat o meclisin implâsını tekrar etmesini İshâk'tan istemeye çekinmiş. Ancak daha sonra her nasılsa imam onun için meclisi tekrar implâ etmiş. Yine rivâyete göre İbn Râhveyh *müsned*'ini iki defa da ezberinden implâ etmiştir⁷². Eser Abdülğafûr Abdülhak Hüseyin'in tahkikiyle 1412'de Medine'de üç cilt halinde basılmıştır⁷³.

15. MÜSEDDİ'İN MÜSNED'İ:⁷⁴

Ebû'l-Hasan Müsedded b. Müserhed b. Müserbel b. Müstevid el-Esedî el-Basrî (v. 228/842). Basra'da ilk *müsned* musannifi olarak bilinen Müsedded'in tek mücellid *müsnedinde* çok sayıda mevkuf ve maktû hadis bulunmaktadır.⁷⁵ İbn Hacer *müsnedin Kütüb-i Sitte*'ye olan zevâidini *el-Metâlib*'e almıştır.⁷⁶

16. RÛYÂNÎ'NİN MÜSNED'İ:⁷⁷

Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (v. 307/919). Meşhur hâfız imamın *müsnedi*⁷⁸ hakkında İbn Hacer: "Mertebe olarak sünenlerden aşağı değildir." demektedir. Eser, İbn Hacer ve Suyûtî'nin kullandığı kaynaklardandır. *Müsned*'in râvisi Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Abdillâh b. Fenâki b. Râzî'dir. *Müsned* yazma olup yazması Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (nr. 278) bulunmaktadır.⁷⁹

17. TAHÂVÎ'NİN MÜSNED'İ:⁸⁰

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî el-Mısırî el-Hanefî (v. 321/933)⁸¹

18. TAYÂLİSÎ'NİN MÜSNED'İ:⁸²

Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî el-Kureşî, Âl-i Zübeyr'in âzâdlısı, el-Fârisî el-Basrî (v. 204/819). Bazılarına göre bu, ilk yazılan müsnedir.⁸³ Bu iddianın doğruluğu bizzat Ebû Dâvud'un kendisinin *müsned*'ini kaleme alıp almadığı

⁷² Hatîb, *Ta'rîh Bağdâd*, VI, 354.

⁷³ Güler, age., s. 22.

⁷⁴ Aclûnî, age., nr. 166.

⁷⁵ Kâtib Çelebi, II, 1685.

⁷⁶ Güler, age., s. 21.

⁷⁷ Aclûnî, age., nr. 116, 362, 482, 628.

⁷⁸ Sezgin, age., I, 272.

⁷⁹ Kettânî, age., s. 101.

⁸⁰ Aclûnî, age., nr. 142.

⁸¹ Güler, age., s. 33.

⁸² Aclûnî, age., nr. 33, 83, 194, 597.

⁸³ Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *Tedribu'r-râvî* (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1985, I, 140; Çakan, age., s. 29.

hususuna bağlıdır. Ancak doğrusu, bu eseri onun için başkası cem etmiş olmalıdır. Şöyle ki Horasan hâfizlarından birisi, hâssaten Yûnus b. Habîb'in ondan rivâyet ettiği hadislerden bir araya getirerek hazırlanmıştır. *Müsned*'de olmayan bir o kadar yahut daha fazla sayıda başka tariklerden rivâyetleri vardır. Söylenildiğine göre o, kırk bin hadisi ezberlemiştir. Eserin tek râvisi Yunus b. Habîb'dir. *Müsned* Haydârâbâd'da 1321 tarihinde basılmıştır. Bu baskısı daha sonra Dâr'ül-Kitâb el-Lübnânî tarafından muhtelif tarihlerde tekrar edilmiştir. Ahmed

Abdurrahman es-Sâatî el-Bennâ, Tayâlisi'nin *müsned*'ini tertib etmiştir *Menhatu'l-ma'bûd fî tertîbi Müsnedi't-Tayâlisî* adıyla 1372 yılında Kahire'de neşredilmiştir.⁸⁴

İbn Hacer (v. 852/1448), *müsned*'in *Kütüb-i Sitte*'ye olan zevâidini *el-Metâlib*'e almıştır.⁸⁵

B. MU'CEMLER

1. EL-BEĞAVÎ'NİN MU'CEMU'S-SAHÂBE'Sİ⁸⁶:

Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz el-Beğavî el-Bağdâdi (v. 317/929).⁸⁷ Müellifinden rivâyet eden Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdân el-Ukberî'dir.⁸⁸

2. TABERÂNÎ'NİN MU'CEM'LERİ:⁸⁹

Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin (v. 360/970) büyük, orta ve küçük olmak üzere üç *mu'cemi* vardır.⁹⁰

Mu'cemu'l-kebîr'i sahâbe isimlerine ve harf sırasına göre tertîb edilmiştir. Ebû Hureyre'nin *müsned*'ini almamıştır. Zira onun için ayrı müstakil bir eseri vardır. Denildiğine göre on iki ciltte altmış bin hadis irâd etmiştir. Eser hakkında İbn Dihye:“Dünya üzerindeki *mu'cemlerin* en büyüğüdür” demiştir. Muhaddis ve ulemâ “Taberânî'nin *Mu'cem*'i” dediklerinde bununla onun *Mu'cem*'i *Kebîr*'ini kastederler. Diğer *mu'cemlerini* kastettikleri zaman bunu ismini ifade ederek kayıtlarlar.⁹¹

⁸⁴ Kettânî, age., s. 91.

⁸⁵ Güler, age., s. 19.

⁸⁶ Aclûnî, age., nr. 44, 546, 1018.

⁸⁷ İbnü'n-Nedîm, age., s. 325; Kâtib Çelebi, age., II, 1736; Kehhâle, age., VI, 126.

⁸⁸ Kettânî, age., s. 282.

⁸⁹ Aclûnî, age., nr. 3, 18, 71, 33, 34, 36, 37, 43, 50, 51, 57, 63, 65, 66, 67, 72, 74, 75, 78, 80, 84, 76, 103.

⁹⁰ Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Târîhi* (trc. Yûsuf Ziya Kavakçı), İstanbul 1966, s. 114; Yardım, Ali, *Hadîs II*, İzmir 1984, s. 70.

⁹¹ Kettânî, age., s. 281.

Hadis literatüründe eserin çok önemli bir yeri vardır. Başka bilim dallarında hadis kaynağı olarak kullanılmıştır. İbn Hacer bu kitap için *İsâbe*'nin bir yerinde “*müsned*” tabirini kullanmıştır.⁹²

Mu'cem, Irak Evkaf Bakanlığı tarafından, Hamdi Abdülmecîd es-Selefi'nin tahkik ve tahrîci ile 1978-1983 yılları arasında 25 cilt halinde neşredilmiştir. Ayrıca, *mu'cem*'nin *Kütüb-i Sitte*'ye olan zevâidi, el-Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâid*'inde bulunmaktadır.⁹³

Taberâni, *Mu'cemu'l-evsat*'ını kendi şeyhlerini isimlerine göre tertib etmiştir. Hadislerini verdiği şeyhlerinin sayısı iki bine yakındır. Rivayet ve şeyhleri o kadar çoktur ki, bunların bir kısmı müellifin ölümünden sonra da yaşamıştır. Çoğunlukla da şeyhlerinin “garîb” olan rivayetlerine yer vermiştir.⁹⁴ Eser, Mahmud et-Tahhân'ın tahkikiyle 1985'te Riyad'da onbir cilt halinde basılmıştır.⁹⁵

Mu'cemu's-sağîr ise tek ciltlik olup müellif, bin kadar şeyhin her birinin birer, nadiren de bazılarının ikişer hadisini tahric etmiştir. Kendilerinden hadis tahric ettiği hocalarını alfabetik olarak sıralamıştır.⁹⁶

Mucem, iki cüz halinde 1968'de Medine'de basılmıştır. Ebû Mahmûd el-Meyâdîni'nin tahkiki ile *er-Ravdu'd-dânî ilâ el-mu'cemi's-sağîr* adıyla 1985'te Beyrut'ta iki cilt halinde tekrar basılan eser, 1198 hadis ihtiva etmektedir.⁹⁷

III. KEŞFU'L-HAFÂ'NIN ALE'L-EBVÂB TASNİF EDİLEN KAYNAKLARI

A. MUSANNEFLER

1. ABDURREZZÂK'IN *MUSANNEF*'İ:⁹⁸

Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi el-Himyerî es-San'ânî (v. 211/826).⁹⁹ Onun kitabı İbn ebî Şeybe'nin *Musannef*'inden daha küçük olup bunun gibi kitâb ve bablara göre tertib edilmiştir. İbn Cüreyc (v. 150/767), Ma'mer b. Râşid (v. 153/770), Süfyân es-Sevrî (v. 161/777) Süfyân b. Uyeyne (v. 198/813) gibi çok sayıda hocalarından rivâyet ederek telif ettiği eser, 21033 hadis ihtiva etmektedir. Eserin sonunda yer alan Ma'mer b. Râşid'in *el-*

⁹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 418.

⁹³ Güler, age., s. 42.

⁹⁴ Kâtib Çelebi, age., II, 1937; Dihlevî, age., s. 105.

⁹⁵ Güler, age., s. 42.

⁹⁶ Kettânî, age., s. 281; Siddîkî, age., s. 114.

⁹⁷ Güler, age., s.43.

⁹⁸ Aclûnî, age., nr. 156, 229.

⁹⁹ Çakan, age., s. 50-51; Kâtib Çelebi, age., I, 141; Kettânî, age., s. 36.

Câmi'indeki 1650 hadis de bu rakamın içindedir. *Musannef*, Habibürrahman el-A'zamî'nin tahkik, tahriç ve talikiyle 11 cilt halinde 1970'te el-Meclisü'l-ilmî tarafından neşredilmiştir.¹⁰⁰

2. İBN EBÎ ŞEYBE'NİN *MUSANNEF*'İ:¹⁰¹

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhim b. Osman el-Vâsitî el-Kûfî el-Abesî el-Hâfız (v. 235/849). Kalın iki cilt olan eserinde muhaddislerin izledikleri yol vechile hadisleri, tâbiûn fetvâları ve sahâbe kavillerini isnâdları ile birlikte, fıkıh tertîbi üzere kitâb ve bablarına göre düzenlemek suretiyle bir araya getirmiştir.¹⁰² Eser 1324'te dört cilt halinde Milton'da basılmıştır. Ayrıca 1966 Haydarâbâd, 1980 Bombay baskıları da mevcuttur.¹⁰³

B. CÂMİ'LER, SAHİHLER, MÜSTAHREÇLER, CEM VE TECRİD ÇALIŞMALARI

1. HÂKİM'İN *MÜSTEDREK*'İ:¹⁰⁴

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh el-Hâkim ed-Dabbî en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî İbnu'l-Beyyi'(v. 405/1014).¹⁰⁵ *K. El-İklîl, K. El-Medhal, Ta'rîh Nîsâbûr ve Fadâilü's-Şâfiî* gibi kendiden önce benzeri yazılmamış eserlerin sahibidir. Onun *Sahîh*'inin bilinen adı *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn min mâ lem yezkerâhu ve huve alâ şartihimâ ev şarti ehadihimâ ev alâ şarti vâhidin min hümmâ*'dır. Ancak müellif, hadislerin sahîhini göstermekte pek gevşek davranmıştır. Öğrencisi Beyhakî'nin bu hususta ondan daha şedîd bir araştırmacı olduğunda hafızlar söz birliği halindedirler.

Eser dört cilt halinde 1406'da Beyrut'ta basılmıştır. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlı tarafından hazırlanan, râvilerin ve hadislerin bulunduğu alfabetik fihrist de bu baskıda yer almaktadır.¹⁰⁶

2. İBNÜ'L-CÂRÛD'UN *EL-MUNTEKÂ*'SI:¹⁰⁷

Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. El-Cârûd en-Nîsâbûrî el-Hâfız (v. 307/919). Eser ince bir cilt halinde olup *Sahîh-i İbn Huzeyme*'nin mustahreci niteliğindedir.¹⁰⁸ Hadislerinin

¹⁰⁰ Güler, age., s. 54. Kettânî, age., s.36. Beyrut 1983 baskısına işaret eder.

¹⁰¹ Aclûnî, age., nr. 33, 44, 57, 92, 135, 166, 175, 460.

¹⁰² Dihlevî, age., s. 98; Zehebî, *Tezkira*, I, 432.

¹⁰³ Güler, age., s. 55.

¹⁰⁴ Aclûnî, age., nr. 3, 9, 22, 36, 39, 44, 75, 80, 81, 82, 101.

¹⁰⁵ Dihlevî, age., s. 90; Kettânî, age., s. 14.

¹⁰⁶ Güler, age., s. 78.

¹⁰⁷ Aclûnî, age., nr. 1387.

¹⁰⁸ Kehmâle, VI, 87; Bağdatlı, age., II, 570.

sayısı sayısı 800'e ulaşmıştır. İçinde Şeyhayn veya ikisinden birinin rivâyet etmediği çok az hadis mevcuttur. Onun üzerine Ebû Amr el-Endülüsî, *el-Murtekâ fî şerhi'l-Muntekâ* adıyla bir şerh yazmıştır.

162 bab ve 1114 hadisten meydana gelen *el-Muntekâ*, heyet tarafından tahkik edilerek *Kitâbu'l-Muntekâ mine's-süneni'l-müsnedi an Rasûlillah* adıyla 1987'de Beyrut'ta basılmıştır.¹⁰⁹

3. İBN HİBBÂN'IN SAHÎH'İ:¹¹⁰

Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed b. Muâz et temîmî ed-Dârimî el-Büstî eş-Şafîî (v. 354/965). Büyük hâfızlardan birisi olup bir çok kitabın da sahibidir. Kitabını *et-Tekâsim ve'l-envâ'* adıyla isimlendirilmiştir. Beş cilt olan kitabın tertibi karışıktır. Ne fıkıh bablarına ne de sahâbe müsnedlerine göre düzenlenmiştir.¹¹¹ İçinde hadis bulmak bu nedenle zordur.¹¹² Müteahhirûndan olan Emîr Alâüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Balabân b. Abdillâh el-Fârisî el-Hanefî el-Fakîh en-Nahvî (v. 739) *Sahîh-i İbn Hıbbân*'ın bablarını güzelce tertib etti ve *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hıbbân* adını verdi. Bu zât aynı şekilde et-Taberânî'nin *Mu'cemu'l-kebîr*'ini de fıkıh bablarına göre tertib etmiştir.¹¹³

4. İBN HUZEYME'NİN SAHÎH'İ:¹¹⁴

Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. el-Muğîre es-Sülemî en-Nîsâbûrî eş-Şafîî (v. 311/923).¹¹⁵

5. İBNÜ'S-SEKEN'İN SAHÎH'İ:¹¹⁶

Hâfız Ebû Ali Saîd b. Osman b. Saîd b. Seken el-Bağdâdî el-Mısırî (v. 353/964). Eser, *es-Sahîhu'l-muntekâ*¹¹⁷ yâhut *es-Sünenü's-Sihâhi'l-me'sûre an-Rasûlillâh* isimleriyle maruftur. Lakin hadislerin senetleri hazfedilmiştir. Kendince sahih gördüğü me'sûr sünnetlerden ahkâm konulu olanlardan ihtiyaç duyulan tüm babları eserinde toplamış ve: "Bu kitabımda zikrettiklerim, mücmel olup sıhhatinde icmâ olanlardan ibarettir. Bunlar

¹⁰⁹ Güler, age., s. 60.

¹¹⁰ Aclûnî, age., nr. 33, 36, 83, 99, 100, 105, 120, 124, 141, 142, 177, 184.

¹¹¹ Kehhâle, age., IX, 173; Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (Mukaddime), Ankara, 1976, I, 257-258; Çakan, age., s. 70; Güler, age., s. 62.

¹¹² İbn Hıbbân, Ebû Hâtim, *et-Tekâsim ve'l-envâ'*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.

¹¹³ Kettânî, age., s. 13.

¹¹⁴ Aclûnî, age., nr. 292, 428, 590.

¹¹⁵ Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (Mukaddime), I, 258.

¹¹⁶ Aclûnî, age., nr. 500.

¹¹⁷ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Beyrut, 1950, III, 938; Zehebî, *A'lâm*, XVI, 118; Güler, age., s. 62.

dışındakiler ise isimlerini verdiğim imamlardan birisinin ihtiyâr ettiği şeye olan nisbetindeki hucetini beyan ettim. Ehl-i nakilden birisinin hadisin rivâyetinde tek kalması durumunda da illetini beyan edip gayrısının dûnunda olmak üzere râvinin infirâdını delillendirdim” demiştir.

6. İBN VEHB'İN *EL-CÂMÎ' Fİ'L-HADÎS*'İ:¹¹⁸

Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihrî el-Kureyşî (v. 197). Eserin râvisi Ahmed b. Abdirrahman İbn Vehb'dir. Yazması, Edfu'dan yapılmış bir papirus üzerinde Kahire'de bulunmaktadır. *el-Müsned* başlığı ile yazması ise Zâhiriyye Kütüphânesi'ndedir.¹¹⁹

7. MAKDÎSÎ'NİN *EL-MUHTÂRA*'Sİ:¹²⁰

Ziyâüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed b. Abdirrahman es-Sa'dî el-Makdisî ed-Dımaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî (v. 643/1245). Kendisi hâfız olup zühd ve verâ sahibidir. Eserin tam adı *K. el-Ehâdisi'l-ciyâdi'l-Muhtâra min mâ leyse fi's-Sahîhayn ev ehadihimâ* olup, bablarına göre değil müsnedler göre alfabetik sıralamayla tertib edilmiştir. 86 cüzden oluşan kitabı müellif ikmal edememiştir.¹²¹ İçinde sahih hadisleri iltizam etmiştir. Daha önce kimsenin hüküm vermediği bir çok hadisin sahih olduklarına hükmetmiştir. İçinde tâkibattan sâlim çok az hadis mevcuttur. İbn Teymiyye, Zerkeşî ve diğerlerine göre onun *Sahîh*'i el-Hâkim'inkinden meziyet olarak üstündür.¹²²

8. EBÛ AVÂNE'NİN *MÛSTAHREC*'İ:¹²³

Hâfız Ebû Avâne Ya'kub b. İshâk b. İbrâhim b. Yezîd el-İsferâyînî en-Nîsâbüri eş-Şâfiî (v. 316/928),¹²⁴ cevval hâfız, müksir muhaddislerinden birisidir Eser, Müslim'in *Sahih*'ine yapılmış bir müstahrec çalışması olup Müslim'in tarikleri dışında başka tarik ve insadlar da eklendiği için *Sahih* adıyla da anılır. Ebû Avâne, kitabına bir miktar daha hadis ilave etmiş böylece eser müstakil teklif halini almıştır.¹²⁵

¹¹⁸ Aclûnî, age., nr. 1289.

¹¹⁹ Kettânî, age., s. 37.

¹²⁰ Aclûnî, age., nr. 8, 35, 57, 61, 116, 185, 530, 563.

¹²¹ Kâtib Çelebi, age., II, 1624; Güler, age., s. 88.

¹²² Kettânî, age., s. 17.

¹²³ Aclûnî, age., nr. 1250.

¹²⁴ Kettânî, age., s. 19.

¹²⁵ Kâtib Çelebi, age., II, 1075. Eserin yazması hakkında bkz. Güler, age., s. 61.

9. EBU NUAYM'IN *MÜSTAHREC*'İ:¹²⁶

Hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsa b. Mihrân el-İsfehânî es-Sûfî eş-Şâfî¹²⁷ (v. 430/1038). Eser, Ebû Ali el-Haddâd'ın rivâyetiyle gelmiş olup¹²⁸ Türkiye'deki yazma nüshaları Bursa'da bulunmaktadır.(Ulu Câmî, nr.187)¹²⁹

10. İSMÂİLÎ'NİN *MÜSTAHREC*'İ:¹³⁰

Hâfız Ebûbekr Ahmed b. İbrâhim b. İsmâil el-İsmâilî el-Cürcânî (v. 371/981). ez-Zehabî onun hakkında: “O, üstün hafızası ile, müteahhirûnun hıfz ve marifette mütekaddimûna ulaşmaları ümitsizliğini perçinledi” demiştir. Eseri, *es-Sahîh*¹³¹ ya da *K. el-Câmî's-Sahîhu'l-muhrar alâ Sahîhu'l-Hâfizi'l-Buhârî* olarak da müsemmâ olup yegâne râvisi Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Gâlip el-Berkânî'dir. Bu arada Buhârî'nin muallak rivayetlerini de vasletmiştir.

11. REZÎN'İN *ET-TECRÎD Lİ'S-SİHAH VE'S-SÜNEN*'İ:¹³²

Ebû'l-Hasan Rezîn b. Muâviye el-Abderî es-Sarkustî el-Endülüsî el-Mâlikî (v. 535/1140).Uzun yıllar “cârullah” olarak kaldığı Mekke'de vefât etmiştir. Bu eserinde Usûl-i sitte'yi yani Buhârî ve Müslim *Sahîh*'leri ile Muvattâ, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerini biraraya getirmiştir. Kitabın bir diğer adı “*K. et-Tecrîd fi'l-cem beyne'l-Muvatta ve's-Sihahi'l-hams*” olup beş sahîh kitaptan maksut İbn Mâce dışındaki *Kütüb-i Sitte*'dir. İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1209), *Câmiu'l-usûl*'de esas aldığı eserin Münih'te (nr. 122) yazması mevcuttur.¹³³

12. SAĞÂNÎ'NİN *EL-CEM BEYNE'S-SAHİHAYN*'İ:¹³⁴

Radiyyüddin Ebû'l-Fadâ'il el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Hayder el-Adevî el-Ömerî es-Sağânî el-Hanefî el-Bağdadî (v. 650/1062). *Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min sıhâhu'l-ahbâri'l-mustafaviyye* olarak da isimlendirilen eseri, *Sahîhayn*, Kudâî'nin (v. 454/1062) *eş-Şihâb*'ı ve Uklîşî'nin (v. 549/1154) *en-Nücem*'inden derlenmiş, Eşref

¹²⁶ Aclûnî, age., nr. 590; Müellifin *el-Müstahrac ale'l-Buhârî* ve *el-Müsnedü'l Müstahrec alâ Sahîhu'l-İmam Müslim* adında iki müstahreci olmakla birlikte, tetkiklerimizde, kaynak olarak Müslim üzerinde yapılmış tahrîci tesbit ettik. Bkz. Aclûnî, age., nr. 590.

¹²⁷ Kettânî, age., s. 21.

¹²⁸ Zehebî, *el-İber*, II,197.

¹²⁹ Kettânî, age., s. 21.

¹³⁰ Aclûnî, age., nr. 925; Dihlevî age., s. 81; Kehhâle age., I, 135; Güler, age., s.63.

¹³¹ Aclûnî'nin bu isimle kaynak gösterdiği yer için için bkz., nr. 925.

¹³² Aclûnî, age., nr. 1225; Brockelmann, age., VI, 266; Katib Çelebi, age., I, 345.

¹³³ Kettânî, age., s. 377.

¹³⁴ Aclûnî, age., nr. 27, 80, 98, 394, 509, 608, 713, 823, 926, 949.

b.Abdilmaksud'un talikiyle Beyrut'ta (1409) basılmıştır. Kitabın pek çoklarınınca şerhleri yapılmıştır.¹³⁵

13. SUYÛTÎ'NİN ÜÇ CÂMÎ'İ:

Yüzlerce eserin müellifi olan Abdurrahman b, Ebî Bekr b. Muhammed , Celâleddîn es-Suyûtî'nin (v. 911/1505) hadis alanındaki eserlerinden olan *el-Câmiu's-sağîr min ehâdisi'l beşîr ve'n-nezîr*'i¹³⁶ kısa ve özlü (veciz) hadislerden müteşekkil olup ahkâm hadisleri hemen hemen hiç bulunmamaktadır. Osmanlı ulemasının büyük rağbetine mazhar olmuş bulunan esere, uydurmacı ve yalancı kişilerin yalnız başlarına rivâyet ettikleri hiçbir hadis alınmamıştır. Hadislerin ilk kelimelerine göre alfabetik olarak sıralandığı için senedler tamamen hazfedilmiştir.¹³⁷ *el-Câmiu's-sağîr* birçok kez basılmıştır.(Kahire 1321).

Yazılmış olan şerhler içinde,¹³⁸ Abdurraûf el-Münâvî'nin (v. 1032/1623) yer yer müellife itirazlar da ihtivâ eden şerhi *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-câmî's-sağîr*,¹³⁹ özlü ve önemlidir. Hadis metinlerini rakamlı ve harekeli olarak sayfa başlarında ihtiva eden *Feyzu'l-kadîr*, 6 cilt halinde matbu'dur.¹⁴⁰ *el-Câmiu's-sağîr*'i bu şerh ile birlikte kullanmak isabetli bir davranış olacaktır. Yine Münâvî, daha sonra bu şerhini *et-Teysîr bi şerh'il-Câmiu's-sağîr* adıyla ihtisar etmiştir.

Ayrıca yine Suyûtî tarafından *ez-Ziyâde alâ kitâbi'l-Câmiu's-sağîr* adıyla hazırlanan eser, Yûsuf en-Nebhânî tarafından *el-Câmiu's-sağîr'e* ilave edilmiş ve bu yeni esere *el-Fethu'l-kebîr fi zammü'z-ziyâde ile'l-Camiu's-sağîr* adı verilmiştir. Zeyl¹⁴¹ niteliğindeki bu ilave neredeyse asıl kitabın hacmine yakın büyüklüktedir.

Suyûtî, *el-Câmiu'l-kebîr*¹⁴² yahut *Cemu'l-cevâmi'* inde isminden de anlaşılacağı gibi hadislerin tümünü toplamayı kastetmiştir. Fakat görünen, eserini tamamlayamadan vefat etmiş olduğudur. Eser, bu maksatla te'lîfe başlanmış, fakat yarım kalmış çalışmanın telhisidir.10031 hadis ihtiva etmektedir. Hadislerin birinci harflerine göre mürekkeptir. İkinci kısmı ise fiiller bölümü olup, bu kısımda hadisler sahabelerin müsnedlerine göredir. Her hadisin akabinde o hadisi tahric eden imamın ve hadisi ihraç olunan sahabinin isimleri verilmiştir.¹⁴³

¹³⁵ Brockelmann, age., VI, 214; Kettânî, age., 376.

¹³⁶ Aclûnî, age., nr. 9, 17, 20, 21, 33, 37, 43, 42, 59, 57, 66, 68, 69, 90, 92, 99...

¹³⁷ Çakan, age., s. 138.

¹³⁸ Kâtib Çelebi, age., I, 560-561.

¹³⁹ Aclûnî, age., nr. 3, 19, 43, 48, 62, 68, 78, 131, 135, 139, 162, 169, 174, 494, 521, 568...

¹⁴⁰ Baskıları ile ilgili bilgi için bkz. Kettânî, age., s. 385.

¹⁴¹ Aclûnî'nin Zeyl'e yaptığı atıf için bkz. *Keşfu'l-hafâ*, nr. 323.

¹⁴² Aclûnî, age., nr. 3, 20, 151, 163...

¹⁴³ Kettânî, age., s. 386.

C. SÜNENLER

1. BEYHAKÎ'NİN SÜNEN'İ¹⁴⁴:

Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Abdillâh b. Mûsâ el-Beyhakî el-Husrevcirdî eş-Şafîî (v. 458/1065). *Sünenü's-suğra*'sı küçük olup iki cilttir. *es-Sünen es-sağîr* adıyla Abdulmu'tî Emin Kal'acî'nin tahkikiyle dört cilt halinde 1989 yılında Pakistan'da basılmıştır. Eser toplam 4478 rivâyet ihtiva etmektedir. Ayrıca eser Abdüsselam Abdüşşâfî-Ahmed Kabbânî'nin tahkik ve tahririyle iki cilt halinde de basılmıştır.¹⁴⁵ Büyüğü olan *es-Sünenü'l-kübrâ* diğer adıyla *K. Süneni'l-kebîr*, on cilttir. Her ikisi de el-Müzenî'nin *Muhtasar*'ının tertibi üzerine hazırlanmıştır. İslâm'da bu iki kitabın benzeri yazılmamıştır. Eserin büyük kısmı ahkâm hadislerinden oluşmuştur. Eser, zeylinde İbnü't-Türkmânî el-Hanefî'nin (v. 750/1349) *el-Cevheru'n-nakî fi'r-redd ale'l-Beyhakî* adlı kitabıyla birlikte on cilt halinde basılmıştır.

2. DÂRAKUTNÎ'NİN SÜNEN'İ¹⁴⁶:

Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. el-Mehdî ed-Dârakutnî el-Bağdâdî (v. 385/995). Dârakutnî'nin, bünyesinde garîb sünnetleri toplamış olan bu eseri, uydurmalar da dahil olmak üzere pek çok zayıf ve münker rivâyetleri de ihtiva etmiştir.¹⁴⁷ Bu sebeple *Kütüb'i-Sitte*'ye dahil edilmemiştir.¹⁴⁸ *Sünen*'in en âlî isnâdı, humâsîleridir.¹⁴⁹

3. DÂRİMÎ'NİN SÜNEN'İ¹⁵⁰:

Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdîrrahman b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdissamed et-Temîmî es-Semerkindî ed-Dârimî (v. 255/868). Eserin içinde bol miktarda âlî isnadlı hadislerin yanı sıra pek çok sülâsiyâta da rastlanır. İçindeki sülâsiyât, Buhârî'nin *Sahîh*'indekilerden daha fazladır.¹⁵¹ İbnu's-Salâh (v. 643/1245), Nevevî (v. 676/1277), Salâhaddîn el-Alâî (v. 761/1359) ve İbn Hacer (v. 852/1448) gibi hadis otoritelerinin, *Kütüb'i-Sitte*'nin altıncı kitabı olmaya layık görmeleri *Sünen*'in önemini ortaya koymaktadır.

¹⁴⁴ Aclûnî, age., nr. 8, 9, 15, 39, 43, 48, 58, 69, 70, 76, 78, 94, 100...

¹⁴⁵ Güler, age., s. 74.

¹⁴⁶ Aclûnî, age., nr. 32, 39, 101, 110, 130, 141, 148, 170, 171...

¹⁴⁷ Çakan, age., s. 100-101.

¹⁴⁸ Kâtib Çelebi, age., II, 1007; *Siddîkî, Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 111.

¹⁴⁹ Güler, age., s. 73; Dihlevî, age., s. 93.

¹⁵⁰ Aclûnî, age., nr. 13, 63, 631...

¹⁵¹ Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Mukaddimetu tuhfeti'l-ahvezî şerhi câmi't-Tirmizî*, Kahire 1359, I, 349; Dihlevî, age., s. 92; Çakan, age., s. 97-98; Kehhâle, age., VI, 71.

1403 bab içinde mürsel ve mevkuf haberler dahil 3506 hadis ihtiva eden *Sünen* ilk kez 1876'da Hindistan'da basılmıştır.¹⁵²

4. EBÛ DÂVUD'UN *SÜNEN*'İ:¹⁵³

Ebû Dâvud Süleyman b. el- Eş'as el-Ezdî es Sicistânî (v. 275/888). Kimilerince Sünen konusunda ilk eser veren odur. Farklı mezheplere sâlik olmalarına rağmen Mezopotamya, Mısır, Mağrib ve dünyanın birçok bölgelerinde mezhep âlimleri tarafından standard bir hadis eseri olarak kabul edilen *Sünen*, 4800 hadis ihtiva etmektedir. Eser M. Muhyiddîn Abdülhamîd'in tahkikiyle Mısır'da 1935 yılında dört cilt halinde basılmıştır.

5. İBN MÂCE'NİN *SÜNEN*'İ¹⁵⁴:

Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce er-Rebeî el-Kazvînî (v. 273/886). *Sünen*,¹⁵⁵ 1515 bab içinde 4341 hadis ihtiva etmektedir. Şeyh Abdülhakk ve İbnü'l-Cevzî, fertlerin, kabîlelerin veya Kazvin gibi şehirlerin faziletlerinden bahseden hadislerin mevzû olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁵⁶ *Sünen*'de birkaç sülâsî hadis yer almaktadır.¹⁵⁷ Muhtelif baskıları¹⁵⁸ bulunan *Sünen*, M. Fuad Abdulbâki tarafından dipnotlar eklenerek 1952'de iki cilt halinde neşredilmiştir.

6. MÂLİK'İN *MUVATTÂ*'I:¹⁵⁹

Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. ebî Âmir el-Asbehî el-Medenî (v. 179/795). Hidâyet yıldızı, imamların imamı, Medîne âliminin bu eseri sıhhat derecesine göre Müslim'in *Sahîh*'inden sonra gelir.¹⁶⁰ Mesâilinin sayısının 3000, hadislerinin sayısının ise 700'e ulaştığı söylenir. Eser müellifinden çeşitli rivâyet yolları ile nakledilmiştir. En şöhretli, en güzel olanu Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Leysî el-Endelüsî'nin (v. 234/848) rivâyetidir.¹⁶¹ Bu asırlarda Mâlik'in *Muvattâ*'ı diye itlâk olunan işte bu zâtın Malik'ten rivâyet ettiği nüshadır.¹⁶² *Muvattâ*'nın hadislerini tahric ve munkatı olanlarını vasletmek için, Mâlik ile aynı hocalardan

¹⁵² Güler, age., s. 70.

¹⁵³ Aclûnî, age., nr. 23, 25, 39, 72, 100, 105; Çakan, age., s. 81.

¹⁵⁴ Aclûnî, age., nr. 3, 4, 9, 11, 16, 22, 24, 39, 42, 43, 50, 58, 60, 67, 78, 89, 96...

¹⁵⁵ Çakan, age., s. 94 vd.

¹⁵⁶ Koçkuzu, age., s. 322.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî'nin, hadis cerh ve tenkidinde müteşeddîd, aynı zamanda da mütesâhil olduğuna dair bkz. Güler, age., s. 70.

¹⁵⁸ Mübârekpûrî, age., I, 349.

¹⁵⁹ Aclûnî, age., nr. 417, 638, 1023...

¹⁶⁰ Çakan, age., s. 46-47.

¹⁶¹ Dihlevî, *Bustân*, s. 17-66.

¹⁶² Kettânî, age., s. 6.

hadis alan bir çok muhaddis tarafından eser, tasnif edilmiştir.¹⁶³ Müellifin fikhî görüş ve icthadları da ihtiva eden ve muhtelif baskıları bulunan Muvatta', Suyûtî'nin (v. 911/1504) *Tenvîru'l-havâlik* adlı şerhiyle birlikte basılmıştır.¹⁶⁴

7. İBNÜ'L-MÜNZİR'İN *EL-EVSAT*'I¹⁶⁵:

Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim b. el-Münzir en-Nîsâbûrî el-Münzirî (v. 318). Kitabın tam ismi *K. el-Evsat fi's-sünen* yahut *K. el-Evsat min muhtasarı Kitâbis'-sünen ve'l-icmâ ve'l-ihtilâf* olup yazmaları Ayasofya, Lâleli, Topkapı Sarayı Kütüphaneleri'nde mevcuttur. Eserde ortaya konulan fikhî konularda imamların düştükleri ihtilaflar ve bunların lehinde, aleyhinde delil niteliği taşıyan haberler, isnadları ile birlikte verilmektedir. Zaman zaman müellif, kendi görüşlerine de yer verir.¹⁶⁶

D. MÜSTAKİL KONULARDA YAZILAN KİTAPLAR

1. BEYHAKÎ'NİN *K.EL-BA'S VE'NÜŞÛR*'U:¹⁶⁷

Ebû Bekr Ahmed b.el-Huseyn el-Beyhakî eş-Şâfiî (v. 458/1065). Eserin birkaç râvisi olup yazmaları Şehit Ali, Topkapı Sarayı ve Medine Kütüphaneleri'nde mevcuttur.¹⁶⁸

2. BEYHAKÎ'NİN *K. EL-ESMÂ VE'S-SIFÂT*'I¹⁶⁹:

1913 yılında Allahâbâd'da neşredilen eser, M. Zâhid el-Kevserî'nin talikiyle Kahire'de tekrar basılmıştır.¹⁷⁰

3. EBÛ SAİD EN-NAKKÂŞ'İN *K.EL-KUDÂT VE'Ş-ŞUHÛD*'U¹⁷¹:

Ebû Said Muhammed b. Ali b. Amr b. Mehdî en-nakkaş el-İsfehânî el-Halîlî (v. 424).¹⁷²Eseri, müellifinden Ahmed b. Abdilgaffâr b. Uşne rivâyet etmiştir.

¹⁶³Ebû Bekr el-Ebherî'nin, Muvattâ'da bulunan Peygamber, sahâbe ve tâbiîn sözlerinin, müsnedlerin, mürsellerin, mevkufların sayısı hakkındaki bilgisi için bkz. Hûlî, Muhammed Abdulazîz, *Miftâhu's-sünne ev târîhu funûni'l-hadis*, Beyrut, 1983, s. 24.

¹⁶⁴Güler, age., s. 54.

¹⁶⁵Aclûnî, age., nr. 844.

¹⁶⁶Kettânî, age., s. 41.

¹⁶⁷Aclûnî, age., nr. 1288; Atıyye, I, 376.

¹⁶⁸Kettânî, age., s. 55.

¹⁶⁹Aclûnî, age., nr. 1214.

¹⁷⁰Dihlevî, age s. 103; Brockelmann age., VI, 232; Kettânî, age., s. 43.

¹⁷¹Aclûnî, age., nr. 509.

¹⁷²Kettânî, age., s. 52; Zehebî, *Tezkirâ*, III, 1059.

4. EBÛ İSHÂK İBRÂHİM EL-HARBÎ'NİN *K. EL-HAMÂM VE ÂDÂBİHÎ Sİ*.¹⁷³

5. İBN VEHB EL-KUREŞÎ'NİN *K.EL-KADER'İ*¹⁷⁴:

Müellifin tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b.Vehb el-Kureşî el-Mısırî olup, eserin râvisi Ebû Ca'fer Ahmed b. Said b. Bişrân el-Mısırî'dir.¹⁷⁵

6. İBRÂHİM EL-HARBÎ'NİN *İTTİBÂU'L-EMRÂT'I*.¹⁷⁶

7. MUHAMMED B. NASR'IN *KİYÂMU'L-LEYL'İ*.¹⁷⁷

Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî eş-Şâfiî (v. 294/906).

8. ABDÛLMELİK B. HABÎB'İN *TİBBU'N-NEBEVÎ Sİ*.¹⁷⁸

9. AHMED B. HANBEL'İN *K. EZ-ZÜHD'Ü*¹⁷⁹:

Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî el-Bağdâdî (v. 241/855). Eser bu sahada yazılanların en güzeldir, ancak zâhidlerin isimlerine göre tertib edilmiştir.¹⁸⁰ Oğlu Ebû Abdirrahman Abdullah tarafından rivâyet edilmiştir.¹⁸¹ Yaklaşık 2300 ehâdîs ve âsârı muhtevî olup 1357 yılında Mekke'de ve M. Saîd Besyûnî Zaglûl'un tahkikiyle 1986'da baskıları yapılmıştır.¹⁸²

Daha sonra oğlu Abdullah bu kitaba bazı ilavelerde bulunmuştur. Bu ziyâdât, İbn Hacer'in *İsâbe*'si ve Suyûtî'nin *Hâvî*'sinin kaynaklarındandır.¹⁸³

10. BEYHAKÎ'NİN *K. ED-DAAVÂTÎ'L-KEBÎR'İ*.¹⁸⁴

11. BEYHAKÎ'NİN *K. EL-EDEB'İ*.¹⁸⁵

Tek ciltlik kitap, birr, sıla, mekârim-i ahlâk, âdâb ve keffâret konularını içerir. Muhammed Abdulkâdir Ahmed Atâ'nın tahkikiyle basılan eser, rakamlanmış 1194 rivâyet ihtiva etmektedir.¹⁸⁶

¹⁷³ Aclûnî, age., nr. 503; Kettânî, age., s. 61.

¹⁷⁴ Aclûnî, age., nr. 799.

¹⁷⁵ Kettânî, age., s. 44.

¹⁷⁶ Aclûnî, age., nr. 1016; Ketânî, age., s. 48.

¹⁷⁷ Aclûnî, age., nr. 330, 530; Kehhâle, age., XII, 78; Brockelmann, age., III, 159.

¹⁷⁸ Aclûnî, age., nr. 1105; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 228; Kettânî, age., s.79.

¹⁷⁹ Aclûnî, age., nr. 134, 139, 303, 355, 436...

¹⁸⁰ Kâtib Çelebi, II, 422.

¹⁸¹ İbn Hacer, *ed-Dürer*, II, 125; Aclûnî'nin râviyi işaret ettiği yer için bkz. age., nr. 1310.

¹⁸² Güler, age., s. 119.

¹⁸³ Ketânî, age., s. 69.

¹⁸⁴ Aclûnî, age., nr. 886; Dihlevî, age., s. 103; Güler, age., s. 152.

¹⁸⁵ Aclûnî, age., nr. 552, 590; Dihlevî, age., s. 103.

¹⁸⁶ Güler, age., s. 152.

12. BEYHAKÎ'NİN *ŞUABU'L-ÎMÂN'I*¹⁸⁷:

Eser yaklaşık altı sifir olup Ebû Hâcer Muhammed Besyûnî Zaglûl'un tahkikiyle dokuz cilt halinde 1990 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹⁸⁸ Beyhakî'den bu kitabını Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî ile Ebû Abdillâh Muhammd b. el-Fadl el-Fürâvî rivâyet etmiştir.¹⁸⁹

13. BEYHAKÎ'NİN K. *EZ-ZÜHDÎ'L-KEBÎR'İ*¹⁹⁰:

Eserin râvisi Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî olup, neşredilmiştir.¹⁹¹ Takıyyüdü'n en-Nedevî'nin tahkikiyle 1983'te Kuveyt'te ikinci baskısı gerçekleşmiş olan eser, Âmir b. Haydar'ın tahkikiyle 1987'de Beyrut'ta da basılmıştır.¹⁹²

14. BUHÂRÎ'NİN *EDEBÜ'L-MÜFRED'İ*¹⁹³:

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (v. 256/869) eserine, yalnız, tek başına anlamında "müfred" demesinin sebebi onun *el-Câmiu's-Sahîh*'indeki aynı adlı bölümden ayrı müstakil bir telif olduğunu belirtmek içindir. *Sahîh*'inde olmayan pek çok hadisi müstemil olup, içinde az miktarda da mevkuף hadisleri içermektedir.¹⁹⁴ Pek yararlı olan bu kitap hakkında el-Emîr, kalın olup on ciltten oluştuğunu söylemiştir. Eser, M. Fuad Abdülbâki'nin tahkikiyle neşredilmiştir.¹⁹⁵

15. DÎNEVERÎ'NİN K. *EL-MÜCÂLESE VE CEVÂHİRİ'L-İLM'İ*¹⁹⁶:

Ebû Bekr Ahmed b. Mervân b. Muhammed ed-Dîneverî el-Mısırî (v. 298/910). 26 cüz ve tek ciltten oluşan kitabında müellif, tefsir, Allah'ın (c.c) azameti, ehâdîs ve âsârdan pek çok ilme yer vermiştir. Bir müellif de *Nuhbetu'l-muvâsene min Kitâbi'l mücâlese* adıyla ondan seçmeler yapmıştır. Müellifinden bu kitabı Ebû Muhammed el-Hasan b. İsmâil b. Muhammed ed-Darrâb rivâyet etmiştir.¹⁹⁷

¹⁸⁷ Aclûnî, age., nr. 177, 518, 538, 611, 627...

¹⁸⁸ Güler, age., s. 151.

¹⁸⁹ Kettânî, age., s. 84.

¹⁹⁰ Aclûnî, age., nr. 412, 1099.

¹⁹¹ Kettânî, age., s. 69.

¹⁹² Güler, age., s. 152.

¹⁹³ Aclûnî, age., nr. 96, 130, 135, 145, 149, 184, 637, 901...

¹⁹⁴ Dihlevî, *Bustân*, s. 156; Atıyye, I, 258.

¹⁹⁵ Güler, age., s. 121.

¹⁹⁶ Aclûnî, age., nr. 251, 459, 771, 1103, 1222, 1376...

¹⁹⁷ Kettânî, age., s. 76; İbn Hacer, *el-İber*, II, 183.

16. EBÛ NUAYM'IN K. *ET-TIBBİ'N-NEBEVÎ Sİ*.¹⁹⁸

Hâfız Ebû Nuaym Ahmed. b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsa b. Mihrân el-İsfehânî es-Sûfî eş-Şâfiî'nin (v. 430/1038) bu eseri *el-Vâfi bi't-Tıbbi's-Şâfi* adıyla 1344'te Mısır'da basılmıştır.¹⁹⁹

17. EBÛ'Ş-ŞEYH B. HAYYÂN'IN K. *EL-AZAME Sİ*.²⁰⁰

Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Câ'fer İbn Hayyân el-İsfehânî Ebû'ş-Şeyh (v. 369/979). Müellif kalın bir cilt içinde Allah-ü Teâlâ'nın azameti, ulvî melekûtun acâiblikleri ve nâdir haberlere yer vermiştir. Kitabın muhteviyatını şöyle sıralamak mümkündür: Tefekkür, ta'zîm-i Rabb, arş, kürsî, levh, melâike, cin, hıkat-i âlem, kürre-i arz, kaf dağı, tarihteki efsanevî şehirler, hayvanların hârikulâde yönleri ve hususiyetleri ile ilgili merfû, mevkuף ve maktû rivâyetlere yer veren, isrâiliyât da dahil, sahîhi az, zayıfı bol olmak üzere isnadlı bir hadis kitabıdır.²⁰¹

Rızâullah b. Muhammed el-Mübârekpûrî tarafından tahkik edilen eser,²⁰² 1408'de Riyad'da beş cilt halinde neşredilmiştir.²⁰³

18. EBÛ'Ş-ŞEYH B. HAYYÂN'IN *SEVÂBU'L-A'MÂL*'I.²⁰⁴

19. EBÛ'Ş-ŞEYH B. HAYYÂN'IN *ET-TEVBÎH*'İ²⁰⁵:

Müteahhir muhaddislerce içinden pek çok hadis iktibas edilmesine rağmen, yazma bir nüshası zamanımıza ulaşmamıştır.²⁰⁶

20. EL-HAKÎMÜ'T-TİRMİZÎ'NİN *NEVÂDIRU'L-USÛL Fİ EHÂDÎSİ'R-RASÛL*'Ü²⁰⁷:

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Bişr'in (v. 295) lakabı el-Hakîmü't-Tirmizî, el-Müezzin es-Sûfî olup dört evlâdın biri, eserler sahibidir. Belh'te katledilmiştir. 291 asıldan oluşan eseri, üç sifirdir. Bu kitabın üçte biri kadar olan *Muhtasar*'ı matbudur.

¹⁹⁸ Aclûnî, age., nr. 138, 236, 390, 761, 1036; Zehebî, *Tezkira*, II, 1098; Suyûtî, *el-Hâvî*, II, 49; Güler, age., s. 150; Kettânî, age., s. 78.

¹⁹⁹ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 155.

²⁰⁰ Aclûnî, age., nr. 1005.

²⁰¹ Kettânî, age., s. 75.

²⁰² Kâtib Çelebi, age., II, 1439.

²⁰³ Güler, age., s. 143.

²⁰⁴ Aclûnî, age., nr. 20, 34, 1055, 1375, 1376; Güler, age., s. 143; Kehhâle, age., s. 57; Kettânî, age., s. 82.

²⁰⁵ Aclûnî, age., nr. 865.

²⁰⁶ Kettânî, age., s. 69; Eserin Ebû'l-Eşbâl Hasan'ın tahkikiyle olan Kahire baskısı için bkz. Güler, age., s. 143.

²⁰⁷ Aclûnî, age., nr. 242, 421, 423, 1010.

Muhtasarının isnadları mahfuz olup Mustafa b. İsmâil ed-Dımaşkî'nin *Mirkâtu'l-vusûl fî havâşî Nevâdiri'l-usûl*'ü ile birlikte İstanbul'da 1233 yılında Dâru's-Saltanati'l-Uzmâ tarafından basılmıştır. Bu tab'ı daha sonra Beyrut'ta Dâru's-Sadr tarafından ofsetle tekrarlanmıştır.²⁰⁸

21. HALÎMÎ'NİN ŞUABU'L-ÎMÂN'I²⁰⁹:

Ebû Abdillâh el-Huseyn b. el-Hasan b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî el-Buhârî el-Cürcânî eş-Şafîî (v. 403/1012). Mâverâünnehir'de kadı ve ehl-i hadisin reisi idi. Kitabının asıl adı, *Minhâcü'd-dîn* olup üç cilt kadardır. Ebû Muhammed Abdülcelîl b. Mûsa el-Kasrî ile bir başkası tarafından ihtisar edilmiştir. İmanın yetmiş dokuz şubesinin hadislerle açıklandığı eser, *Kitâbu'l-minhâc fî şuabi'l-îmân* adıyla 1979 yılında üç cilt halinde basılmıştır.²¹⁰

22. HARÂİTÎ'NİN HEVÂTİF'I²¹¹:

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed el-Harâitî (v. 327/938). Eserin tam adı *Hevâtifu'l-cenân ve acîbu mâ yuhka ani'l-kühhân min yâ yübeşşiru bi'n-Nebî Muhammed ve yedüllü bi vâdihî'l-burhân*²¹² olup İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe* eserinin kaynaklarından. Yazması Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²¹³

23. HATÎB EL-BAĞDÂDÎ'NİN EL-BUHALÂ'SI²¹⁴:

Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî eş-Şafîî'nin (v. 463/1070) *K. Ahlâki'l-buhalâ* olarak da bilinen eserinin râvisi Muhammed b. Abdilmelik b. Hayrûn'dur. Eser, Ahmed Matlûb, Hadîce el-Hadisî ve Ahmed el-Kaysî'nin tahkikleriyle 1964'te Bağdat'ta basılmıştır.²¹⁵

24. HATÎB EL-BAĞDÂDÎ'NİN K. ZÜHD VE'R-RAKÂİK'I²¹⁶:

Eser, kıraat ve rivâyet olunmuş cüzlerdendir. Yazması Zâhiriyye ve İskenderiye Kütüphaneleri'nde bulunmaktadır.²¹⁷

²⁰⁸ Kettânî, age., s. 81.

²⁰⁹ Aclûnî, age., nr. 17, 30, 56, 86, 135, 136...

²¹⁰ Güler, age., s. 148.

²¹¹ Aclûnî, age., nr. 406.

²¹² Kehhâle, age., s. 137.

²¹³ Kettânî, age., s. 69.

²¹⁴ Aclûnî, age., nr. 886, 1083.

²¹⁵ Güler, age., s. 153.

²¹⁶ Aclûnî, age., nr. 641.

²¹⁷ Kettânî, age., s. 70.

25. HATTÂBÎ'NİN *K. EL-UZLE'Sİ*²¹⁸:

Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Büstî el-Hattâbî'nin (v. 388/988) bu eserinin diğeri adı ise *K. el-İ'tisâm bi'l-uzle*'dir. Eser 1937'de Kahire'de basılmıştır.²¹⁹

26. İBN ASÂKİR'İN *SEVÂBU'L-MUSÂB'I*:²²⁰

Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan İbn Asâkir ed-Dımaşkî (v. 571/1175). Müellif, *Târîh-i Dımaşk* gibi ünlü eserlerin sahibidir.

27. İBN EBÎ ÂSİM'İN *K. EL-İLM'İ*:²²¹

Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. en-Nebîl ebî Âsım ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî el-Basrî ez-Zâhirî (v. 287/900), İsfehân kadısı olarak bilinmektedir. Eseri, Ahmed b. Bündâr eş-Şa'âr rivâyet etmiştir.

28. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN *EL-FEREC BA'DE'Ş-ŞİDDE'Sİ*²²²:

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays İbn ebî'd-Dünyâ el-Ümevî'nin (v. 281/894) bu eseri Allahâbâd (1313), Ahmedâbâd (1323) ve Kahire'de (1902) olmak üzere neşri gerçekleşmiş olup Suyûtî tarafından *el-Ferec fî İntizâri'l-ferec* adıyla ihtisar edilmiştir.²²³

29. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN *K. EL-İHVÂN'I*:²²⁴

30. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN *K. KADÂ'L-HAVÂİC'İ*²²⁵:

Müellifinden el-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Mûsa el-Ensârî rivâyet etmiştir. Eser, Kahire'de 1985'te basılmış olup ayrıca Saîd el-Lehhâm'ın tahkikiyle de 1992'de Beyrut'ta basılmıştır.²²⁶

²¹⁸ Aclûnî, age., nr. 444, 1352, 1391.

²¹⁹ Kettânî, age., s. 67; Kâtib Çelebi, age., II, 1439; Sezgin, age., I, 346.

²²⁰ Aclûnî, age., nr. 19, 37; Eserin *Sevâbu'l-musâb bi'l-veled* şeklinde tesmiye edilişi ile ilgili bkz. Güler, age., s. 157; Kettânî, age., s. 83.

²²¹ Aclûnî, age., nr. 651; Kettânî, age., s. 80.

²²² Aclûnî, age., nr. 627.

²²³ Muhtasar hakkında bkz. Kettânî, age., s. 75; Güler, age., s. 126.

²²⁴ Aclûnî, age., nr. 34, 310; Yazması hakkında bilgi için bkz. Kettânî, age., s. 67.

²²⁵ Aclûnî, age., nr. 68.

²²⁶ Güler, age., s. 126.

31. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN K. *MEKÂYÎDÎ'Ş-ŞEYTÂN Lİ EHLİ'L-İMÂN'I*²²⁷:

Eser, el-Huseyn b. Safvân'ın rivâyeti ile olup Mecdî es-Seyyid İbrâhim'in cem, tahkik ve talikiyle Kahire'de basılmıştır.²²⁸

32. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN K. *ES-SAMT'I*:²²⁹

Bu eser, M. Abdullah Atâ'nın tahkikiyle 1988'de Beyrut'ta basılmıştır.²³⁰

33. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN K. *ZEMMÎ'L-GADAB'I*:²³¹

34. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN K. *EZ-ZİKR'İ*:²³²

35. İBN EBÎ ŞEYBE'NİN K. *EL-EDEB'İ*:²³³

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe İbrâhim b. Osman el-Kûfî el-Absî'nin (v. 235/849) bu eserinin yazması Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir.

36. İBN FÂRİS'İN K. *ER-RAYHÂN VE'R-RÂH'I*:²³⁴

Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Fâris er-Râzî el-Fakîh el-Mâlikî el-Lüğavî (v. 390/999),²³⁵ özellikle lügat olmak üzere çeşitli ilimlerde imam idi.

37. İBN LÂL'İN *MEKÂRİMU'L-AHLÂK'I*:²³⁶

Ebû Bekr Ahmed b. Ali İbn Lâl el-Hemedânî eş-Şâfiî (v. 398/1007).²³⁷

38. İBNÜ'S-SÜNNÎ'NİN K. *AMELİ'L-YEVM VE'L-LEYLE'Sİ*:²³⁸

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî İbnü's-Sünnî (v. 364/974). Eserin râvisi Ebû Nasr Ahmed b. el-Huseyn b. el-Kessâr ed-Dîneverî'dir. (v. 433)²³⁹ 1315 ve 1318

²²⁷ Aclûnî, age., nr. 1099.

²²⁸ Güler, age., s. 126; Kettânî, age., s. 63.

²²⁹ Aclûnî, age., nr. 800; Kâtib Çelebi, age., II, 1433; Kehhâle, age., VI, 131.

²³⁰ Güler, age., s. 126; Kettânî, age., s. 63.

²³¹ Aclûnî, age., nr. 1028; Kettânî, age., s. 62.

²³² Aclûnî, age., nr. 1134; Kettânî, age., s. 65; Kâtib Çelebi, age., II, 1419.

²³³ Aclûnî, age., nr. 926; Eserin, "Edebü'l-Müfred" şeklinde kaynak olarak geçtiği yer için bkz.

²³⁴ Aclûnî, age., nr. 798.

²³⁵ Güler, age., s. 147; Kettânî, age., s. 74. Müellifin vefâtı hicrî 375 ya da 379 olarak verilir.

²³⁶ Aclûnî, age., nr. 757, 865.

²³⁷ Kettânî, age., s. 69; Güler, age., s. 147.

²³⁸ Aclûnî, age., nr. 533, 712.

²³⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 312.

yıllarında Haydarâbâd'da neşredilen eser, Abdülkâdir Ahmed Atâ'nın tahkikiyle Ezher Üniversitesi kitabevince 1969'da Mısır'da da neşredilmiştir.²⁴⁰

39. İBNÜ'S-SÜNNÎ'NİN *K. ET-TIBBİ'N-NEBEVÎ'Sİ*:²⁴¹

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak b. İbrâhim el-Esbât ed-Dîneverî İbnü's-Sünnî. Nesâî'nin arkadaşı, eş-Şâfiî el-Hâfız'ın (v. 364/974) bu eserinin râvisi Ebû'l-Kâsım Ali b. Ömer el-Esterâbâzî olup yazması Fatih Kütüphanesi'nde isnadları hazfedilmemiş şekilde bulunmaktadır.²⁴²

40. İBN ŞÂHİN'İN *K. ZİKRI'L-MEVT'*:²⁴³

Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî'nin (v. 385/995) bu eserinin râvisi Ebûl-Huseyn b. el-Ebnûsî'dir.²⁴⁴

41. MEVHİBÎ'NİN *FADLU'L-İLM'*:²⁴⁵

Ebû'l Abbas Ahmed b. Ali b. el-Hâris el-Mevhibî.²⁴⁶

42. RÂMEHÜRMÜZÎ'NİN *K. EL-EMSÂL'*:²⁴⁷

Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahman b. Hallâd el-Fârisî er-Râmehürmüzî'nin (v. 360/970) aynı zamanda *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı hadis ilimlerine dair bir kitabı da vardır. *Emsâl*, İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinin kaynaklarından olup müellifinden, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Ali el-Bağdâdî rivâyet etmiştir.²⁴⁸ Mektebetü'l-İslâmî tarafından İstanbul'da neşredilmiştir.

²⁴⁰ Güler, age., s. 142; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 134.

²⁴¹ Aclûnî, age., nr. 1171.

²⁴² Sezgin, age., I, 322; Kettânî, age., s. 79. Müellif İbnü's-Sünnî, bid'atın zıddı olan sünnete nisbet şeklinde kullanılır.

²⁴³ Aclûnî, age., nr. 1016.

²⁴⁴ Kettânî, age., s. 65; Güler, age., s. 146. Burada müellife "*Zühd*" isimli bir eser atfedilmiş olup, içerik itibariyle bahsi geçen esere muvâfakat ettiğiinden, zikretmeyi uygun bulduk.

²⁴⁵ Aclûnî, age., nr. 328.

²⁴⁶ Kettânî, age., s. 80. Kettânî, Mevhibî'nin vefatına dair bilgi edinemediğini dile getirmektedir.

²⁴⁷ Aclûnî, age., nr. 423, 511, 640, 855, 1018, 1312...

²⁴⁸ Kettânî, age., s. 78; Güler, age., s. 141.

43. TABERÂNÎ'NİN K. *ED-DUÂ'SI*:²⁴⁹

Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî eş-Şâfiî'nin (v. 360/970) bu eseri büyük ve tek cildir.²⁵⁰ Muhammed Saîd el-Buhârî'nin tahkikiyle 1407'de Beyrut'ta üç cilt halinde basılmıştır.²⁵¹

44. TEYMÎ'NİN *ET-TERĞÎB VE'T-TERHÎB*'İ:²⁵²

Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl b. Ali el-Kureşî et-Teymî et-Talhi el-İsfehânî (v. 535/1140). Müellifin lakabı Kavvâmu's-Sünne olup, büyük hâfız, dinine bağlı olmak hususunda örnek gösterilen bir kişiydi. Kitap içinde uydurma hadisler de vardır.²⁵³

E. HADİS ŞERHLERİ

1. BEĞAVÎ'NİN *ŞERHU'S-SÜNNE*'Sİ:²⁵⁴

Rukneddîn ve Muhyiddîn Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî eş-Şâfiî (v. 516/1122). Ale'l-ebvâb telif edilen ve Kitâbu'l-îman ile başlayan eser,²⁵⁵ 4422 hadisin izahını içermektedir. Kitap, Züheyr eş-Şâvîş ve Şuayb el-Arnâvud'un tahkikiyle 1980'de Dımaşk'ta basılmıştır.²⁵⁶

2. AYNÎ'NİN *UMDETU'L-KÂRÎ'Sİ*:²⁵⁷

Ayıntab'da doğan Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî el-Hanefî (v. 855/1451), babası ve yöre alimlerinden ders aldı. Hatta babasının vefatından sonra onun yerine kadı oldu. Halep, Hicaz ve nihayet Mısır'da değişik görevlerde bulundu. Uzun yıllar özel medresesinde ders okuttu. Bu şerhinin yazımında İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'sinden istifade ettiği görülmektedir. Aynı yıllarda yazılmakta olan *Fethu'l-bârî*'den İbn Hacer'in talebesi Burhan b. Hıdr'ın aracılığı ile faydalanmıştır. Bu sebeple yer yer aynen nakiller yer yer de İbn Hacer'e itirazlara rastlamak mümkündür.

Eser nakl ve tahkik yönünden Buhârî şerhlerinin en hacimli, tetkik ve inceleme cihetinden en derli-toplusudur. Hadisleri hemen hemen bütün yönleriyle ve gerektiği şekilde

²⁴⁹ Aclûnî, age., nr. 348, 667.

²⁵⁰ Dihlevî, age., s. 106;Kehhâle, age., IV, 253; Sezgin, age., I, 319.

²⁵¹ Güler, age., s. 141.

²⁵² Aclûnî, age., nr. 197, 891, 941, 1005...

²⁵³ Güler, age., s. 156.

²⁵⁴ Aclûnî, age., nr. 226, 489, 1318...

²⁵⁵ Kâtib Çelebi, age., II, 1040; Kettânî, age., s. 38.

²⁵⁶ Güler, age., s. 82.

²⁵⁷ Aclûnî, age., nr. 670, 1060.

açıklamak amacıyla yazılmıştır. Yararlanmayı kolaylaştırmak için Aynî, açıklamalarını ayrı başlıklar altında vermeye özen göstermiştir.²⁵⁸

Ayrıca *Umdetü'l-kârî*, râviler hakkında verdiği bilgi, hadislerin mantikî münakaşası ve gramer açıklamaları bakımından ehemmiyet taşımaktadır.²⁵⁹

Neticede şöyle söylenmiştir: “Buhârî üzerine bir şerh yazmak bu ümmetin üzerine bir borç idi; bunu İbn Hacer ile el-Aynî ödemişlerdir.”

Bûlâk'ta 1300 yılında ve el-Bâbî el-Halebî Matbaası tarafından on yedi cilt halinde, 1959 yılında olmak üzere Mısır'da, baskıları yapılmıştır.²⁶⁰

3. İBN BATTÂL'IN ŞERH'İ:²⁶¹

Ebû'l-Hasan Ali b.Halef b. Abdülmelik İbn Battâl el-Kurtubî el-Mâlikî (v. 4491/1057)'nin şerhi şöyle isimlendirilir:“*Şerhu'l-câmi's-sahîh li'l-Buhârî.*”²⁶² Yazması Topkapı Sarayı ve Medine'de bulunmaktadır.²⁶³

4. İBN HACER'İN FETHU'L-BÂRÎ'Sİ:²⁶⁴

Fakih, müverrih ve muhaddis olarak haklı bir şöhrete sahip bulunan İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, (v. 852/1448) Mısır'lı olup Kur'ân'ı hıfzetmekle başladığı öğrenim hayatının ileri yıllarında hadis ile iştiğâli yeğlemiştir. Mısır, Suriye, Hicaz ve Yemen'e defalarca seyahat etmiş 10 yıl süreyle Zeynüddîn el-İrâkî'den (v. 806/1403) hadis okumuştur.

İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* 'si bir mukaddime ve şerhten meydana gelmektedir. Buhârî ve *Sahîh*'ine tahsis edilmiş müstakil ve en şumûllü bir tetkik olan mukaddime, “*Hedyü's-sârî mukadimetü Fethi'l-bârî*” adını taşımaktadır. Bu bölüm müstakil olarak yarım cilt halinde Mısır'da 1963 yılında Mustafa'l-Bâbî matbaasında basılmıştır.²⁶⁵

Bûharî'nin eserini tasnif sebebi, isim ve muhtevânın beyanı, hadisleri ihtisar etmesi, muallak hadis nakli, garîb lafızların şerhi, isim lakab ve künyeleri birbirine benzeyenlerin açıklanması, mühmel isimlerin ortaya çıkarılması, Dârakutnî gibi münekkitlerce tenkit edilmiş hadislerin müdafası, ta'n edilmiş râvilerin tetkiki ve nihâyet *Sahîh*'teki hadislerin sayımı gibi konular, mukaddimedede enine boyuna ele alınmış bulunmaktadır.

²⁵⁸. Çakan, age., s. 171.

²⁵⁹. Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956., s. 158.

²⁶⁰. Kettânî age., s. 401.

²⁶¹ Aclûnî, age., nr. 1238.

²⁶². Kehhâle, age., VII, 87.

²⁶³. Kettânî, age., s. 402.

²⁶⁴ Aclûnî, age., nr. 119, 393, 597, 665, 670, 1256...

²⁶⁵. Kettânî, age., s. 401.

Hadis tarihi yazarı el-Hûlî, "Eğer bize sadece mukaddime kalacak olsaydı, yine de müellifin değerini göstermek için yeterdi"²⁶⁶ diye takdirini dile getirmektedir.

Fethu'l-bârî'nin değerlendirmesi noktasında şu tesbitler önem taşımaktadır: "İbn Hacer'in şerhi, hadis ilmi, tahrir güzelliği, ifade düzgünlüğü ve maksadın ortaya konulması açılarından şerhlerin en üstünüdür."²⁶⁷

"...Hiçbir şerh İbn Hacer'inki kadar mükemmel değildir..."²⁶⁸

5. İBNÜ'L MULAKKİN'İN *ET-TEVDÎH Lİ ŞERHİ'L-CÂMÎ'S-SAHÎH*'İ:²⁶⁹

Ömer b. Ali b. el-Mulakkin'in (v. 805) yaptığı bu şerh çalışmasının yazmaları Topkapı Sarayı, Şehit Ali (nr. 449) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphaneleri'nde (nr. 624) mevcuttur.²⁷⁰

6. KİRMÂNÎ'NİN *EL-KEVÂKİBU'D-DERÂRİ Sİ*:²⁷¹

Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî'nin (v. 786/1384) yirmi beş ciltlik *Sahîh-i Buhârî*'ye şerh niteliğindeki bu çalışması 1935–1945 yılları arasında Kahire' de basılmıştır.²⁷²

7. NEVEVÎ'NİN *MİN HÂCİ*:²⁷³

Ebû Zekeriyya Muhiddîn Yahyâ en-Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Minhâc fi şerhi Sahîh-i Müslim*'i Delhi ve birçok kez Kahire'de olmak üzere neşredilmiştir.²⁷⁴

F. MUSHAF, KIRAAT VE TEFSİR KİTAPLARI

1. EBÛ BEKR B. EL-ENBÂRÎ'NİN *K. EL-MESÂHİF*'İ:²⁷⁵

Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî en-Nahvî (v. 328/939). Hadis hafızlarının arasında sayılan müellif, pek çok eserin sahibi olup Kur'ân tefsirlerinden 120 tanesini bizzat isnadları ile ezberlemiştir. Onu Ebû'l-Berekât Abdurrahman el-Enbârî en-Nahvî (v. 577) ile karıştırmamak gerekir.

²⁶⁶ Hûlî, Muhammed Abdülaziz, *Miftâhu's-sünne ev târihu funûni'l-hadîs*, Mısır 1921, s. 43.

²⁶⁷ Keşmirî, Enver, *Feyzû'l-bârî*, Kahire 1938, I, 38.

²⁶⁸ Hûlî, age., s. 43.

²⁶⁹ Aclûnî, age., nr. 1060.

²⁷⁰ Kettânî, age., s. 402.

²⁷¹ Aclûnî, age., nr. 1.

²⁷² Kettânî, age., s. 401.

²⁷³ Aclûnî, age., nr. 212, 737, 1329...

²⁷⁴ Sezgin, age., I, 214.

²⁷⁵ Aclûnî, age., nr. 19; Güler, age., s. 138; Kettânî, age., s. 116.

2. İBN EBÎ'D-DÜNYÂ'NİN *EL-MESÂHİF*'İ:²⁷⁶

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Kays İbn ebi'd-Dünyâ el-Ümevî (v. 281/894).²⁷⁷

3. BEĞAVÎ'NİN *TEFSİR*'İ:²⁷⁸

Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz el-Beğavî el-Bağdâdî (v. 317/919). Muhyi's-sünne el-Beğavî'den çok önce yaşamıştır. Bu nedenle bu müellif el-Beğavî'l-kebîr diye tanınır. Öteki Beğavî'nin *Tefsîr*'i *Meâlimü't-tenzîl* adıyla maruf olup içinde ehâdis dışında, mânâ, hikâyeler ve haberlerin za'f yahut uydurma olduğuna dair hükümler yer almıştır.²⁷⁹

4. EBÛ BEKR İBN MÜRDEVEYH'İN *TEFSİR*'İ:²⁸⁰

Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Mürdeveyh'in *et-Tefsîru'l-müsned*'i Ahmed b. Abdirrahman ez-Zekvânî'nin rivâyetiyledir. Suyûtî eserlerinde bu kitaptan pek çok alıntıda bulunmuştur.²⁸¹ Bu tefsirden alıntılara İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde bolca rastlamaktayız.²⁸²

5. EBÛ'L-KÂSİM EL-İSFEHÂNÎ'NİN *TEFSİR*'LERİ:²⁸³

Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl et-Teymî et-Talhî el-isfehânî (v. 535/1140). Onun tefsir sahasındaki eserleri hakkında Ebû Mûsa el-Medînî şu bilgileri vermektedir: “Şeyhimiz, 30 cilt halinde bir tefsir kitabı telif etti ve *el-Câmi*’ adını verdi. Yine onun bu alanda dört ciltlik *el-İdâh*, üç ciltlik *el-Mûdih*, on ciltlik *el-Mu'temed* ve birkaç ciltten oluşan farsça bir *Tefsîr*'i de vardır.”²⁸⁴

6. EBU'Ş-ŞEYH İBN HAYYÂN'IN *TEFSİR*'İ:²⁸⁵

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer İbn Hayyân el-İsfehânî (v. 369/979)

²⁷⁶ Aclûnî, age., nr. 242.

²⁷⁷ Kettânî, age., s. 117. Burada “İbn Ebi'd-Dünyâ'nın kıraat konulu eserleri” başlığı altında *el-Mesâhif* zikredilmiş olup kaynak olarak da çalışma konumuz olan *Keşfu'l-hafâ* işaret ediliyor. s. 91, (nr. 242).

²⁷⁸ Aclûnî, age., nr. 761, 1136.

²⁷⁹ Kettânî, age., s. 111.

²⁸⁰ Aclûnî, age., nr. 528.

²⁸¹ Suyûtî, *el-Hâvî*, I, 19.

²⁸² Kettânî, age., s. 110.

²⁸³ Aclûnî, age., nr. 406.

²⁸⁴ Zehebî, *el-İber*, II, 446.

²⁸⁵ Aclûnî, age., nr. 1313; Kehhâle, age., VI, 114; Güler, age., s. 143.

7. SA'LEBÎ'NİN TEFSİR'İ:²⁸⁶

Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî (v. 427). İbn Hallikan onun hakkında şu bilgileri vermektedir: “Tefsir ilminde zamanında tek idi. Diğer tefsirlerden üstün bir *Tefsîru'l-kebîr* telif etmiştir. Onun peygamber kıssaları hakkında bir de *K. el-Arâis*'i vardır.”

Sa'lebî'nin tefsîri'nin adı *el-Keşfu ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* olup Sirâcüddîn'in *Meşyehâ*'sının bir yerinde adı şu şekilde zapt edilmiştir: *K. et-Tefsîri'l-hâvî li cemû'l-meânî*. Eser hakkında Prof. İsmâil Cerrahoğlu'nun İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi'nde *es-Sa'lebî ve Tefsîr*'i adıyla yayımlanmış bir makalesi²⁸⁷ vardır. Daha sonraki pek çok esere kaynaklık etmiştir.²⁸⁸ İbn Hayr bu *Tefsîr*'in muhtasarını Ebû Bekr Muhammed b. el-Velîd el-Fihri et-Tartûşî'ye atfetmiştir. Kitabın Türkiye yazmaları vardır.²⁸⁹

8. VÂHİDÎ'NİN TEFSİR'İ:²⁹⁰

Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nûsâbûrî (v. 468). Ebû İshâk es-Sa'lebî'nin öğrencilerinden olup onunla mülâzemeti vardı. Tefsir dalında *el-Basît*, *el-Vesît*, *el-Vecîz* isimli eserleri olup *Esbâbu'n-nüzûl* gibi başka kitapları da vardır. Ancak ne onun ne de şeyhi es-Sa'lebî'nin hadisten pek nasipleri yoktur. Üstelik özellikle es-Sa'lebî'nin *Tefsîr*'inde uydurma hadisler ve batıl kıssalar mevcuttur.

9. KATÂDE'NİN TEFSİR'İ:²⁹¹

Şeybân b. Abdîrrahman'ın rivâyetiyle Abdullah Ebû's-Suûd Bedr'in tahkikiyle Kahire'de 1979 yılında Âlemu'l-Kütüb tarafından neşredilmiştir.

10. İBN KEŞİR'İN TEFSİR'İ:²⁹²

İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr'in (v. 774) tefsiri on cilt olup içinde muharriçleri ile birlikte ait oldukları isnadları da zikredilmek üzere merfû ve mevkuf haberlere bol miktarda yer verilmiştir. Ayrıca müellif hadisleri sıhhat ve zaaf yönünden de değerlendirmiştir. Suyûtî'nin *Tezkiratü'l-huffâz*'ının *Zeyl*'i ile Zürkânî'nin *Şerhu'l-Mevâhib*'indeki ifadelerle göre bu sahada benzeri yazılmamıştır.

²⁸⁶ Aclûnî, age., nr. 1123.

²⁸⁷ Cerrahoğlu, İsmâil, “*es-Sa'lebî ve Tefsîr'i*” (İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, yıl 1980, sayı 4) s. 55-60.

²⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 40; Zehebî, *Â'lâm*, XXI, 495.

²⁸⁹ Kettânî, age., s. 112.

²⁹⁰ Aclûnî, age., nr. 1333; Kettânî, age., s. 112.

²⁹¹ Aclûnî, age., nr. 170; Kettânî, age., s. 113.

²⁹² Aclûnî, age., nr. 292.

Bu güzel eseri Afîfüddîn b. Saîdiddîn b. Mesûd el-Kazerûnî, *el-Bedru'l-münîr* adıyla ihtisar etmiştir. Yazması Nûruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 383) bulunmaktadır.²⁹³

11.SUYÛTÎ'NİN *ED-DÛRRU'L-MENSÛR FÎ TEFSÎRİ KİTÂBİ'L-AZÎZ BÎ'L-ME'SÛR*'U:²⁹⁴

Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî eş-Şâfiî (v. 911/1505)'nin bu eserinin diğer adı *Tercümânü'l-Kur'ân fi't-tefsîri'l-müsned* olup 6 cilt hâlinde Kahire'de basılmıştır. Kaynak olarak kullandığı ilk dönem hadis tefsiri kitaplarının başlıcaları, İbn Cerîr, İbn ebî Hâtim, İbn Mürdeveyh, Ebu's-Şeyh, İbn Hıbbân, el-Firyâbî, Abdürrezzak ve İbnü'l-Münzir 'in *Tefsirler*'i ile Said b. Mansur'un *Sünen*'inden ve Ebû Abdullah el-Hâkim'in *Müstedrek*'inden “tefsir” bölümleri olarak zikredilebilir.²⁹⁵

G. FIKIH, AHKÂM HADİSLERİ VE HADİS FETVALARINA DAİR KİTAPLAR

1. İBN HACER EL-HEYTEMÎ'NİN *FETÂVÂ*'SI:²⁹⁶

Şihâbüddîn, Hicaz müftüsü Ebû'l Fadl Ahmed b. Muhammed Bedriddîn Muhammed Şemsiddîn b. Ali Nûriddîn b. Hacer es- Sa'dî el-Heytemi (ki bu Mısır bölgesinde Ebû'l-Heytem adlı bir mahalle nisbettir) el-Mekkê eş-Şâfiî (v. 974). Eserin basmaları Matbaatu'l-Meymene tarafından 1307–1329 yılları arasında ve Matbaatu'l-Cemâliyye tarafından 1328 yılında Mısır'da yapılmıştır. Allâme el-Abbâdî'nin bu kitap üzerine bir *Hâşiye*'si vardır.²⁹⁷

2. İBNU'L-HARRÂT'IN *AHKÂM*'I:²⁹⁸

Ebû Muhammed Abdüllhakk b. Abdirrahman b. Abdullah b. el-Huseyn b. Said b. İbrahim el-Ezdî el-İşbilî, İbnu'l-Harrât'ın (v. 582/1186) *el-Ahkâmu's-şer'iyye el-kübrâ'sı* Mühîb b. Sâlih tarafından tahkik edilip doktora tezi olarak hazırlanmıştır.(Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, Riyad (1405-1406).²⁹⁹

Yine Abdülhakk'ın iki ciltlik *Ahkâmu'l-vustâ*'sı vardır. *Şifâu's-Sakâm*'da: “Günümüzde *Ahkâmu'l-kübrâ* diye şöhret bulan aslında budur.” denilmektedir. Müellif,

²⁹³ Basmaları için bkz. Kettânî, age., s. 400.

²⁹⁴ Aclûnî, age., nr. 110, 1134.

²⁹⁵ Kettânî, age., s. 400.

²⁹⁶ Aclûnî, age., nr. 937.

²⁹⁷ Kettânî, Abdülhayy b. Abdilkebîr, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*, s. 339.

²⁹⁸ Aclûnî, age., nr. 877.

²⁹⁹ Güler, age., s. 197.

kitabının başında hadisler hakkında sukût etmesinin, onun sıhhatine delil olacağını zikretmiştir.³⁰⁰

Yine o, *Ahkâmu's-suğrâ*'sında şer'î emirler, hükümler, helâller ve haramları, terğib ve terhîb cihetinden darbeler ile ele almıştır. Bunu o, ümmetin hidayetçileri ve imamlarının eserleri olan *Muvattâ*, *Kütüb-i Sitte* ve sâir kitaplardaki hadislerden meydana getirmiştir. Tek cilt halindeki kitabının başında o, isnadı nâkidlerce sahih olarak bilinen ve sağlam râvilerce nakledilip, güvenilir olanlarca kullanılan hadisleri seçtiğini söylemiştir. Eser, Ümmü Muhammed bint Ahmet'in tahkikiyle iki cilt halinde basılmıştır.

3. İBNÜ'L-HÜMÂM'IN *FETHU'L-KADÎR*'İ:³⁰¹

Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd b. Mesûd İbnü'l-Hümâm el-Hanefî es-Sivâsî es-Sekenderî (v. 861).Onun bu eseri Hanefî fihhına dâir *el-Bidâye* 'nin şerhi olan el-Hidâye'ye hâşiye olup, sekiz ciltten müteşekkildir. Kitabında hadislerin kaynaklarının tahrîcini ve senedlerinin hallerini beyan etmiştir.³⁰²

4. EL-MAKDİSÎ'NİN *K. EL-AHKÂM*'İ:³⁰³

Ebû Abdillâh Ziyâeddîn Muhammed el-Makdisî ed-Dımaşkî el-Hanbelî'nin (v. 643/1345) bu eseri üç cilttir.³⁰⁴

5. NEVEVÎ'NİN *HULÂSATU'L-AHKÂM FÎ MÜHİMMÂTİ'S-SÜNEN VE KAVÂİDİ'L-İSLAM*'İ:³⁰⁵

Ebû Zekeriyâ Yahya en-Nevevî eş-Şâfiî (v. 676/1277)'nin bu eserinin yazması Dâru'l-kütüb'te (209 nr.) olup muhtelif bölümleri üç ayrı araştırmacı tarafından müstakil tez konusu olarak tahkik edilmiştir.(Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad)³⁰⁶

6. NEVEVÎ'NİN *MESÂİL*'İ:³⁰⁷

Ebû Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî eş-Şâfiî'nin (v. 679/1277) bu eseri Muhammed el-Haccâr'ın tahkiki ile Medîne'de 1985 yılında Dâru's-Selâm tarafından basılmıştır.³⁰⁸

³⁰⁰ Kettânî, age., s. 382; Kâtib Çelebi age., I, 20.

³⁰¹ Aclûnî, age., nr.1409.

³⁰² Kettânî, age., s. 405.

³⁰³ Aclûnî, age., nr. 1016.

³⁰⁴ Kâtib Çelebi, age., I, 20; Kehhâle, age., X, 263.

³⁰⁵ Aclûnî, age., nr. 877.

³⁰⁶ Güler, age., s. 199; Kettânî, age., s. 384.

³⁰⁷ Aclûnî, age., nr. 1220.

H. HZ. PEYGAMBERİN SİYERİ ÜZERİNE YAZILAN KİTAPLAR

1. DİMYÂTÎ'NİN *SÎRE'Sİ*:³⁰⁹

Şerefüddîn Ebû Muhammed Abdü'lmu'min b.Halef ed-Dimyâtî hakkında Mizzî: "Hadiste ondan daha hafızını görmedim." demiştir. Eseri, literatürde marûf ve kıraat olunmuş bir kitaptır.³¹⁰

2. İBNÜ'L KAYYİM'İN *ZÂDU'L MEÂD FÎ HEDYİ HAYRİ'L İBÂD'I*:³¹¹

Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Harîz ez-Zuraî ed-Dımaşkî İbnü'l-Kayyimi'l-Cevziyye el-Hanbelî (v. 751)'nin eseri iki yahut üç cilt halindedir.³¹²

3.KASTALLÂNİ'NİN *EL-MEVÂHİBÜ'L-LEDÜNNİYYE BÎ'L-MİNAHİ'L-MUHAMMEDİYYE'Sİ*:³¹³

Şihâbuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b.Abdilmelik b.Ahmed el-Hatîb el-Kastallâni el-Mısrî eş-Şâfiî (v. 923).Câmiu'l-Ezher'e yakın Medresetü'l-Aynî'de medfundur. Eser iki cilttir. Meşhur şair Bâki (v. 1008) tarafından yapılan tercümesi, 1251 yılında İstanbul'da basılmıştır.³¹⁴

Ebû'd-Diyâ Nûreddin Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî³¹⁵ el-Kâhirî el-Ezherî eş-Şâfiî (v. 1087) bu kitabın üzerine hâşiye yazmıştır. *Mevâhibü'l-ledünniyye*'yi Şeyh Muhammed b. Abdülbâkî b.Yûsuf ez-Zürkânî el-Mısrî el Mâlikî, sekiz cilt halinde şerhetmiştir.³¹⁶

4. SUYÛTÎ'NİN *KİFÂYETU'L-LEBÎB FÎ HASÂİSİ'L-HABÎB'İ*:³¹⁷

Müellif, Rasûlüllâh'ın (s.a.v) hususiyetlerini yirmi yıl araştırıp topladığını ve bu sayının kitapta bini aştığını söylemiştir. Eser, iki cilt olup "*el-Hasâisu'l-kübrâ* adıyla

³⁰⁸ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatraf*e, s. 398.

³⁰⁹ Aclûnî, age., nr. 270.

³¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 481.

³¹¹ Aclûnî, age., nr. 1089.

³¹² Kettânî, age., s. 407.

³¹³ Aclûnî, age., nr. 73, 286, 827, 1089...

³¹⁴ Kettânî, age., s. 410.

³¹⁵ Aclûnî'nin kaynak olarak işaret ettiği yerler için bkz. age., nr. 1089, 1203. "Şebrâmellisî, *Mevâhib*'te şöyle dedi" şeklinde 828 no'lu hadiste yapılan atıf, *Mevâhib* yerine, müellifin hâşiyesine olsa gerek.

³¹⁶ Şerhin *Keşfu'l-hafâ*'da kaynak gösterildiği yerler için bkz. nr. 35, 975.

³¹⁷ Aclûnî, age., nr. 406.

maruftur. Haydarâbâd, Beyrut ve Muhammed Halîl Herrâs'ın tahkiyiyle Kahire'de olmak üzere, çeşitli baskıları yapılmıştır³¹⁸

5. ŞÂMÎ'NİN UKÛD'U:³¹⁹

Şemsüddîn, muhaddislerin sonuncusu Muhammed b. Yûsuf b. Ali eş-Şâmî ed-Dımaşkî es-Sâlihî, Kahire'ye yerleşmiştir. Eserinin tam adı “*Ukûdu'l-cumân fî menâkıbı Ebî Hanîfeti'n-nu'mân*”dır.³²⁰

6. BEYHAKÎ'NİN DELÂİLÜ'N-NÜBÛVVE'Sİ:³²¹

Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî eş-Şâfiî'nin (v. 458/1065) bu eseri hakkında ez-Zehabî: “Bu kitaba sahip ol, zirâ tamamı hidâyet ve nurdur.” demiştir. Eser, Abdulmu'tî Kal'acî'nin talik ve tahrirciyle 1985'te Beyrut'ta yedi cilt halinde basılmıştır.³²²

7. EBÛ SA'D'IN K. ŞEREFİ'L-MUSTAFÂ'Sİ:³²³

Ebû Sa'd Abdurrahman b. el-Hasan el-İsfehânî en-Nîsâbûrî'nin yanında Ebû Saîd en-Nîsâbûrî'nin de aynı isimli bir eseri vardır.

8. İBN İSHÂK'IN SÎRE'Sİ:

Ebû Bekr, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî el-İrâkî (v. 151/768).³²⁴

Zehebî onun hakkında: “İlim kaplarından birisi ve meğâzi, siyer bilgisi konusunda otorite idi. Ancak hadiste sağlam olmayıp, rivayeti sıhhat mertebesinde aşağıdadır. Buna karşılık nefsinde sadûktur.” demiştir. Bu kitabı, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm Eyyûb el-Himyerî Me'âfirî el-Mısırî (v. 218) tehzîb etmiş, daha sonra onun ismine nisbet edilir olmuştur. İbn Hişâm, bu eseri Ziyâd b. Abdillâh el-Bekâî tarikiyle İbn İshâk'tan rivayet etmiştir.³²⁵

³¹⁸ Kettânî, age., s. 412.

³¹⁹ Aclûnî, age., nr. 379.

³²⁰ Kettânî, age., s. 409.

³²¹ Aclûnî, age., nr. 156, 367, 546, 670, 711.

³²² Güler, age., s. 152; Kettânî, age., s. 216; Dihlevî, age., s. 103.

³²³ Aclûnî'nin eseri kaynak gösterdiği yer için bkz. age., nr. 555. Burada “İbn Sa'd, *Şerefu'l Mustafâ*'da rivayet etti” şeklinde geçmektedir. *Tabakât* sahibi İbn Sa'd (v. 234/848), Ebû Saîd'den (v. 406) önce yaşamış olduğundan Ebû Sa'd en-Nîsâbûrî'yi tercih ettik. Ayrıca İbn Sa'd'tan maksut, “*Tabakât*” sahibi olmaması halinde, isim Aclûnî tarafından “Ebû Sa'd” yerine hatâen “İbn Sa'd” yazılmış olma ihtimalini de göz önüne alarak müellif tercihimizi yaptık.

³²⁴ Müellifin vefatı ile ilgili bkz. Kettânî, age., s. 219; Kehhâle, age., IX, 44.

³²⁵ Kettânî, age., s. 219.

Kâtib Çelebi'nin sahasında ilk tasnif eser olarak nitelediği *Sîre*'nin büyük bir bölümü, Hamidullah'ın tahkik, talik ve uzun bir mukaddimesi ile *Sîretü İbn İshâk el-Müsemmâtü bi Kitâbi'l-mübtedei ve'l-meb'asi ve'l-meğâzî* adıyla neşredilmiştir. Kitabın ikinci baskısı 1981'de Konya'da gerçekleştirilmiştir.³²⁶

9. KÂDÎ İYÂZ'IN *K. EŞ-ŞİFÂ Bİ'T-TA'RÎF Bİ-HUKÛKİ'L-MUSTAFÂ'SI*:³²⁷

Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ b. İyâd el-Yahsibî es-Sebtî el-Endülüfî el-Mâlikî (v. 544/1149). İçinde zayıf ve kimilerinin iddia ettiği gibi uydurma olan hadisler mevcuttur. Eserinin telifinde o, el-Hatîb Ebû'r-Rebî Süleyman b. Seba' es-Sebtî'yi takip etmiştir. Zehebî eser hakkında diyor ki: "İçerisinde, uydurma hadisler ve onun nübüvvetin kadrini beyanda ihtiyaç olmayan nakdinin azlığına delâlet eden zayıf tevilleri ile doludur."

Buna rağmen kitap, İslâm'da benzeri yazılmamış, faydası büyük ve çok olan bir eser olup, müzmin hastalıklara, gam ve tasaların giderilmesi ve meselelerin halli için okunduğunda, şifâ ve tesiri tecrübe edilmiştir.³²⁸

Muhtelif baskıları olan eser, eş-Şumunnî'nin (v. 872) *Müzîlu'l-hafâ an elfâzı's-şifâ* adlı zeyliyle birlikte iki cilt halinde neşredilmiştir.³²⁹

10. MÂVERDÎ'NİN *A'LÂMU'N-NÜBÛVVE'Sİ*:³³⁰

Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Maverdî'nin (450) bu eseri Tâhâ Abdurraûf Sa'd'ın 1971 yılında Kahire'de basılmıştır.³³¹

11. MELÂÎ'NİN *SÎRE'Sİ*:³³²

Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Mevsîlî el-Melâî (ki bu nisbet ona Mevsîl câmiinde kuyudan Allah için su doldurup dağıttığı –yamle'u- için verilmiştir.) Şehîd Sultan Nûreddîn zamanında yaşamış zâhid, ibadete düşkün büyük bir imam idi.³³³

³²⁶ Güler, age., s. 234.

³²⁷ Aclûnî, age., nr. 406.

³²⁸ Kettânî, age., s. 218.

³²⁹ Dihlevî, age., s. 226; Güler, age., s. 157; Kehhâle, age., VIII, 16.

³³⁰ Aclûnî, age., nr. 1188.

³³¹ Kettânî, age., s. 217.

³³² Aclûnî, age., nr. 489.

³³³ Kettânî, age., s. 220.

12. TİRMİZÎ'NİN ŞEMÂİL'İ:³³⁴

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî'nin (v. 279/897) bu eseri 1262'de Kalküta, 1317'de Kahire'de basılmış olup³³⁵ müellifinden de *Müsned* sahibi Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb b. Şureyh eş-Şâşî rivâyet etmiştir.

Çeşitli dillere çevirisi yapılan *Şemâil*'in ricâli hakkında, Burhânuddîn Ebû'l-İmdâd İbrâhim b. İbrâhim el-Lakkânî el-Mâlikî (v. 1041), bir kitap telif etmiştir. *Behcetü'l-mahâfil ve ecmelu'l-vesâil bi't-ta'rîf bi ruvâti's-Şemâil* olarak isimlendirilen eserin yazmaları Paris (nr. 2092), Kahire ve Berlin'de (nr. 9959) bulunmaktadır.³³⁶

Şemâil'in pek çok şerhi yapılmış olup İbn Hacer el-Heytemî'nin (v. 973) *Eşrefu'l-vesâil*'i bunlardan biridir.³³⁷

I. TASAVVUF KİTAPLARI

1. ABDÜLKÂDİR EL-GEYLÂNÎ'NİN GUNYE'Sİ:³³⁸

Muhiddîn Abdülkâdir b.Ebî Sâlih Abdullah b.Mûsa b. Cenkidost el-Geylânî (v. 561)'nin eseri *Gunyetu't-tâlibîn ve el-Gunye li-tâlibi tarîki'l hakk* olarak müsemmâdır. İçinde dağınık şekilde kendi isnâdı ile irâd ettiği pek çok hadis mevcuttur. Kahire (1322), Matbaa el-Mîriyye tarafından (Mekke1314) baskıları gerçekleşmiştir.³³⁹

2. İBNÜ'S-SÜNNÎ'NİN K. RİYÂDATI'L-MÜTEALLİMİN'İ:³⁴⁰

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. es-Sünnî'nin (v. 363) eseri yedi cüzden oluşmuş olup Ali b. Ömer el-Hemedânî'nin rivayeti ile gelmiştir.³⁴¹

3. KUŞEYRÎ'NİN ER-RİSÂLE'Sİ:³⁴²

Ebû'l-Kâsım Adülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî el-Üstaz eş-Şâfiî (v. 465). Bu eserin evde bulunduğu sürece ev halkının belâ görmeyeceğine dair bir kerametinden söz edilmiştir. Müellif, mukaddimedede meşhur sûfîlerin yaşantıları ve terminolojilerinin izahına yer vermiş,

³³⁴ Aclûnî, age., nr. 43, 142, 410, 458, 494...

³³⁵ Kâtib Çelebi, age., II, 1059; Sezgin, age., I, 246.

³³⁶ Kettânî, age., s. 215.

³³⁷ Şemâil şerhinin Aclûnî'nin eserine kaynak gösterildiği yer için bkz. *Keşfu'l-hafâ*, nr. 1329.

³³⁸ Aclûnî, age., nr. 197.

³³⁹ Kettânî, age., s. 367.

³⁴⁰ Aclûnî, age., nr. 272, 383.

³⁴¹ Kettânî, age., s. 366.

³⁴² Aclûnî, age., nr. 944, 1145.

tasavvufun esaslarını kitabına konu edinmiştir. Abdulhalim Mahmûd ve Mahmûd b. eş-Şerif'in tahkiki ile (kahire 1974) neşredilmiştir.³⁴³

4. EL-MU'ÂFÂ'NIN *EL-CELÛS-S- SÂLÎHÎ'L KÂFÎ VE'L ENÛSÛ'N -NÂSÎHÎ'Ş - ŞÂFÎ'Sİ*:³⁴⁴

Ebûl-Ferec el-Mu'âfâ b.Zekeriyyâ en-Nehravânî (v. 390). Eserin kısa adı *K. el-Celûs ve'l-enûs* olup, müellif, içindeki hadisleri isnadları ile zikretmiştir. Pek çok meclislerden teşekkül etmiştir.

Muhammed Mersî el-Hûlî'nin tahkikiyle 2 cilt halinde Beyrut'ta 1983'te neşredilmiştir.

5. MUHYİDDÎN İBN ARABÎ'NİN *EL-FUTÛHÂTU'L-MEKKİYYE'Sİ*:³⁴⁵

Şeyhu'l-Ekber Muhiddîn İbn Arabî el-Hâtemî el-Tâî (v. 638/) nin eseri *el-Futuhâtu'l Mekkiyye fî ma'rifeti'l esrârî'l mâlikiyye ve'l mülkiyye* olarak da isimlendirilir. Müellifin meşhur iki eserinden büyüğüdür. Osman Yahya'nın tahkikiyle Mektebetü'l-Arabiyye tarafından Kahire'de neşredilmiştir.³⁴⁶

6. SÜLEMÎ'NİN *K. ES-SÛNENÎ'S-SÛFİYYE'Sİ*:³⁴⁷

Ebû Abdirrahman Muhammed b.el-Huseyn b. Mûsa es-Sülemî el-Ezdî en-Nisâbûrî (v. 412). Hâfız, muhaddis, verâ sahibi, zâhid, yüze yakın eserin sahibi, hadiste güvenilir bir kişi idi. Muhammed b.Yûsuf el-Katlân'ın onunla ilgili "Sûfiler hakkında hadis uydururdu" sözü önemsizdir.

İ. HADİS CÜZLERİ

1. EBÛ BEKR EŞ-ŞÂFÎ'NİN *EL-ECZÂÛ'L-GAYLÂNİYYÂT'I*:³⁴⁸

Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. İbrâhim el-Bağdâdî eş-Şâfiî el-Bezzâz'ın (v. 354/965) on bir cüzden oluşan bu mecmuasını, Dârakutnî tahriç etmiştir. "Gaylâniyyât,

³⁴³ Kettânî age., s. 364.

³⁴⁴ Aclûnî, age., nr. 798, 1207.

³⁴⁵ Aclûnî, age., nr. 616.

³⁴⁶ Kettânî age., s. 365.

³⁴⁷ Aclûnî, age., nr. 195; Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *el-Hâvî li'l-fatâvî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, II, 248.

³⁴⁸ Aclûnî, age., nr. 263, 1302.

denilmesinin sebebi ise bu hadislerin Ebû Tâlib Muhammed b. Muhammed b.İbrâhim b. Gaylân el-Bezzâz'ın (v. 440/1048) Ebû Bekr Muhammed'den dinlediği bölümleri olup, içindeki hadisler en âlî ve güzel olanlarıdır.³⁴⁹ Eser, *el-Fevâidü'l-mûntehabe el-avâlî ani's-şuyûh el-meşhûra bi'l-gaylâniyyat* olarak da isimlendirilir.³⁵⁰

2. EBÛ KUREYB MUHAMMED B. ALÂ'NIN *HADÎS*'İ:³⁵¹

Eserin râvisi Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî'dir.³⁵²

J. EMÂLÎ KİTAPLARI

1. EBÛ'L-KÂSİM B. BİŞRÂN'IN *EMÂLÎ*'Sİ:³⁵³

Ebû'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Bişrân el-Bağdâdî (v. 430/1038). Eser yazma olup Zâhiriyye Kütüphanesi'nde mevcuttur.³⁵⁴ Beş meclisten oluşmuştur.³⁵⁵

2. MAHÂMİLÎ'NİN *EMÂLÎ*'Sİ:³⁵⁶

Ebû Abdillâh el-Huseyn b. İsmâil b. Muhammed el-Mahâmilî el-Bâğdâdî (v. 330/941). Müellif, Bağdat şeyhi ve kadısı olup eser İsfehân ve Bağdatlılar'ın rivayetlerinden teşekkül eden 16 cüzden oluşmuştur. Mahâmilîyyât adıyla maruf eser, *el-İsâbe'nin* kaynaklarından.³⁵⁷

İbrâhim el-Kaysî'nin tahkik ve tahririyle basılmıştır.(el-Mektebetü'l-İslâmiyye Amman 1412, 576 s.)³⁵⁸

³⁴⁹ Kettânî, age., s. 139; Sezgin, age., I, 309; Kâtib Çelebi, age., I, 588.

³⁵⁰ Güler, age., s. 100.

³⁵¹ Aclûnî, age., nr. 1139.

³⁵² Kettânî, age., s. 171.

³⁵³ Aclûnî, age., nr. 993.

³⁵⁴ Güler, age., s. 172; Sezgin age., I, 387; Bağdatlı, age., I, 124; Kâtib Çelebi, age., I, 163.

³⁵⁵ Kettânî, age., s. 343.

³⁵⁶ Aclûnî, age., nr. 779.

³⁵⁷ İbn Hacer, age., III, 55 , 81.

³⁵⁸ Güler, age., s. 169.

K. FEVÂİDLER

1. HİLÂ'Î'NİN FEVÂİD'İ:³⁵⁹

Ebû'l-Hasan Ali b. ebi'l-Hasan b. el-Huseyn b. Muhammed eş-Şâfî el-Hilâî (ki bu nisbet ona, Mısır'da Şeyhzâdelere elbise sattığı için verilmiştir.) el-Mevsilî el-Mısırî (v. 492/1098), sâlih, fakîh, kerâmet ve eserler sahibi olup Mısır ahalisinin isnâdı en âlî olanıdır. Kabri Karâfe'de olup, "Cin ve insin kadısının kabri" diye maruftur.Eserin tamamı yirmi cüz olup râvisi Ebû Muhammed Abdullah bi Rifâ'a es-Sâdî'dir.

2. TEMMÂM'IN FEVÂİD'İ:³⁶⁰

Temmâm b. Muhammed b. Abdillâh b. Ca'fer er-Râzî ed-Dımaşkî'nin (v. 414/1023) eseri otuz cüz'den oluşmuştur.³⁶¹ Hamdi Abdülmecîd es-Selefî'nin tahkik ve tahriciyle iki cilt halinde basılmıştır.³⁶²

L. KIRK HADİSLER (ERBAUN)

1. RUHÂVÎ'NİN ERBAÛN'U:³⁶³

Ebû Muhammed Abdulkâhir b. Abdillâh b. Abdirrahman er-Ruhâvî (v. 612/1215 Harran). Rihleti çok olan Hanbelî hâfızı, aynı zamanda Cezîre muhaddisidir.

Yine onun büyük bir ciltte *el-Erbaûnu'l-mütebâyineti'l-esânîd*'i vardır.³⁶⁴

2. İBN KEMALPAŞA'NIN ŞERHU'L-EHÂDİSİ'L-ERBAÛN'İ:³⁶⁵

Şemseddîn Ahmed b. Süleyman İbn Kemâlpaşa'nın (v. 940) bu eserinin pek çok yazması vardır. Matbu olan eser, Pîr Muhammed Âşık Nettâî tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.³⁶⁶

³⁵⁹ Aclûnî, age., nr. 13, 342; Eserin yazmaları için bkz. Bağdatlı, age., II, 205; Kettânî, age., s. 174.

³⁶⁰ Aclûnî, age., nr. 10, 134, 527, 748, 1119...

³⁶¹ Kettânî, age., s. 167.

³⁶² Kâtib Çelebi, age., II, 1296; Dihlevî, age., s. 167.

³⁶³ Aclûnî, age., nr. 76; Güler, age., s. 189; Kâtib Çelebi, age., I, 56; Kettânî, age., s. 197.

³⁶⁴ Zehebî, *el-İber*, III, 157.

³⁶⁵ Aclûnî, age., nr. 213.

³⁶⁶ Kettânî, age., s. 203.

3. MÜNZİRÎ'NİN *EL-ERBAÛN FÎ İSTİNÂÎ'L-MA'RUF LÎ'L-MÜSLİMÎN*'İ:³⁶⁷

Zekiyyüddîn Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdilkavî el-Münzirî (v. 656/1258), bu eserini sadece Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerinde yer alan hadislerden seçmiştir. Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî'nin şerhi ile beraber Tâvit et-Tancî'nin tahkikiyle Rabat'ta basılmıştır.³⁶⁸

4. NEVEVÎ'NİN *ERBAÛN*'U:³⁶⁹

Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b Şeref en-Nevevî'nin, (v. 676/1277)³⁷⁰ üzerine sayısız şerhlerin yazıldığı eseri,³⁷¹ *el-Erbaûn hadîsen en-neveviyye fî'l-ehâdis es-Sahîha en-nebeviyye* adıyla 1877'de Bulak'ta basılmış olup kırk iki hadis ihtiva etmektedir.

³⁶⁷ Aclûnî, age., nr. 35, 1220.

³⁶⁸ Güler, age., s. 190; Kettânî, age., s 212.

³⁶⁹ Aclûnî, age., nr. 203, 323.

³⁷⁰ Kâtib Çelebi, age., I, 59; Kehhâle, age., XIII, 202.

³⁷¹ Kettânî, age., s. 405.

İKİNCİ BÖLÜM

KEŞFU'L-HAFÂ'NIN HADİS İLİMLERİNE DAİR KAYNAKLARI

I. USÛLÜ'L-HADİS

1. HATİB BAĞDÂDÎ'NİN CÂMİ'Sİ:³⁷²

Ebu Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî eş-Şâfiî (v 463/1070)'nin eserinin tam ismi *el-Camî li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî' dir.*³⁷³

2. İBN DAKİK EL-İD'İN *EL-İKTİRÂH Fİ BEYÂNİ'L-İSTİLÂH*'İ:³⁷⁴

Takiyyüddîn, Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali İbn Dakîki'l-İd (v. 702)'in bu çalışması Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 1986 yılında basılmıştır. Hâfız Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî (v. 806/1403) ise bunu nazım halinde getirilmiştir.³⁷⁵

3. İBN HACER'İN *NUHBETU'L-FİKER Fİ MUSTALAHİ EHLİ'L-ESER*'İ:³⁷⁶

Hâfız İbn Hacer el-Askalâni'ye (v. 852/1448) ait olan yukarıdaki eser ile bunun müellife ait şerhi *Nüzhetu'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l fiker* adlı hacmi küçük, değeri büyük eser her ne kadar değişik ve geliştirilmiş bir tertibe sahip ise de temelde İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'inin bir ihtisârıdır. Nitekim kendisi de bu durumu dile getirmiştir.³⁷⁷

Nevevî ve İbn Kesîr ihtisarlarında İbnu's-Salâh'ın tertibine uymuşlardı. İbn Hacer ise konuların tertibini kendine göre bir sıralamaya tâbî tutmuştur. Bu tertibin, zamanımızın ilim anlayışına uygunluğu ile ilgili, ortak bir görüş vardır.³⁷⁸

Kahire ve Gulâm Kâdir'in tahkiki ile Kalküta'da olmak üzere çeşitli baskıları yapılmıştır.³⁷⁹

4. EBÛ'L ABBAS CA'FER B. MUHAMMED EL-MÜSTAĞFİRÎ'NİN *MÜSELSELAT*'İ:³⁸⁰

³⁷² Aclûnî, age., nr. 531, 727, 1051, 1078, 1151...

³⁷³ Kettânî, age., s. 355.

³⁷⁴ Aclûnî, age., nr. 903, 1384.

³⁷⁵ Kettânî, age., s. 440.

³⁷⁶ Aclûnî, age., nr. 53, 77.

³⁷⁷ Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-fiker Şerhi*, Ankara 1971, s. 21.

³⁷⁸ Koçyiğit, age., s. 15.

³⁷⁹ Kettânî, age., s. 432.

³⁸⁰ Aclûnî, age., nr. 691; Kettânî, age., s. 122.

5. ZEBÎDÎ'NİN *EL-İS'ÂF Bİ'L-HADÎSİ'L-MÜSESEL Bİ'L-İŞRÂF*'İ:³⁸¹

Ebû'l-Feyd Muhammed b. Muhammed Muhammed b. Abdirrezzâk el-Huseynî Murtedâ'z-Zebîdî'nin (v. 1205) pek çok müselseli vardır. Bu eseri, “Lâ ilâhe illallah benim *kalemdir*” hadisinin teselsülüdür.³⁸²

II. İLELÜ'L-HADÎS:

1. DARAKUTNÎ'NİN *K. EL-İLEL'İ*:³⁸³

Ebû'l-Hasan Ali b.Ömer ed-Dârakutnî (v. 385/995)'nin bu eseri, *K. el-İleli'l-kebîr, İlelü'l-hadîs, İlelü'l-vâride fi'l ehâdîs* olarak isimlendirilir. Bu sahada yazılmış kitapların en genişidir. Müsnedlerine göre mürettep olup 12 cilttir. Bizzat kendisi hazırlamıştır. Öğrencisi Ebû Bekr el-Berkânî, onun için cem etmiştir.

Zehebî diyor ki: “Onun ilimdeki engin bilgisini anlamak isteyen *K. el-ilel'*ini mütâlaa etsin ki, uzun süre hayranlık duysun.”³⁸⁴ Talebesi Ebû Bekr el-Berkânî ise : “Dârakutnî, illetleri bana ezberinden imlâ etti” demiştir.³⁸⁵

İbn Kesîr kitap hakkında şu değerlendirmeyi yapar: “Bu fende yazılmış kitapların gördüklerimiz içinde en üstünüdür. Ondan sonra gelenler benzerini yazmaktan âciz kalmışlardır. Şayet fıkıh bablarına göre tertib edilmiş olsaydı daha kullanışlı olurdu.”³⁸⁶

2. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN *EL-İLELÜ'L-MÜTENÂHİYE Fİ'L-EHÂDÎSİ'L-VÂHİYE'Sİ*:³⁸⁷

Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî (v. 597/1200)'nin bu eseri üç cilt olup, irâd ettiği birçok hadisteki aşırıya kaçan hükümleri sebebiyle tenkide uğramıştır.³⁸⁸ Konulara göre telif edilen ve 1579 haber ihtiva eden eser, Şeyh Halil el-Mîs'in tahkikiyle 1983'te Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır.³⁸⁹

³⁸¹ Aclûnî, age., nr. 314.

³⁸² Kettânî, age., s. 124.

³⁸³ Aclûnî, age., nr. 380, 528, 618, 705, 1302; Kâtib Çelebi, age., II, 1160, 1140; Sezgin, age., I, 340; Accâc, age., s. 459.

³⁸⁴ Zehebî, *Tezkira*, III, 993.

³⁸⁵ Zehebî, *el-İber*, II, 167.

³⁸⁶ İbn Kesir, *İhtisar*, s. 64-65.

³⁸⁷ Aclûnî, age., nr. 503; Kettânî, age., s. 324; Kâtib Çelebi, age., II, 1160.

³⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 156.

³⁸⁹ Güler age., s. 215.

III. GARÎBÜ'L-HADÎS

1. DÂRAKUTNÎ'NİN GARÎBÜ'L-HADÎS'İ:³⁹⁰

Ebûl-Hasan Ali b. Ahmed ed-Dârakutni (v. 385/995)'nin bu eserinin yazması Rambur Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.³⁹¹

2. HATTÂBÎ'NİN GARÎBÜ'L-HADÎS'İ:³⁹²

Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî el-Büstî (v. 388/998). Eser, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin usûlünü takip etmekte, hatta İbn Kuteybe'nin eserine zeyl niteliği taşımaktadır. Fakat onun yanlıgılarına da tenbihte bulunduğu gözlenir.

Abdülkerîm İbrâhim el-Gurbâvî'nin tahkikiyle, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî tarafından Şam'da hicrî 1402 senesinde Dâru'l-Fikr yayınevinde neşredilmiştir.³⁹³ Abdülkerim İbrâhim el-Azbâvî'nin tahkikiyle de üç cilt halinde basımı gerçekleştirilmiştir. (Dımaşk ve Ümmü'l-kurâ 1982-1983).³⁹⁴

3. İBRÂHİM EL-HARBÎ'NİN GARÎBÜ'L-HADÎS'İ:³⁹⁵

Ebû İshak İbrâhim el-Harbî el-Bağdâdî eş-Şafîî (v. 285/898) Pek büyük olan eserinde³⁹⁶ müellif, hadislerin isnâdlarını, uzun tutmuş, metinde tek bir garîb kelime varsa bile metinlerin tamamını uzun da olsa sevketmiştir. Bu husus, faydaların çokluğu ile müellifin üstünlüğü yanında menfi bir nokta olarak görülmüştür. Eser, *el-İsâbe*'nin kaynaklarındanır.³⁹⁷

Süleyman b. İbrâhim'in tahkikiyle üç cilt halinde 1989'da Mekke'de Câmîatü Ümmi'l-kurâ tarafından neşredilmiştir.

³⁹⁰ Aclûnî, age., nr. 6.

³⁹¹ Kettânî, age., s. 335.

³⁹² Aclûnî, age., nr. 153, 484; Dihlevî, age., s. 216; Kehhâle, age., II, 61.

³⁹³ Kettânî, age., s. 332.

³⁹⁴ Güler, age., s. 220.

³⁹⁵ Aclûnî, age., nr. 724.

³⁹⁶ İbnü'n-Nedîm, age., s. 323.

³⁹⁷ Kettânî, age., s. 332; İbn Hacer, age., I, 65, 195.

4. İBNÜ'L-ESİR'İN *K. EN-NİHÂYE FÎ GARÎBÎ'L-HADÎS'İ*.³⁹⁸

Ebû's-Seâdât Esîruddîn veya Mecdüddîn el-Mübârek b.Muhammed İbnü'l-Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî el-Mevsilî eş-Şafiî (v. 606/1209).

Dört cilt kitap hakkında Suyûtî: “Garîb kitaplarının en güzeli, geniş ve şu anda en şöhretlisi olup en çok kullanılanıdır. Ancak o da pek çok garîb kelimeyi eserine alamamıştır. Bu nedenle Safiyyüddîn el-Ermevî, eser üzerine bir zeyl kaleme almıştır ki, bunu şimdiye dek elimize geçmediği için göremedik. Ben de Nihâye'nin pek çok ilaveleri ile birlikte telhîsine başladım. Allah'tan onu bitirmemi nasip kılmasını arzu ediyorum” demektedir. Suyûtî'nin *Telhîs'i*, *en-Nihâye*'nin matbû nüshasının hâmişinde yer almıştır.³⁹⁹ Tahran, (1269) Kahire (1308) gibi muhtelif baskıları bulunan eser, Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmut Muhammed et-Tanâhî'nin tahkikiyle beş cilt halinde 1963-1965'te Kahire'de basılmıştır.⁴⁰⁰

5. SARKUSTÎ'NİN *ED-DELÂİL FÎ ŞERH MÂ AĞFELUHÛ EBÛ UBEYD VE İBN KUTEYBE MİN GARÎBÎ'L-HADÎS'İ*.⁴⁰¹

Ebû Muhammed Kâsım b.Sâbit b.Hazm el-Avfî es-Sarkustî el-Endülüsî (v. 302/904). Malikî fakihî ve muhaddisi, rihleti ve şeyhlerini babası ile paylaşmıştır. Müellifin vefatı üzerine ikmal edilemeyen eser, babası meşhur hâfız Ebû'l-Kâsım Sâbit b.Hazm (v. 313/925) tarafından tamamlanmıştır.⁴⁰²

6. ŞA'RÂNÎ'NİN *EL-BEDRU'L-MÜNİR FÎ GARÎBÎ EHÂDÎSÎ'L- BEŞİRÎ'N-NEZİR'İ*.⁴⁰³

Kutbuddîn Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî el-Mısırî eş-Şafiî el-Ensârî (v. 973), 2300 hadisi harflerine göre tertib etmiştir. O, kitaplarının birisinde kendisinin Hz. Ali'nin Hasan ve Hüseyin efendilerimizden sonra, çocukların en faziletlisi olan Muhammed b. el-Hanefiyye'nin zürriyetinden olduğunu söylemiştir. Bu kitabını, Suyûtî'nin *Câmî*'leri, *Makâsıdu'l-hasene* ve yine Celâleddîn es-Suyûtî'nin *el-Gammâz ale'l-lummâz*'ından seçmeler yaparak hazırlamıştır.⁴⁰⁴

³⁹⁸ Aclûnî, age., nr. 164, 222, 259, 1088; Kehhâle, age., VIII, 174.

³⁹⁹ Kettânî, age., s. 333.

⁴⁰⁰ Güler, age., s. 222.

⁴⁰¹ Aclûnî, age., nr. 164, 628; Kehhâle, age., VIII, 96.

⁴⁰² Güler, age., s. 219.

⁴⁰³ Aclûnî, age., nr. 1036, 1141, 1214, 1290, 1298, 1322, 1410...

⁴⁰⁴ Kettânî, age., s. 396.

7. ZEMAŞERÎ'NİN K. *EL-FÂİK FÎ GARÎBÎ'L HADÎS*'İ:⁴⁰⁵

Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmut ez-Zemaşerî (v. 538/1143). Müellif, meşhur müfessir olup *Keşşâf*, *el-Esâs* ve *Rebîu'l-ebâr* gibi eserlerin sahibidir. Kitabı alfabetiktir. Ancak kitabın tertibinde kendine mahsus bir yol takip ettiği için, araştırmacıların aradığını bulması biraz zordur.1906, Haydarâbâd baskısından sonra Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim'in tahkikiyle dört cilt halinde Mısır'da basılmıştır.⁴⁰⁶

IV. MUHTELİFU'L-HADÎS:

1. TABERÎ'NİN *TEHZÎBU'L-ÂSÂR*'İ:⁴⁰⁷

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid et-Taberî (v. 310). Eserin tam adı *Tehzîbu'l-âsâr ve tafsîlu meâni's-sâbit mine'l-ahbâr* olup müellif kitabına Ebû Bekr es-Sıddîk'ın rivâyet ettiği hadislerden kendince sahih olanları ile başlamış, her hadisin illetleri ile tariklerini, ilgili olduğu fıkıh, sünen, âlimlerin ihtilafları ile huccetlerini beyan etmiş, ayrıca metinde geçen elfâzın mânâ ve garîblerinden de söz etmiştir. O, Müsned-i Aşere, Ehl-i Beyt, Rasulullah (s.a.v) nin âzâd ettikleriyle İbn Abbâs'ın müsnedinden büyükçe bir bölümü bitirmiş, ancak eserin bütününe tamamlayamadan önce vefat etmiştir.⁴⁰⁸

V. NÂSİH VE MENSUH KİTAPLARI

1. İBN ŞÂHİN'İN K. *EN-NÂSİH VE'LMENSUH*'U:⁴⁰⁹

Ebu Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî (v. 385/995). Kendisi vâiz, büyük hâfız olup sayısı 330'a ulaşan eserlerin de sahibidir.⁴¹⁰ Müellifinden Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. el-Ahdar el-Kâdî rivâyet etmiştir. Reşid Efendi ve Ankara Sâib Kütüphaneleri'nde yazması mevcuttur.⁴¹¹

Eserin üç ayrı baskısı yapılmıştır. Onlardan birisi Semîr b. Emin ez-Züheyri'nin tahkik, tahric ve talikiyle 1408'de Zerkâ-Ürdün'de basılmıştır.⁴¹²

⁴⁰⁵ Aclûnî, age., nr. 1342; Kehhâle, age., XII, 186; Kâtib Çelebi, age., II, 1206.

⁴⁰⁶ Kettani, age., s. 333; Güler, age., s. 222.

⁴⁰⁷ Aclûnî, age., nr. 712.

⁴⁰⁸ *Tehzîbu'l-âsâr*'in kendinden sonra gelen pek çok esere kaynaklık etmesi ile ilgili örnek için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 356; Kettânî, age., s. 38.

⁴⁰⁹ Aclûnî, age., nr. 1355.

⁴¹⁰ Kettânî, age., s. 32.

⁴¹¹ Kettânî, age., s. 119.

⁴¹² Güler, age., s. 126; Kâtib Çelebi, age., II, 1920.

VI. FERD HADİSLER

1. DÂRAKUTNÎ'NİN K. *EL-EFRÂD*'İ:⁴¹³

Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârakutnî'nin (v. 385/995) bu eseri, yüz ciltlik geniş bir kitaptır. *el-Fevâidü'l-efrâd*, *el-Efrâd ve'l-garâib min hadîsi Rasûlillah* olarak da isimlendirilen eserden müteahhir hadisçiler bolca alıntılar yapmışlardır.⁴¹⁴ Ebû'l-Fadl b. Tâhir, bu kitabın *Atrâf*'ını hazırlamıştır.⁴¹⁵

VII. TAHRİC KİTAPLARI

1. İRÂKÎ'NİN *TAHRİC-İ İHYÂ*'Sİ:⁴¹⁶

Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî (v. 806/1403), Gazâlî'nin *İhya*'sındaki hadisleri iki ayrı tasnifte tahric etmiştir. Birisi büyük, diğeri ise küçük olup ulemâ arasında mütedâvil olanıdır. Küçük olan eserin adı, *el-Muğnî an hamli'l esfâr fi'l esfâr fi tahrîci mâ fi'l -İhyâ mine'l-ahbâr*'dir. Yazması Berlin'de olan bu kitapta İbn Hacer, esere ilaveler yapmıştır: *el-istidrâk alâ tahrîci ehâdîsi'l-İhyâ*⁴¹⁷.Büyük olan tahrîcinin adı ise *İhbâru'l-ahyâ bi-ahbâri'l-İhya*'dir.⁴¹⁸

2. İBN HACER'İN *EL-KÂFÎ'Ş-ŞÂF Fİ TAHRİCİ EHÂDÎSÎ'L-KEŞŞÂF*'İ:⁴¹⁹

İbn Hacer el-Askalânî, (v. 852/1442), Keşşâf tefsirinde geçen hadislerin tahrîci hakkındaki bu çalışmasını, Zeylâî'nin (v. 7622) Keşşâf hadisleri tahrîcini telhis ederek gerçekleştirmiştir. Ayrıca Zemahşerî'nin işaret ettiği merfû ve mevkuf haberleri ilave etmiştir. Zeylâî'nin bu haberleri kasten mi, yoksa sehven mi eserinde almamış olduğu belli değildir.⁴²⁰

⁴¹³ Aclûnî, age., nr. 9, 28, 32, 394, 502, 621, 651...

⁴¹⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 15.

⁴¹⁵ Accâc, Muhammed, el-Hatîb, *Usûlu'l-hadîs*, Lübnan 1967, s. 450; İbn Kesîr, İmâduddîn, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, Beyrut, ts, s. 61; Kettânî, age., s. 235.

⁴¹⁶ Aclûnî, age., nr. 88, 193, 325, 663...

⁴¹⁷ Kettânî, Abdülhayy b. Abdilkebîr, *Fihrisü'l-fehâris ve'l esbât*, Beyrut 1982, s. 336.

⁴¹⁸ Kettânî, *er-Risâletü'l- mustatrafe*, s. 393.

⁴¹⁹ Aclûnî, age., nr. 606.

⁴²⁰ Eserin yazmaları için bkz. Kettânî., s. 388.

3. İBN HACER'İN *ET-TELHÎSU'L-HABÎR FÎ TAHRÎCÎ EHÂDÎSÎ ŞERHÎ'L-VECÎZÎ'L-KEBÎR*'İ:⁴²¹

Müellif bu eserinde İbnü'l-Mulakkin'in *el-Bedru'l-münîr* adlı eserini üçte birine düşürecek kadar kısaltmak suretiyle hazırlamıştır. Sadece ihtisar etmekle kalmamış, özellikle Zeylâî'nin *Tahrîcu ehâdîsi'l-Hidâye*'si olmak üzere başka tahriç çalışmalarından ek bilgiler ilave etmiştir.

4. İBNÜ'L-MULAKKİN'İN *EL-BEDRU'L-MÜNÎR FÎ TAHRÎCÎ'L-EHÂDÎS VE'L ÂSÂRÎ'L-VÂKİA FÎ'Ş-ŞERHÎ'L-KEBÎR*'İ:⁴²²

Şafiî fıkhnına dair Gazâlî'nin *el-Vecîz*'i üzerine er-Rafîî'nin kaleme aldığı *Şerhu'l-kebîr*'indeki hadisleri, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hâfîzi'l-meşhûr Sirâciddîn Ebî Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. el-Mulakkin el-Ensârî el-Endülüsî (v. 804), yedi cilt halinde tahriç etmiştir. Çok kapsamlı bir eser olup Topkapı Sarayı'nda yazması mevcuttur.⁴²³

5. MÛNÂVÎ'NİN *TAHRÎCU EHÂDÎSÎ'L-ERBAÎN LÎ'L MÛNZİRÎ*' Sİ:⁴²⁴

Abdurraûf b. Ali el-Münâvî'nin (v. 1031/1622) bu eserinin yazması Ezher Kütüphanesi'nde mevcuttur.⁴²⁵

6. SUYÛTÎ'NİN *MENÂHİLÜ'S-SAFÂ FÎ TAHRÎCÎ EHÂDÎSÎ'S-ŞİFÂ*' Sİ:⁴²⁶

Kâdi İyâz'ın (v. 544/1149) *eş-Şifâ*'sını, Celâleddîn es-Sûyûtî (v. 911/1505), bu eserinde tahriç etmiştir. Kahire ve Berlin'de yazmaları vardır. el-İrâkî (v. 806/1403) bu kitaba bir tekmile yazmıştır.⁴²⁷

VIII. MEVZÛÂT KİTAPLARI

1. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN *K. EL-MEVDÛÂTÎ'L- KÛBRÂ*' Sİ:⁴²⁸

Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî (v. 597/1200)'nin eseri iki cilt kadardır. Kitabına uydurma hükmünü vererek hadis alırken pek gevşek davranmış, zayıf,

⁴²¹ Aclûnî, age., nr. 1089.

⁴²² Aclûnî, age., nr. 1036, 1141.

⁴²³ Kettânî, age., s. 392.

⁴²⁴ Aclûnî, age., nr. 455.

⁴²⁵ Kettânî, age., s. 394.

⁴²⁶ Aclûnî, age., nr. 609, 1089.

⁴²⁷ Kettânî, Abdulhayy b. Abdilkebîr, *Fihrisu'l-fehâris ve'l esbât*, s. 818.

⁴²⁸ Aclûnî, age., nr. 3, 10, 23, 58, 64, 169; Kehhâle, age., III, 157.

hatta hasen hadisleri aldığı gibi, *Sünen-i Ebî Dâvud*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Nesâî*, *Sünen-i İbn Mâce* ve *Müstedrekü'l-Hâkim* gibi mutemed kitaplardaki sahih hadislerden bile irâd ettiği olmuştur. Bunun yanı sıra *Sahîh-i Müslim* ile *Sahîh Buhârî*'den de birer hadisi kitabına alma gafletinde bulunmuştur. Onun bu tutumu, tenkitlerin üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur.⁴²⁹

Eser, Abdurrahman Muhammed Osman'ın tahkikiyle 1966'da Medine'de üç cilt halinde basılmıştır.⁴³⁰

2. SAĞÂNÎ'NİN *İKİ RİSÂLE*'Sİ:⁴³¹

Radiyyüddîn Ebû'l-Fadâil el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan b. Hayder el-Adevî el-Ömerî es-Sâğânî el-Hanefî (v. 650/1252). Lugatçı olup Bağdat'ta vefat etmiş, daha sonra vasiyeti üzerine Mekke'ye taşınarak oraya defnedilmiştir. İki risalesinde uydurma hadisleri bira araya getirmiş, bunların arasında uydurma derecesine ulaşmış daha pek çok hadisi de sokmuştur. Be nedenle o da İbnü'l-Cevzî, *Sifriü's-seâde* kitabının yazarı, Mecdüddîn el-Lügavî gibi daha müteşeddid imamlar sınıfına sokulmuştur.⁴³²

Eser, Muhammed Abdülkâdir Ahmed'in tahkikiyle basılmıştır. (Mektebetü'n-nahda el-Mısıriyye, Kahire 1411) el-Kâvukçî eş-Şâmî'nin (v. /305/1887) *el-Lü'lü' el-mersû* adlı eseriyle beraber Mısır'da 16 sayfa halinde de basılan eser, Sâğânî'nin *ed-Dürrü'l-mültekat*'i ile birlikte tahkikli olarak 1985'te Beyrut'ta neşredilmiştir.⁴³³

IX. HALK DİLİNDE MEŞHUR OLMUŞ HADİSLER HAKKINDAKİ KİTAPLAR

1. NECMÜDDİN EL-GAZZÎ'NİN *İTKÂN*'İ:⁴³⁴

Tam adı Necmüddîn Ebû's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Müferric el-Gazzî el-Âmirî (v. 1061) olan müellifin, *İtkânu mâ yahsun min beyânî'l ahbâri'd-dâire ale'l-elsun* adlı eserinin yazması Kahire'de bulunmaktadır.

el-Ceddu'l-hasîs fi beyânü ma leyse bi hadîs adı ile, bu eseri müellifin torunu Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilkerim, (v. 1143) ihtisar etmiştir. Yazması Şam'da Zâhiriyye Kütüb-hânesi'nde (nr. 6611) bulunmaktadır.⁴³⁵

⁴²⁹ Kettânî age., s. 325.

⁴³⁰ Güler age., s. 228.

⁴³¹ Kandemir, Mehmet Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara 1975, s. 146 vd.

⁴³² Kettânî age., s. 326.

⁴³³ Güler, age., s. 228.

⁴³⁴ Aclûnî, age., nr. 7, 21, 27, 29, 33, 58, 63, 68, 81, 112...

2. İBN HACER'İN EL-LEÂLİ'L-MENSÛRA Fİ'L-EHÂDİSİ'L-MEŞHÛRA'SI.⁴³⁶

Zerkeşî, (v. 794/1392) kitabının mukaddimesinde eserinden bahisle, “onu *el-leâli'l-mensûra fi'l-ehâdisi'l-meşhûra*, diye adlandırıp, (hadisleri) konularına göre tertip ederek yazdım” der.⁴³⁷

el-Makâsîd'in, Zürcânî (v. 1122/1710) tarafından yapılan muhtasaru'l-makâsîdu'l-hasene adlı ihtisarını, tahkik edip neşreden Muhammed b. Lütfi Sabbâğ böyle bir eseri görmediğini, Brockelmann'ın da İbn Hacer'e ait böyle bir eserden bahsetmediğini belirtir.⁴³⁸

Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*'da el-Leâli'l-mensûra'yı İbn Hacer'in eseri olarak kaydettikten sonra, İbn Hacer'in *el-Leâli'l-mensûra fi'l-ehâdisi'l-meşhûra* adlı eserinde İmam Tâcüddîn el-Fezâri, avamın fıkıhı ve onlar arasında dolaşan asılsız şeyleri reddetmek için bir kitap yazdı. Ondaki yanlışları güzelce eleştirdi ve akâidi bozan şeylerin, şeriata dahil edilmesinden şeriati korudu. Ben bunlardan da önemli bir şey gördüm ki o da hadis bilgisi olmayan fakihlerin çoğunun arasında yayılmış olan hadislerin durumunun açıklanmasıdır...” dediğini nakleder.⁴³⁹ Halbuki bu sözler Zerkeşî'ye ait olup, o bu ifadelerle eserini yazmaya sebep olan olayı anlatmıştır.⁴⁴⁰

3. SEHÂVÎ'NİN EL-MAKÂSIDU'L-HASENE'Sİ:⁴⁴¹

Ebû'l-Hayr ve Ebû Abdillâh künyeleriyle bilinen ve daha çok es-Sehâvî diye meşhur olan Muhammed b. Abdîrrahman Kahire'de 831/1427 yılında doğmuştur. Dört yaşından itibaren İbn Hacer el-Askalânî'ye (v. 852/1448) talebe olmuştur. Hocasının vefâtından sonra Hicaz, Haleb, Hama, Şam ve Mısır'daki ilim merkezlerini gezmiştir. Aklî ve naklî ilimlerde üstün bir dereceye ulaşmıştır. Hadis ve tarih alanında yazdığı eserler, âlimlerin başvuru kitapları olmuştur. İlim öğrenmek, öğretmek ve kitap telif etmekle geçmiş olan hayatı Medîne'de (v. 902/1496) sona ermiştir. Baki' kabristanında İmam Mâlik'in yanına defnedilmiştir.⁴⁴²

Eserdeki her söz, baş taraftaki sıra rakamını takip eden “hadis” kelimesi ile başlamaktadır. Metnin peşinden de niteliği ile ilgili açıklamalar gelmektedir. Bu

⁴³⁵ Kettânî, *er-Risâletü'l-mustatraf*e, s. 396.

⁴³⁶ Aclûnî, age., nr. 106, 257, 258, 590, 592, 609, 610, 618...

⁴³⁷ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *et-Tezkira fi'l-ehâdisi'l-müştehra*, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1986, s. 29.

⁴³⁸ Zürcânî, Muhammed b. Abdülbâki, *Muhtasaru'l-makâsîdu'l-hasene fi beyâni mine'l-ehâdisi'l-müştehra ale'l-elsine*, (thk. Muhammed b. Lütfi Sabbâğ), Riyad 1983, s. 20.

⁴³⁹ Aclûnî, age., I, s. 7-8.

⁴⁴⁰ Zerkeşî, age., s. 25.

⁴⁴¹ Aclûnî, age., nr. 7, 13, 21, 35, 36, 39, 43, 44, 68, 77, 80, 81, 86...

⁴⁴² İbnu'l-İmâd, Abdülhayy el-Hanbelî, *Şerezâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Beyrut ts , VIII, 17.

değerlendirme cümleleri değişik uzunluktadır. Ayrıca alfabetik olarak incelenmiş sözler, kitabın sonunda konularına göre bir tertibe de konulmuş bulunmaktadır.⁴⁴³ Sehâvî, bu ikili tertibi geçmiş eserlerdeki usûlleri birleştirme ve iki usûlden birini tercih edeceklerin tenkidlerinden kurtulmak için benimsemiştir.⁴⁴⁴

Bu seçkin eser, bir mecmûa içinde 1303 yılında Lucknow'da basılmıştır. Daha sonra Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk ile Abdülvehhâb Abdüllatîf'in tahkikleri ile Mısır'da Mektebetü'l-Hâncî, Bağdat'ta ise Mektebetü'l-Müsennâ tarafından 1956 yılında neşredilmiştir.⁴⁴⁵

Sehâvî'nin talebesi olan Ebu'd-Diyâ Abdurrahman b. ed-Deybâ eş-Şeybânî (v. 944/1537), *el-Makâsıd*'ı, *Temyîzu't-tayyib mine'l-habîs fî mâ yedûru alâ elsineti'n-nâs mine'l-hadîs*⁴⁴⁶ adıyla ihtisar etmiştir. Bu çalışma İbrâhim b. Hasan el-Feyyûmî'nin tahkiki ile 1324-1342 yıllarında Kahire'de, daha sonra 1983 yılında Beyrut'ta Daru'l-Kütübi'l-İlmiye tarafından basılmıştır.⁴⁴⁷

Mısır diyarındaki muhaddislerin sonuncusu olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Ulvân ez-Zürkânî el-Mısırî el-Mâlikî (v. 1122) de *Makâsıd*'ı biri büyük, diğeri, mütedâvel ve küçük olmak üzere iki kere ihtisar etmiştir.⁴⁴⁸ Hacimli olan muhtasar, Muhammed Lütfî es-Sabbâğ'ın tahkiki ile 1983 yılında Kahire'de el-Mektebu'l-Mısırî el-Hadîs tarafından neşredilmiştir.⁴⁴⁹

Aclûnî'nin el-Makâsıd hakkındaki kanaatini şu sözlerle ifade ettiğini görmekteyiz: “Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî'nin *el-Makâsıdu'l-hasene*'si bu gaye (müştehir hadisleri inceleme gayesi) ile yazılan ve sahih hadisle illetli ve özürlü hadisi ayıran en geniş muhtevalı kitaplardandır. Ancak o, geniş bilgi sahibi olan âlimden başkasına fayda vermeyecek olan uzun senetleri de içine almaktadır.⁴⁵⁰” Bu ifadeler bize, Aclûnî'nin *el-Makâsıd*'ı alanındaki en önemli eserler arasında saydığını gösterdiği gibi eserindeki kısaltmaları belirtirken, *el-Makâsıd*'a (el-Asl) diye işaret ettiğini söylemesi de, eserini temelde el-Makâsıd'a dayandırdığını göstermektedir.

⁴⁴³ Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makâsıdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehirâ ale'l-elsine*, Beyrut 1980, s. 751 vd.

⁴⁴⁴ Sehâvî, age., s. 28.

⁴⁴⁵ Aclûnî, age., s. 395.

⁴⁴⁶ Aclûnî'nin eseri kaynak olarak gösterdiği yerler için bkz. age., nr. 35, 36, 58, 59, 63, 68, 80, 101, 110, 150, 487, 885, 1085, 1129, 1247...

⁴⁴⁷ Kettânî, age., s. 395.

⁴⁴⁸ Aclûnî'nin muhtasarı kaynak olarak gösterdiği yerler için bkz. age., s. 17, 72.

⁴⁴⁹ Çakan, age., s. 145.

⁴⁵⁰ Aclûnî, age., s. 8.

Aclûnî, Sehâvî'nin incelediği hadisleri önemli ölçüde eserinde zikretmiştir. Bazen ona (fi'l-asl) diyerek işaret ederken (7, 17, 21, 35, 39 no'lu hadislerde), bazen ayn hadisi ele aldığı halde (4. hadis, *Makâsîd*'da 78. hadis olarak geçtiği halde) bunları belirtmez. Bu hadisleri karşılaştırdığımızda Aclûnî'nin bu hadislerde Sehâvî'nin kaydettiklerinin bir kısmını zikrettiğini bir kısmını da zikretmediğini kendisinin de ilavelerde bulunduğunu görüyoruz. O halde Aclûnî, Sehâvî'den naklettiği veya ihtisar ederek aldığı hadislerin hepsinde atıfta bulunarak bunu belirtmemiştir. Muhamed Osman Huşet'in tahkikinden tesbit edildiğine göre,⁴⁵¹ *el-Makâsîd*'da geçen hadislerin 664 tanesi *Keşfu'l-hafâ*'da da geçmektedir. Bu rakam, Zerkeşî'nin kitabındaki hadislerin 3 katı, Suyûtî'nin *ed-Dürer*'indeki hadsilein ise bir buçuk katıdır. Dolayısıyla şunu açıkça söyleyebiliriz ki *Keşfu'l-hafâ*'nın en önemli kaynaklarından birini *el-Makâsîd* teşkil etmektedir. Mesela, *Keşfu'l-hafâ*'da 39. sırada, *el-Makâsîd*'da 10. sırada bulunan hadisi Aclûnî, Sehâvî'den kaydettiği şevâhiden; İbn Mübârek, Ebu Nuaym, Taberânî, İbn Mâce, Temmâm ve İbn Cevzî'den aktardığı rivayetleri zikretmez. Aclûnî'nin zikrettiği farklı rivayet olarak Deylemî'nin Muaz'dan naklettiği rivayet ile Hattâbî'nin "o, meşhurdur" dediğini aktarır. Bunların dışında Aclûnî'nin zikrettiği rivayetler *el-Makâsîd*'da zaten vardır.

Aclûnî, Sehâvî'nin eserinden önemli ölçüde istifade etmiş, incelediği hadisler aynı ise, Sehâvî'nin kaydettiği rivayetlerin önemli bir kısmını eserinde nakletmiştir. Daha sonra gelen bir müellif olmasına rağmen, Sehâvî'nin tesbitlerine fazla bir ilave yapmamıştır. Bu nedenle, *el-Makâsîd*'ın *Keşfu'l-hafâ* üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Aclûnî'nin eserinin sonunda da konularına göre bir tertip vardır. Sehâvî, 17 konu başlığı altında hadisleri toplarken, Aclûnî, 16 başlık altında konuları toplar. Sehâvî'nin tesbit ettiği konu başlıklarından "edeb"i Aclûnî kullanmamıştır. Bazı konu başlıklarına bazı ilaveler de yapmıştır. Mesela, taharet başlığına namazı, edâhî başlığına, sayd ve et'ime'yi ilave etmiştir.

Sehâvî'nin kitabının sonunda değindiği, dillerde dolaşan bazı olaylar, belli kişilere nisbet edilen eserler, belli kişilere nisbet edilen kabir yerleri gibi konuları biraz daha genişleten Aclûnî, bu konuları *Keşfu'l-hafâ*'nın sonunda (hâtimetü'l-kitâb) başlığı altında inceler. Böylece hadisleri alfabetik inceleyip sonra konu başlıklarına göre tertip etme ve bazı olayları, belli kabir yerleri gibi dillerde dolaşan sözleri, kitabın sonunda inceleme yoluna giden Sehâvî'nin *el-Makâsîd*'ındaki tertibi aynen görmekteyiz. Aclûnî, hadisleri inceleme

⁴⁵¹ Yavuz, age., s. 178.

üslubundan, kitap tertibine varıncaya kadar Sehâvî'nin yaptığını aynen tatbik etmiştir. Dolayısıyla Sehâvî'nin Aclûnî ve *Keşfu'l-hafâ*'sı üzerinde belirgin bir tesirinin olduğu açıktır.

4. SUYÛTÎ'NİN *ED-DÜRERÛ'L-MÜNTEŞİRA Fİ'L-EHÂDÎSİ'L-MÜŞTEHİRA* 'Sİ:⁴⁵²

Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî eş-Şâfiî (v. 911/1505), Bedreddîn ez-Zerkeşî'nin (v. 794/1392) *et-Tezkira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira*'sını telhîs edip ilaveler yapmak sûretiyle bu kitabı telif etmiştir.

Suyûtî, kendi eserinde yaptığı çalışmayı şöyle anlatır: “Bedrüddîn Zerkeşî, bu konuda (dillerde dalaşn hadisler konusunda) hoş bir eser yazdı. Ancak, eserinin düzeltilmesi ve ona bazı ilaveler yapılması gerekiyordu. Ben onu özetleyip ona önemli ölçüde ilavelerde buldum. Kolay bulunması için alfabetik sıraya koydum. Ve onu *ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira* olarak adlandırdım.⁴⁵³ Kitabın sonunda da eserin yazımının hicrî 887 yılında bitirildiği kaydedilmektedir.⁴⁵⁴

İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Feteva'l-hadîsiyye* hamîşinde 1307 ve 1329 yıllarında Kahire'de baskısı gerçekleşmiştir.⁴⁵⁵

RİCÂL KİTAPLARI

1. HATÎBU'L-BAĞDÂDÎ'NİN *K. EL-MÛTTEFİK VE'L-MÛFTERİK* İ:⁴⁵⁶

Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî eş-Şâfiî'nin (v. 463/1070) eseri büyük tek ciltte nefis bir kitaptır. İbn Hacer kitabın telhîsine girmiş, hazretin ihmâl ettiği bazı konuları istidrak etmeye başlamış, fakat eseri tamamlayamamış, ancak çok az bölümünü bitirebilmiştir.⁴⁵⁷

2. HATÎB BAĞDÂDÎ'NİN *TELHÎSU'L-MÛTEŞÂBİH* İ:⁴⁵⁸

Tek ciltlik eserin adı, *Telhîsu'l-müteşâbih fi'r-resm ve himayetu mâ eşkele minhu an bevâdiri't-tashîf ve'l-vehm* olup müellif bu eserine *Tâlî't-Telhîs* adıyla bir zeyl yazmıştır. Burada râvilerden isim ve neseblerinde ittifak olanları zikretmiştir. Birkaç cüzden oluşan

⁴⁵² Aclûnî, age., nr. 58, 68, 80, 81, 110, 138, 164, 166, 194, 195...

⁴⁵³ Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir, *ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdîsi'l-müştehira*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Kâhire 1987, s. 19-20.

⁴⁵⁴ Suyûtî, age., s. 456.

⁴⁵⁵ Kettânî, age., s. 395.

⁴⁵⁶ Aclûnî, age., nr. 88.

⁴⁵⁷ Kettânî, age., s. 237.

⁴⁵⁸ Aclûnî, age., nr. 783, 869.

kitabın kadri yüce ve faydası çoktur. Hattâ İbnu's-Salâh: "O, el-Hatîb'in en güzel kitaplarındandır." demektedir.⁴⁵⁹

3.DÛLÂBÎ'NİN K. *EL-ESMÂ VE'L-KUNÂ'SI*:⁴⁶⁰

Müellifin tam ismi, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Saîd b. Müslim el-Ensârî el-Verrâk er-Râzî ed-Dûlâbî (v. 310/922)'dir.

4.EBÛ AHMED EL-HÂKİM'İN K. *EL-KUNÂ'SI*:⁴⁶¹

Ebû Ahmed el-Hakîm el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshâk en-Nîsâbûrî el-Kerâbîsî el-Hâkim el-Kebîr'in (v. 378/988) kitabı hakkında hâfız Irâkî, bu sahanın en üstün eseri olduğunu söylemiştir. O kitabına ismi bilinmeyen künye sahiplerini de almıştır. Buna karşılık Müslim ile Nesâî, ismi olmayanları eserlerine almamışlardır. Kitap 14 sifirdir. Müellif, başkalarının almadığı pek çok bilgileri ilâve ederek güzel bir eser vücûda getirmiştir, ancak alfabetik değildir.⁴⁶²

5.ŞÎRÂZÎ'NİN K. *EL-ELKÂB VE'L-KUNÂ'SI*:⁴⁶³

Ebû Bekr Ahmed b. Abdirrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Mûsa el-Fârisî eş-Şîrâzî el-Hâfız'ın (v. 411/1020)⁴⁶⁴ faydası çok tek ciltlik bu eseri, İbn Hacer'in telifinden önce bu sahada yazılanların en üstünü idi.

6. EBÛ NUAYM'İN *MA'RİFETÜ'S-SAHÂBE'Sİ*:⁴⁶⁵

Ebû Nuaym Ahmed el-İsfehânî eş-Şâfiî'nin (v. 430/1038) eseri iç cilt olup Muhammed Râzî b. Hâce Osman'ın tahkikiyle 1988'de Medine'de basılmıştır.⁴⁶⁶

7. İBN ABDİLBERR'İN *EL-İSTÎÂB FÎ MA'RİFETİ'L-ASHÂB'I*:⁴⁶⁷

Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî el-Mâlikî (v. 463/1070). Eser iki cilt olup tüm sahâbeyi içine aldığı zannederek *İstîâb* adını verdiği kitabında daha pek

⁴⁵⁹ Kettânî, age., s. 242.

⁴⁶⁰ Aclûnî, age., nr. 180, 1190; Kettânî, age., s. 244; Kehhâle, age., VIII, 255.

⁴⁶¹ Aclûnî, age., nr. 237, 522, 599; Sezgin, age., I, 332; Kâtib Çelebi, age., II, 1391.

⁴⁶² Kettânî, age., s. 246.

⁴⁶³ Aclûnî, age., nr. 64.

⁴⁶⁴ Kâtib Çelebi, age., I, 157.

⁴⁶⁵ Aclûnî, age., nr. 1018.

⁴⁶⁶ Güler, age., s. 262.

⁴⁶⁷ Aclûnî, age., nr. 338, 437; Brockelmann, age., VI, 261; Kâtib Çelebi, age., I, 81.

çok sahâbenin zikri geçmiştir. İsim ve künyeleri marûf tüm tercemelerinin sayısı 3500 kadardır.⁴⁶⁸

Haydarâbâd'da 1318-1319'da basılan eser, İbn Hacer'in *el-İsâbe* adlı kitabının kenarında da basılmıştır.

8. İBN MENDE'NİN *MA'RİFETÜ'S-SAHÂBE'Sİ*:⁴⁶⁹

Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Mende el-İsfehânî'nin bu eseri hacimli olup yazmaları Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Müellif, kitabında tahriç ettiği hadislerin isnadlarının garabeti üzerine söz söylemektedir.⁴⁷⁰ Eser, alfabetik olup künyeliler ile kadınlar ayrı bir bölüm halindedir. Tamamı 40 cüzü geçmiştir.⁴⁷¹

9. İBN ŞÂHİN'İN *MA'RİFETÜ'S-SAHÂBE'Sİ*:⁴⁷²

Müellifin tam ismi Ebû Hafs Ömer b. Ahmed İbn Şâhîn el-Bağdâdî'dir. (v. 385/995)

10. BUHÂRÎ'NİN *TÂRİHU'L-KEBİR*:⁴⁷³

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî el-Cufî (v. 256/869). Müellif, bu eserinde sahâbe zamanından kendi dönemine kadar kendisinden hadis rivâyet olunmuş ricâlin isimlerini bir araya getirmiştir. Tercemelerinin toplamı 40000'e yakındır.⁴⁷⁴ Ancak el-Hâkim bu kişiler arasında cerh ile zuhûr etmiş olanları bir yere toplamıştır ki bunların sayısı 126'yı geçmemiştir. Tâcüddîn es-Subkî, böyle bir eserin ondan önce yazılmamış olduğunu söylemiştir.

11. EBÛ NUAYM'İN *TÂRİHU İSFEHÂN*:⁴⁷⁵

Ebû Nuaym Ahmed el-İsfehânî eş-Şâfiî'nin (v. 430-1038) eseri Ebû Ali el-Haddâd'ın rivâyeti ile olup *Zikru ahbâri İsbekân* başlığı ile iki cilt halinde 1931 yılında Leiden'de neşredilmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ Güler, age., s.265.

⁴⁶⁹ Aclûnî, age., nr. 869.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 228.

⁴⁷¹ Kettânî, age., s. 255.

⁴⁷² Aclûnî, age., nr. 1018; Kettânî, age., s. 255; Güler, age., s. 257.

⁴⁷³ Aclûnî, age., nr. 22, 77, 80, 103, 129, 394, 461, 472...

⁴⁷⁴ Kettânî, age., s. 260; Kâtib Çelebi, age., I, 287; Zehebî, *A'lâm*, XII, 470; Yardım, Ali, *Buhârî ve et-Târîhu'l-kebir'i* (D. E. Ü. İlâhiyât Fakültesi Dergisi, yıl 1989, sayı V), s. 181-193.

⁴⁷⁵ Aclûnî, age., nr. 195, 505, 719, 1019...

⁴⁷⁶ Kettânî, age., s. 263.

12.EBÛ SAİD B. YÛNUS'UN *TÂRÎHU MISR'I*:

Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. el-İmam Sâhibi'ş-Şâfiî Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeî el-Mısırî'nin (v. 347/958) Mısır hakkında iki *Târîh*'i vardır. Birisi büyük olup sadece Mısırlılar'a hastır.⁴⁷⁷ Ötekisi ise küçük olup Mısır' a giren gurebâyı müstemildir.⁴⁷⁸

13.EZRÂKÎ'NİN *TÂRÎHU MEKKE'Sİ*:⁴⁷⁹

Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Muhammed el-Ezrâkî el-Gassânî el-Mekkî'nin (v. 223/837) F. Wüstenfeld tarafından 1858'de Leipzig'de neşredilen eseri, 1352'de de Mekke'de basılmıştır.⁴⁸⁰ Kitabı Ebû Muhammed İshâk b. Ahmed b. İshâl b. Nâfi el-Huzâî, müellifinden rivâyet etmiştir.

14.HÂKİM'İN *TÂRÎHU NÎSÂBÛR'U*:⁴⁸¹

Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî (v. 405/1014). Usta hâfızların dahi boyun eğdiği büyük bir tarih kitabıdır. Bu eseri tetkik eden kişi, bir şahsın, fenlerin tümüne nasıl sahip olabileceğini anlar. *Buğyetu'l-Vuât*'a göre altı cilttir.⁴⁸²

Sahabe ve tabîinden Horasan'a yerleşenlere de yer vererek nesep ve ahbârını konu edinen eser, sonra tebe-i tâbiîn, üçüncü ve dördüncü asırlara da yer vermektedir.⁴⁸³

15.HATÎBU'L-BAĞDÂDÎ'NİN *TÂRÎHU BAĞDÂD'I*:⁴⁸⁴

Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî eş-Şâfiî'nin (v. 463/1070) eseri üstün ve yararlı kitaplar cümlesindedir. Eserinde Bağdat ricâli ile bu beldeye sonradan gelenleri konu etmiş, terceme-i hallere daha başka faydalı bilgiler ilâve etmiştir. 14 yahut kimilerince 10 cilttir. Tercemeleri alfabetik sıralamıştır. Güvenilir, zayıf ve metruk olmak üzere her tür râviyi zikretmiştir.

14 cilt halinde 1931 yılında Kahire'de basılmış, daha sonra da bu baskısı, Medine'de Mektebetü's-Selefiyye, Beyrut'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ve Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî gibi yayınevlerince tekrarlanmıştır.⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 18; Zehebî, *Tezkira*, III, 898.

⁴⁷⁸ Kettânî, age., s. 267.

⁴⁷⁹ Aclûnî, age., nr. 1109, 1197.

⁴⁸⁰ Güler, age., s. 237; Sezgin, age., I, 553.

⁴⁸¹ Aclûnî, age., nr. 308, 940, 1080.

⁴⁸² Kettânî, age., s. 266.

⁴⁸³ Güler, age., s. 259.

⁴⁸⁴ Aclûnî, age., nr. 5, 6, 10, 19, 35, 48, 51, 64, 67, 70, 80, 150...

⁴⁸⁵ Kettânî, age., s. 264; Çakan, age., s. 270-271; Dihlevî, age., s. 133.

16. İBN ASÂKİR'İN *TÂRÎHU DİMAŞK'I*:⁴⁸⁶

Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan, İbn Asâkir ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (v. 571/1175). Eser, 80 yahut daha fazla ciltten oluşmuştur. *Buğyetu'l-vuât*'ta 57, Şeyh Murtedâ'nın Şerhu'l-Kâmûs'un başında ise 55 cilt olduğu söylenmiştir. *Târîhu Bağdâd*'ın düzeniyle hazırlanmıştır.⁴⁸⁷ Kitapta İslâm büyüklerini ve râvilerle bunların merviyâtını zikretmiştir.⁴⁸⁸

17. İBN EBÎ HAYSEME'NİN *TÂRÎH'I*:⁴⁸⁹

Ebû Bekr Ahmed b. ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâi el-Bağdâdî (v. 279/897). Büyük ve çok güzel olan eserinde hem sika hem de zayıf râvileri ele almıştır. Eserin bir kısmı yazmadır.⁴⁹⁰ el-Hatîb ise bu eser hakkında: “Bu sahada faydası bundan çok olan bir kitap tanımıyorum.” demiştir.⁴⁹¹

18. İBN HİBBÂN'IN *TÂRÎH'I*:⁴⁹²

Müellifin tam adı Ebû Hâtim Muhammed İbn Hıbbân el-Büstî eş-Şâfiî'dir. (v. 354/965)

19. İBN MAÎN'İN *TÂRÎH'I*:⁴⁹³

Ebû Zekeriyâ Yahya b. Maîn b. Avn b. Ziyâd el-Gatafânî el-Bağdâdî (v. 233/847). Cerh ve ta'dil bilgisinde imam olan müellif, bu eserini harflerine göre alfabetik tertip etmiştir. İbnü'l-Medînî müellif hakkında: “Âdem aleyhisselâm'ın zürriyetinden Yahya b. Maîn kadar çok hadis yazmış bir kişiyi bilmiyoruz.” demiştir.⁴⁹⁴

20. İBN EN-NECCÂR'IN *ZEYL'İ TÂRÎHİ BAĞDÂD'I*:⁴⁹⁵

Ebû Abdillâh Muhıbbuddîn Muhammed İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin (v. 643/1245) topladığı terceme sayısı kabarıktır. el-Hatîb'in *Târîh*'ine zeyldir. Geniş hacmine rağmen İbnu's-Semâi'nin zikrettiği pek çok kişiyi eserine almamıştır.⁴⁹⁶

⁴⁸⁶ Aclûnî, age., nr. 181, 549, 598, 621, 631, 655...

⁴⁸⁷ Brockelmann, age., VI, 70-71; Kehhâle, age., VII, 69.

⁴⁸⁸ Kettânî, age., s. 265.

⁴⁸⁹ Aclûnî, age., nr. 531.

⁴⁹⁰ Güler, age., s. 245.

⁴⁹¹ Kettânî, age., s. 262.

⁴⁹² Aclûnî, age., nr. 318; Kâtib Çelebi, age., I, 277; Kettânî, age., s. 262; Güler, age., s. 253.

⁴⁹³ Aclûnî, age., nr. 257, 1197, 1314; Güler, age., s. 238. Eser burada “*K. et-Târîh ve'l-İlel*” şeklindedir.

⁴⁹⁴ Kettânî, age., s. 261.

⁴⁹⁵ Aclûnî, age., nr. 352, 384, 593, 941, 1282, 1399; Brockelmann, age., VI, 58; Kehhâle, age., XI, 317.

⁴⁹⁶ Kettânî, age., s. 264.

21.EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ'NİN *TABAKÂTU'T-TÂBÎÎN*'İ:⁴⁹⁷

Ebû Hâtım Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir er-Râzi el-Hanzalî (v. 277/890). Meşhur hâfız, Buhârî ile Müslim'in akranı olup Rey'de medfundur.⁴⁹⁸

22.EBÛ'L HUSEYN MUHAMMED B. EL-KÂDÎ EBİ YA'LÂ B. MUHAMMED B. EL-HUSEYN B. EL-FERRÂ (V. 527)'NİN *TABAKÂTU'L-HANÂBİLE*'Sİ:

Hanbelî fakihlerinin tercemelerini verdiği bu eserinde müellif, İmam Ahmed'in biyografisi ile başlayıp hicrî 512 senesine kadar altı ana tabakada mezheb ulemâsını serdetmiştir.

1952 senesinde Kahire'de basılmıştır. İbn ebi Ya'lâ'nın üzerine İbn Recep bir zeyl⁴⁹⁹, kaleme almıştır.⁵⁰⁰

23.EBÛ NUAYM'İM *HİLYETÜ'L EVLİYÂ VE TABAKÂTU'L-ASFİYÂ*'Sİ:⁵⁰¹

Ebû Nuaym Ahmed el-İsfehânî, eş-Şafîî (v.430/1038). Sahih, hasen ve zayıfların yanı sıra mevzû haberleri de ihtiva eden eser, 1973-1938'de Mısır'da basılmıştır.⁵⁰²

Hâfız, Nüreddîn el-Heysemî, içindeki hadisleri *Takrîbu'l-buğye fi tertîbi ehâdisi'l-hilye* adıyla fıkıh bablarına göre düzenlemiştir. Ebû'l-Ferec b. el-Cevzî ise bu büyük eseri *Sıfatü's-safve* adıyla dört cilt halinde ihtisar etmiştir.⁵⁰³

24.İBN HAYYÂN'IN *TABAKÂTU'L- İSFEHÂNİYYÎN*'İ:⁵⁰⁴

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed İbn Hayyân el-İsfehânî Ebû'ş-Şeyh (v. 369/979). Eserin tam adı *Tabakâtu'l- muhaddisîn bi İsbhân ve'l-vâridîne aleyhâ*⁵⁰⁵ olup ilk cildinin baskısı Abdülgafûr Abdülhakk Huseyn el-Belûşî'nin tahkiki ile (Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1987) gerçekleşmiştir.⁵⁰⁶

⁴⁹⁷ Aclûnî, age., nr. 876; Kehhâle, age., IX, 35.

⁴⁹⁸ Kettânî, age., s. 291.

⁴⁹⁹ Aclûnî, age., nr. 205. Burada *Tabakât*, İbn Recep'e atfedilmektedir.

⁵⁰⁰ Kettânî, age., s. 316.

⁵⁰¹ Aclûnî, age., nr. 10, 35, 36, 41, 45, 48, 50, 68, 127, 137, 143, 155...

⁵⁰² Güler, age., s.262; Dihlevî, age., s. 91; Kehhâle age., I, 282.

⁵⁰³ Kettânî, age., s. 292.

⁵⁰⁴ Aclûnî, age., nr. 735.

⁵⁰⁵ Sezgin, age., I, 328; Atıyye, age., I, 176, 211; Güler, age., s. 255.

⁵⁰⁶ Kettânî, age., s. 293.

25. İBN SA'D'IN *ET-TABAKÂTU'L-KÜBRÂ'* SI:⁵⁰⁷

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimi el-Basrî ez-Zührî (v. 230/844). Kâtibu'l-Vâkidî nâmıyla maruftur. el-Vâkidî ile uzun zaman sohbeti oldu, onun için kâtiplik yaptı, ve bu işiyle tanındı. Bu eserinde sahâbe ve tabiûn ile kendi zamanına kadar yaşayan ricâlî bir araya getirmiştir. Yaklaşık on beş cilt olup⁵⁰⁸ müsteşriklerinden oluşan bir heyet tarafından tahkik edilerek 1904-1917'de Londra'da sekiz cilt halinde, daha sonra da nüsha ihtilaflarıyla alakalı bilgiler hazfedilmek suretiyle, bu baskı esas alınarak 1957-1960'da Beyrut'ta basılmıştır.⁵⁰⁹

26. SÜLEYMAN B. DÂVUD EŞ-ŞÂZEKÛNÎ'NİN *ET-TARÎH FÎ TABAKÂTİ EHLİ'L İLM VE MEN NÛSİBE MÎNHUM İLÂ MEZHEB'İ*:⁵¹⁰

27. İBN HİBBÂN'IN *K. EL-MECRÛHÎN*'İ:

Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî eş-Şafiî (v. 354/965). Eser *el-Mecrûhîn mine'r-ruvât, Mârifetu'l-mecrûhîn ve'd-duafâ, K. ed-Duafâ ve'l-mecrûhîn, K. el-Mecrûhîn mine'd-duafâ ve'l-metrûkîn*⁵¹¹ olarak da isimlendirilir. Daha sonraki ikincil nakdi ricâl kitaplarına kaynaklık etmiştir. Ehemmiyetli bir eserdir. İki baskısı gerçekleştirilmiştir:

a. Hâfız Aziz Bey el-Kâdirî'nin inayetiyle, Matbaatu'l-Azîziyye tarafından, (Haydarâbâd 1970)

b. Mahmud İbrâhim Zâyed'in tahkikiyle üç cilt halinde. (Haleb 1974)⁵¹²

28. İBN HİBBÂN'IN *K. ES-SİKÂT*'İ:⁵¹³

1973–1979 yılları arasında 9 cilt halinde Hindistan'da basılmıştır. Müellif, eserinde hallerini yalnızca kendisinin bildiği pek çok meçhul râviyi zikretmiştir. Bilindiği gibi onun tevsîk etmekteki usûlü “hâli bilinmeyen meçhul bir râvinin bir cerhi olmadığını biliyorsa o, müellif indinde sikadır” şeklindeydi. Ancak bu hususa bir tembihte bulunmak gerekir. Zira bir râvinin sadece İbn Hibbân'ın bu kitabında, adının geçmiş olması tevsîkin en aşağı derecelerinden sayılmıştır. Zira o, kitabında: “Adl, cerh namına bir hâli bilinmeyendir. Cerh

⁵⁰⁷ Aclûnî, age., nr. 15, 77, 101, 264, 363, 389, 546...

⁵⁰⁸ Kettânî, age., s. 290.

⁵⁰⁹ Sezgin, age., I, 482; Güler, age., s. 238.

⁵¹⁰ Kettânî, age., s. 295.

⁵¹¹ Atiyye, age., I, 202; Güler age., s. 253.

⁵¹² Kettânî, age., s. 316.

⁵¹³ Aclûnî, age., nr. 876; Brockelmann, age., III, 206; Kâtib Çelebi, age., 1407; Güler, age., s. 253; Sezgin, age., I, 308.

ise adlin zıddıdır. Bir kişi cerh ile marûf değilse, aksi ortaya çıkana dek adl kabul edilir” demektedir. Adl ile diğerleri arasını ayırdığı bu görüşe her ne kadar bazı ulema da muvafakat ettiyse de pek çokları muhalefet ederek onun *Sikat*’ında zikretmiş olduğu pek çok kişiyi daha sonra *el-Mecrûhîn* adlı kitabında zikrettiğine ve bunların zaaflarını da beyan ettiğine işaret etmişlerdir. Bu durum İbn Hıbbân’ın tenakuz ve gafletinden yahut görüşünün zamanla değişmesinden kaynaklanmıştır.

Hâfız Nûreddin el-Heysemî, şeyhi ve aynı zamanda arkadaşı olan Zeynüddîn el-İrakî ile oğlu Ebû Zür’â’nın işareti neticesinde *K.es-Sikat*’ı tertîb etmiştir. Bu eser yazma halinde Mısır’da mevcuttur.⁵¹⁴

29. UKAYLÎ’NİN *K. ED-DUAFÂ’İ’L-KEBİR*’İ:⁵¹⁵

Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsa b. Hammâd el-Ukaylî, büyük hâfız, eserler sahibi, güvenilir hadis âlimi (v. 322/934).⁵¹⁶ Abdulmu’tî Emin Kal’acî’nin tahkikiyle 1984’te Beyrut’ta neşredilen eser, alfabetik sırayla 2101 râviyi ihtiva etmektedir. Eser, Abdullah Ali Ahmed tarafından doktora konusu olarak da tahkik edilmiştir. (Câmiatü’l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1399 Riyad)⁵¹⁷

30. ZEHEBÎ’NİN *MÎZÂNUL-İ’TİDÂL FÎ NAKDİ’R-RİCÂL*’İ:⁵¹⁸

Ebû Abdillâh Şemseddîn ez-Zehebî (v. 748)’nin bu eseri iki yahut üç cilt olup, eseri hazırlayan İbn Adıyy’ın yolunda yürüyerek, güvenilir dahi olsa hakkında söz söylenmiş her şahsı zikretmiş, terceme sahibinin bir ya da garîb hadislerinden birkaçını zikretmiştir. İstanbul’da (1304) ve Ali Muhammed el-Becavî’nin (Kahire 1963) tahkikiyle baskıları gerçekleşmiştir.⁵¹⁹

31. İBN HACER’İN *EL-İSÂBE FÎ TEMYİZİ’S-SAHÂBE*’Sİ:⁵²⁰

İbn Hacer Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1448)’nin bu eseri, isimden de anlaşılacağı üzere öncekilerin düştüğü hatalardan uzak, sağlam bir sahâbe biyografisi olarak kaleme alınmıştır.

⁵¹⁴ Kettânî, age., s. 319-320.

⁵¹⁵ Aclûnî, age., nr. 292, 309, 458, 488, 509...

⁵¹⁶ Kettânî, age., s. 316.

⁵¹⁷ Güler, age., s. 250; Kehhâle, age., XI, 98; Atıyye, age., I, 198.

⁵¹⁸ Aclûnî, age., nr. 16, 139, 143, 618, 1314...

⁵¹⁹ Kettânî, age., s. 318.

⁵²⁰ Aclûnî, age., nr. 22, 110, 511...

Müellif bu kitabında *İstiâb* ve zeylleri *Usdü'l-ğâbe* ve *Tecrid*'deki tüm bilgileri bir araya getirdiği gibi, pek çok ismi de ilâve etmiştir. Ancak mübhem sahâbeler bölümünü tamamlayamadan vefat etmiştir.

Bunu Suyûtî, *Aynu'l-İsâbe fi mâ'rifeti's-sahâbe* adıyla ihtisar etmiştir.

İbn Hacer, eserini dört bab üzerinde tasnif etmiş, bu taksimi her harf aynen uygulamıştır:

1.Sahâbiliği kendisinden veya bir başkasından gelen rivayetle sabit olanlar.

2.Sahâbe arasında zikredilen çocuklar.

3.Câhiliye ve İslâm devirlerini idrak ettikleri halde Hz. Peygamber'le bir araya gelmemiş ve ister müslüman olmuş, ister olmamış olsunlar Hz. Peygamber'i asla görmemiş olanlar.

4.Kendisinden önceki biyografik eserlerde yanlışlıkla sahâbî olarak zikredilenler

İbn Hacer, *el-İsâbe*'ye, sahâbenin tarifi, bir kişinin sahâbî olduğunu bilme yolları ve sahâbelerin âdil oluşlarıyla ilgili üç fasıldan oluşan bir de giriş yazmıştır. Dört cilt halinde, kenarında *el-İstiâb* da bulunmak üzere Mısır'da 1328'de ilk kez basılan *el-İsâbe*'nin sayfa başlarında hangi harfe ait kaçınıcı kısmın o sayfada bulunduğunu yazmış, böylece o eserden faydalanmak kolaylaşmıştır.⁵²¹

Künyeleri ile maruf olanlar ile kadın sahabeleri ayrı bölümler halinde ele almıştır. Mükerrerleri beraber ihtivâ ettiği terceme sayısı 12.300 'dür. Kitabı tetkik eden kişi, İbn Hacer' in bu eseri hazırlamak için ne kadar çok kaynağı inceden inceye taramış olduğunu anlar.

Muhammed Kâim b.Salih es-Sindî el-Hanefî el-Kâdirî, *İsâbe*'yi özetlemiştir:

“*El-Bedru'l- münîr fi sahâbeti'l-Beşîr'in-Nezîr.*”⁵²²

32.YAHYÂ B. SAÎD'İN *MEĞÂZÎ* Sİ:⁵²³

Ebû Eyyûb Yahya b. Saîd b. Ebân b. Saîd b. el-Âs el-Ümevî el-Kûfî'nin (v. 194 Bağdat) eseri İbn Kesîr'in *Tefsîr*'i gibi pek çok kitabın kaynaklarından⁵²⁴ birisidir.

⁵²¹ Çakan, age., s. 263.

⁵²² Kettânî, age., s. 415.

⁵²³ Aclûnî, age., nr. 618.

⁵²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 227; Kettânî, age., s. 222.

33. NEVEVÎ 'NİN *TEHZÎBU'L-ESMÂ VE'L-LUĞÂT'I*:⁵²⁵

Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şerefiddîn en-Nevevî eş- Şâfî (v. 676/1277), bu kitabında *Muhtasaru'l-Müzenî, el-Mühezzeb, el Vesît, et-Tenbîh, el- Vecîz, er-Ravda* 'da mevcut olan elfâzı bir araya getirmiştir ki, bu altı kaynak eser, lügatten ihtiyaç duyulan şeyleri bünyelerinde toplamışlardır. Bu bilgiler cümlesine, bu yahut başka kitaplarda zikri geçen müslüman olsun, kâfir olsun, iyi olsun kötü olsun erkek, kadın, melek ve cin isimlerinden ilâve etmek suretiyle eserini iki bölüm halinde hazırlamıştır.

Beyrut 'ta iki cilt halinde Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından basılmıştır.⁵²⁶

34. İBN ADİYY'NİN *EL-KÂMİL Fİ'D-DUAFÂ'SI*:⁵²⁷

Ebû Ahmed Abdullah İbn Adıyy el-Cürcânî, İbnu'l-Kattân (v. 365/975). Bu eseri kısaca *el-Kâmil* adıyla mâruftur. Sahîhayn ricâlinde dahi olsa hakkında cerh yönünden söz sâdir olmuş her şahsı bu kitabına almış, her terceme tahtında birer hadisini sevketmekle birlikte garîb ve münker rivayetlerine çokça yer vermiştir. Yaklaşık 12 cilt halinde 60 cüzden oluşmuştur. El-Mürtedâ'nın *Şerhu'l-Kâmûs*'unda ise 8 cilt olduğu söylenmiştir. Cerh kitaplarının en mükemmeli olup bu sahada kaynak bir eserdir. Çoğunlukla İbn Adıyy'nin tesbitlerine mütekaddim ve müteahhir imamların cerh hükümleri uyum göstermiştir.⁵²⁸ Subhi el-Bedrî es-Samerrâî tarafından *el-Kâmil fi zuafâi'r-ricâl* adıyla 1977'de Bağdat'ta basılmıştır.⁵²⁹

35. İBNÜ'N-NECCÂR'IN *EL-KEMÂL Fİ MÂ'RİFETİ'R- RİCÂL* 'İ:⁵³⁰

Muhibbuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, (v. 643/1245) bu eserinde *Kütüb-i Sitte* ricâlini bir araya getirmiştir.⁵³¹

36. MİZZÎ'NİN *TEHZÎBU'L-KEMÂL Fİ ESMÂİ'R-RİCÂL* 'İ:⁵³²

Kütüb-i Sitte ricâli ile ilgili olarak kaleme alınmış ilk eser olan Makdisî'nin (v. 600/1203) *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*'i üzerine Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî (v. 742/1341), bu çalışmayı vücuda getirmiştir. Mizzî, eserinde *Kütüb-i Sitte* ricâline ilâveten, bu altı kitap müelliflerinin "tarih" dışında kalan eserlerinde geçen şahısları da tanıtmış, bir çok kez kısaltma kullanıp biyografileri alfabetik olarak vermiştir. Sahâbeleri de genel sıralama

⁵²⁵ Aclûnî, age., nr. 781; Güler, age., s. 279; Kehhâle, VIII, 252.

⁵²⁶ Kettânî, age., s. 417.

⁵²⁷ Aclûnî, age., nr. 13, 18, 35, 50, 64, 69, 101, 109, 688, 763, 1308...

⁵²⁸ Kettânî, age., s. 317; Kehhâle, age., I, 311.

⁵²⁹ Güler, age., s. 254.

⁵³⁰ Aclûnî, age., nr. 48.

⁵³¹ Kettânî, age., s. 419; Kâtib Çelebi, age., I, 88, II, 1509.

⁵³² Aclûnî, age., nr. 943.

içine almıştır. Râvilerin cerh ve ta'dili ile ilgili bilgilere, mübhem isim ve künyelere dikkat göstermiştir. İsim ve künyelerinden hangisi daha kesinlik arz ediyorsa şahsı orada tanıtmış, öbürüne atıfla yetinmiştir.⁵³³

Tâcüddîn es-Subkî'nin ifadesiyle bu eserin benzerinin yazılmamış olduğuna dair ortak bir görüş vardır. Denildiğine göre el-Mizzî, eserini tamamlayamamış, eksikleri daha sonra gelen Alâüddîn Moğoltay b. Kılıç b. Abdillâh (v. 762) tarafından ikmâl edilmiştir.⁵³⁴ Bu zeyl'in adı ise *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*'dir.

37.MÛSÂ B. UKBE'NİN *EL-MEĞÂZÎ*'Sİ:⁵³⁵

Mûsâ b. Ukbe b. Ebî Ayyâş el-Kureşî el-Medenî'nin (v. 141/758) *Meğâzî*'si bu sahada yazılanların en sahihi olarak kabul edilmiştir.⁵³⁶ Onun öğrencisi Mâlik b. Enes'in görüşü de böyledir. eş-Şâfiî ise diyor ki: "Meğâzîler arasında küçük hacmine rağmen diğer benzer kitaplarda geçen birçok şeylerin hülâsâsı niteliğindeki muhtevâsı ile en sahihidir".

⁵³³ Çakan, age., s. 265.

⁵³⁴ İbn Hacer, *ed-Dürru'l-kâmine*, IV, 353.

⁵³⁵ Aclûnî, age., nr. 367.

⁵³⁶ Kettânî, age., s. 222; Kâtib Çelebi, age., II, 1460; Sezgin, age., I, 458-459.

SONUÇ

Aclûnî,(v. 1162/1749) Şam'da ilmî faaliyetlerin çok canlı şekilde sürdürüldüğü bir dönemde yaşamıştır. Küçük yaştan itibaren ilim öğrenmek için kurulan halkalarda yerini almıştır. Daha sonra hilâfet merkezi olan İstanbul'da bulunduğu sırada Şam Emevî Camii müderrisliğine tayin edilip, bu vazifesini kırk yılı aşkın bir müddetle sürdürmesi, onun ilmî alandaki şöhretini perçinlemiştir.

Müellifimiz, tefsir, hadis, fıkıh gibi temel İslâmî bilimler yanında tarih, nahiv ve edebiyatla da ilgilenen çok yönlü bir alimdir.

Müştehir hadisler alanında, pek az ilim adamının kalem oynatabildiğini görüyoruz. Bu sayılı eserlerden biri de Aclûnî'nin *Keşfu'l-hafâ*'sıdır. Bu eser alfabetik olarak yazılmıştır. Eserin sonunda incelenen hadislerin konularına göre tertibinin olması, eserden her iki yönüyle istifade imkanını sağlamaktadır.

Aclûnî, hadisleri incelerken, ayet, hadis, sahâbi kavli, alimlerin ve sûfîlerin sözleri, mezheplerin görüşleri gibi değişik malzemeleri kullanmıştır.

Eserini alfabetik olarak düzenlediği kitabında, Aclûnî, kısa metinlerin tamamı, uzun olanların ise ilk cümlesini kaydetmiş, ardından bunların değerlendirmesine geçerek, öncelikle rivayetin bulunduğu kaynak hakkında bilgiler vermiş, sonra hangi sahâbî tarafından hangi lafızla riayet edildiğini göstermiştir. Hadisin merfû, mevkuf, maktû oluşunu da belirten Aclûnî, isnâdının sıhhati ve ittisâli hakkında da bilgiler vermeyi ihmal etmemiştir. Hadis niteliği taşımayan sözlerin kime ait olduğu biliniyorsa bu husus dile getirilmiş, rivâyetin garîb kelimelerine yer vermenin yanında fikhî hadislerde nadiren de olsa mezheplerin görüşleri zikredilmiştir.

Aclûnî, rivayetleri değerlendirirken çoğunlukla önceki âlimlerin görüşlerinden ve eserlerinden faydalanmıştır. Faydalanılan eserler içerisinde *el-Makâsîd*'in konumu ayrıdır. Aclûnî, eserinin başında *el-Makâsîd* hakkındaki kanaatini dile getirirken, onun müştehir hadisleri inceleme gayesi ile yazılan eserler içinde en geniş muhtevalı kitap olduğunu ifade etmiştir.

Eserinin kısaltmalarını belirtirken, *el-Makâsîd*'a (el-Asl) diye işaret ettiğini söylemesi de eserini temelde *el-Makâsîd*'a dayandırdığını göstermektedir. Bu iki eseri karşılaştırdığımızda Aclûnî'nin bazen Sehâvî'nin kaydettiklerinden bir kısmını zikredip, bir kısmını zikretmediğini, kendisinin de ilavelerde bulunduğunu görürüz. Zaten *el-Makâsîd*'da altıyüzün üzerindeki hadis *Keşfu'l-hafâ*'da da geçmesi, *el-Makâsîd*'in öncelikli kaynak olduğunun göstergesidir.

Aclûnî, eserinde, rivayetlerle ilgili şiirlere, hadislere ve muhtevayı destekleyen ayetlere yer vermiştir. *Silkü'd-dürer*'de birçok şiirine rastlamamız, müellifin edebî yönünü de açığa çıkarmaktadır.

Halk dilinde dolaşan hadisler için usûl kitaplarında meşhur veya müştehir ıstılahının kullanıldığını görüyoruz. Halbuki mütevatir hadisten sonra en güçlü olan hadise meşhur hadis derken, atasözü, sûfî sözü, deyimler gibi değişik malzemelerin bulunduğu halk dilinde dolaşan hadisler için de meşhur kavramının kullanılması, isabetli bir tanımlama olmamaktadır. Bu nedenle halk dilinde dolaşan hadisler için müştehir ıstılahını kullanmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

Müştehir hadislerle ilgili yazılmış eserlerin, müslüman halka yakından tanıtılması ve istifade imkanının sağlanması, hadis adına zihinleri dolduran karmaşık malzemenin ilmî bir elemesinin yapılmasına, dolayısıyla sağlıklı bir İslamî hayatın oluşmasına katkıda bulunacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Accâc**, Muhammed, el-Hatîb, *Usûlu'l-hadîs*, Lübnan 1967.
- Aclûnî**, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut 1988.
- Ahmed Naim**, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (Mukaddime), Ankara 1976.
- Atıyye**, Muhyiddîn-Salahaddîn Hafenî-Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Delîlü müellefâti'l-hadîsi's-şerîf el-matbûa el-kadîme ve'l-hadîse*, Beyrut 1995.
- Aydınlı**, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987.
- Bağdathı**, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-arîfîn esmâü'l-müelîfîn ve âsâru'l-musannifîn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951;
- İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb vel-funûn*, İstanbul 1971.
- Brockelmann**, Carl, *Târîhu'l-edeb el-arab* (GAL: Geschichte der Arabischen Litteratur), (trc. Abdulhalîm en-Neccâr) Kahire, 1969.
- Cerrahoğlu**, İsmâil, “*es-Sa'lebî ve Tefsîr'i*” (İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, yıl 1980, sayı 4).
- Çakan**, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1997.
- Dihlevî**, Abdulazîz, *Bustânu'l-muhaddisîn* (trc. Ali Osman Koçkuzu) Ankara 1986.
- Erul**, Bünyamin, “*Keşfu'l-hafâ*”, *DİA*, İstanbul 1988, XXV.
- Güler**, Zekeriya, *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü*, Konya 2002.
- Hatîb**, Ebû Bekr el-Bağdâdî, *Târîh Bağdâd*, Kahire 1931.
- Hûlî**, Muhammed Abdulaziz, *Miftâhu's-sünne ev târihu funûni'l-hadîs*, Mısır 1921;
- Muhammed Abdulazîz, *Miftâhu's-sünne ev târihu funûni'l-hadis*, Beyrut, 1983.
- İbn Hacer**, el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Dâru'l-Cîl, Beyrut ts;
- el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Matbaatü's-Seâde, Mısır 1909.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtim, *et-Tekâsim ve'l-envâ*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- İbnu'l-İmâd**, Abdulhây el-Hanbelî, *Şerezâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Beyrut.
- Kandemir**, Mehmet Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara 1975.
- Kâtib Çelebi**, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, İstanbul 1971.
- Kehhâle**, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifîn Terâcimu Musannifî el-kütüb el-Arabiyye*, Beyrut 1957, Şam 1957.

- Kettânî**, Abdulhayy b. Abdilkebîr, *Fihrisü'l-fehâris ve'l esbât*, Beyrut 1982; (Ayrıca) Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1982.
- Kettânî**, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü- er-Risâletü'l-mustatrafe-* (trc.Yûsuf Özbek), İstanbul 1994.
- Koçkuzu**, Ali Osman, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul 1983.
- Koçyiğit**, Talat, *Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetü'l-fiker Şerhi*, Ankara 1971.
- Mübârekpûrî**, Muhammed Abdurrahman, *Mukaddimetu tuhfeti'l-ahvezî şerhi câmi't-Tirmizî*, Kahire 1359.
- Sehâvî**, Ebû'l-Hayr Muhammed b.Abdirrahman, *el-Makâsıdu'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-nimüştehirâ ale'l-elsine*, Beyrut 1980.
- Serkîs**, Yusuf Elyân, *Mu'cemu'l-matbûât el-Arabiyye ve'l-muarrabe*, Mısır 1928.
- Sezgin**, Fuad, *Târihu't-turâs el-arabî* (GAS: Geschichte der Arabischen Schriftums), (trc, Mahmûd Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebû'l-Fadl), Mısır 1977
- Sıddîkî**, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Târihi* (trc. Yûsuf Ziya Kavakçı), İstanbul 1966.
- Suyûtî**, Celâleddîn Abdurrahman, *el-Hâvî li'l-fatâvî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983;-
----*Tedrîbu'r-râvî* (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1985.
----*ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Kâhire 1987.
- Tahhân**, Mahmud, *Usulu't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Halep 1978.
- Uğur**, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996.
- Yardım**, Ali, *Buhârî ve et-Târîhu'l-kebîr'i* (D. E. Ü. İlâhiyât Fakültesi Dergisi, yıl 1989, sayı V);
---- "Aclûnî", *DİA*, İstanbul 1988.
- Yavuz**, Adil, *Sehâvî ve el-Makâsıdu'l-hasene adlı eserinin tenkid ve tahlili*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Konya 1993.
- Yeşil**, Mahmud, *Hadis Bibliyografyası ve Gelişimi*, Konya 1989.
- Zehebî**, Şemseddîn, *el-İber fî haberi men aber*, Haydarâbâd;
----*Tezkiratu'l-huffâz*, Beyrut, 1950; Haydarâbâd 1955.
- Zerkeşî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *et-Tezkira fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ*, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1986.
- Ziriklî**, Hayreddîn, *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, Beyrut 1989.

Zürkânî, Muhammed b. Abdulbâki, *Muhtasaru'l-makâsıdı'l-hasene fî beyâni mine'l-ehâdîsi'l-müştehra ale'l-elsine*, (thk. Muhammed b. Lütfi Sabbâğ), Riyad 1983.